

Кыргыз Республикасынын
Улуттук банкы

Национальный банк
Кыргызской Республики

Кыргыз Республикасынын Президентинин
алдындагы мамлекеттик башкаруу Академиясы

Академия государственного управления
при Президенте Кыргызской Республики

Кыргыз сомунун 20 жылдыгына арналган конференциясынын МАТЕРИАЛДАРЫНЫН ЖЫЙНАГЫ

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
конференции, посвященной 20-летию
кыргызского сома

2013 жылдын 6-марты,
Бишкек шаары

6 марта 2013 г.
Бишкек

**Улуттук акча жүгүртүүнүн улуттук системасы:
орноо жана келечектеги өнүгүү**

**Национальная система денежного обращения:
становление и перспективы развития**

Кыргыз сомунун 20 жылдыгына арналган, 2013-жылдын 6-мартында Бишкек шаарында өткөрүлгөн “Улуттук акча жүгүртүү системасы: орноо жана келечектеги өнүгүү” конференциясынын материалдар топтому.

Басууга жактырылган:

Төраганын орун басары:

Абдыбалы тегин С.

Экономика башкармалыгынын начальниги:

Урустемов С.А.

Жооптуу катчы:

Бердигулова А.Р.

Басылманын мазмунуна байланыштуу маселелер боюнча төмөнкү дарек боюнча кайрылсаңыздар болот:

Бишкек шаары, Т. Үметалиев атындагы көчө, 101.

Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы

телефон: (996 312) 66 91 59

факс: (996 312) 61 07 30

электрондук почта: aberdigulova@nbkr.kg

<http://www.nbkr.kg>

Бул материалдар топтому конференциянын катышуучуларынын Кыргыз Республикасында акча-кредиттик саясат, төлөм системасын, ошондой эле банктык жана микрофинансылык секторлорду өнүктүрүү маселелери боюнча оозеки баяндамаларынын, статьялардын жана презентацияларынын стенограммасын өзүнө камтыйт.

Бул топтомдо баяндалган пикирлер авторлорго таандык жана ал Улуттук банктын көз карашын чагылдырууга милдеттүү эмес.

Улуттук банктын жана Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик Башкаруу Академиясынын (КРПМБА) веб сайтына жарыялоо үчүн даярдалган.

© Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы, 2013

Бул басылма кайрадан басып чыгарылууга жана кайсы формада болбосун жана кайсы каражаттар аркылуу болбосун Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын уруксатысыз таркатылууга тийиш эмес. Үзүндүлөрүн кайрадан басып чыгарууда жана которууда “Кыргыз сомунун 20 жылдыгына арналган, 2013-жылдын 6-мартында Бишкек шаарында өткөрүлгөн “Улуттук акча жүгүртүү системасы: калыптанышы жана өнүгүү келечектери” конференциясынын материалдар топтомуна милдеттүү түрдө таянуу зарыл.

МАЗМУНУ

Конференциянын модератору, Төраганын орун басары Абдыбалы тегин Суеркулдун сүйлөгөн сөзү	4
Улуттук банктын Төрагасы, Асанкожоева Зина Мукаевнанын сүйлөгөн сөзү.....	5
<i>Уразбаев К.М.</i> , Кыргыз Республикасында улуттук валютаны киргизүүнүн шарттары жана өбөлгөлөрү (жагдайлык баа берүү)	7
<i>Султанов М.А.</i> , Кыргыз сомунун калыптануу мезгили.....	12
<i>Атабаев Н.У.</i> , Кыргыз Республикасында экономиканын өнүгүшүнө акча-кредит саясатынын таасири	17
<i>Кадыралиев А.Д.</i> , Монетизациялоо деңгээли.....	23
<i>Бектенова Д.Ч.</i> , Кыргыз Республикасынын акча-кредит саясатынын Кыргыз Республикасынын банк тутумуна тийгизген таасири.....	26
<i>Абакиров Э.</i> , Кыргыз Республикасындагы банктар жана банк тутуму (бизнес жүргүзүү көз карашына ыкчам талдап-иликтөөлөр)	34
<i>Келеш И.</i> , Банктардын менчик түзүмүнүн жана алардын өлчөмдөрүнүн Кыргызстандын банк тутумунун эффективдүүлүгүнө тийгизген таасири	40
<i>Абдыжапаров А.С.</i> , Кыргыз Республикасынын Банк тутумунун өнүгүүсү.....	50
<i>Полтерович В.М.</i> , Өнүгүп жаткан экономикада ипотеканын өнүгүшү	58
<i>Шамшиева Г.Ж.</i> , Кыргыз Республикасында финансы секторунун калыптанышы жана өнүгүшүү	64
<i>Мамбетмусаева Р.А.</i> , Кыргыз Республикасында кредиттик союздарды өнүктүрүү проблемалары жана алардын келечеги.....	69
<i>Султаналиев А.З.</i> , Кыргыз Республикасынын төлөм системасы: калыптануу тарыхы жана өнүгүү келечеги	76
<i>Жоробеков А.Ж.</i> , Кыргыз Республикасынын аймагында «Элкарт» төлөм картын өнүктүрүү (Айыл Банктын мисалында)	91
<i>Омуралиев Т.А.</i> , Кыргызстанда мобилдик банкингди өнүктүрүү Перспективалары.....	100
Конференциянын модератору, Улуттук банктын Төрагасынын орун басары Абдыбалы тегин Суеркулдун жыйынтык сөзү	109

УЛУТТУК АКЧА ЖҮГҮРТҮҮ СИСТЕМАСЫ:
ОРНОО ЖАНА ӨНҮГҮҮ КЕЛЕЧЕГИ
НАЦИОНАЛЬНАЯ СИСТЕМА ДЕНЕЖНОГО ОБРАЩЕНИЯ:
СТАНОВЛЕНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Конференциянын модератору, Төраганын орун басары Абдыбалы тегин Суеркулдун сүйлөгөн сөзү

*Урматтуу айымдар жана мырзалар!
Урматтуу кесиптештер, достор!*

Улуттук валютанын киргизилгендигинин 20 жылдыгына арналган үчүнчү Илимий-практикалык конференцияга кош келиңиздер. Бул иш-чара Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын жана Президенттин алдындагы Мамлекеттик башкаруу Академиясынын колдоосу менен уюштурулган.

6-март – бул баарыбыз үчүн өзгөчө күн. Анткени, дал ушул күнү 1992-жылы Кыргызстан Республикасынын Жогорку Советинин токтому менен Кыргызстандын Улуттук банкы түзүлгөн. Бир жылдан кийин 1993-жылдын 10-майында КМШ өлкөлөрүнүн ичинен биринчилерден болуп эгемендүү Кыргызстан өзүнүн улуттук валютасы – кыргыз сомун киргизген.

Бул, республиканын акча жүгүртүү системасынын калыптанышынын негизги учурлары гана болуп саналат. Мындан тышкары мыйзам чыгаруу жана Улуттук банкты өзгөчө институт катары өнүктүрүү жагында көптөгөн иштер аткарылды. Алдыда дагы көп иштер күтүп турат.

Биз ачык-айкын талкууга алуу жана консенсус – ар тараптуу салмактанган чечимдерди кабыл алуунун бирден-бир туура жолу экенин ар качан билип келгенбиз. Биз бүгүн мына ушул сыяктуу талкууларды жүргүзүү үчүн чогулуп отурабыз. Бүгүнкү конференциянын темасы: “Улуттук акча жүгүртүү системасы: калыптанышы жана аны өнүктүрүү перспективалары”.

Өздүк улуттук валютаны киргизүү чыныгы көз карандысыз акча-кредит саясатын жүргүзүүнүн башталышы болуп калды, ал биздин алдыбызга көптөгөн милдеттерди койду, аларды чечүү жогорку профессионализм менен катар, саясий күчтүү эркти жана азыркы экономиканын шарттарын жеңүүнүн стандарттуу эмес жолдорун басып өтүүгө даярдыкты талап кылат.

Бул конференция пикир алмашуу жана бүгүнкү күндөгү стандарттуу эмес шарттарда түптөлгөн жаңы, стандарттуу эмес чечимдерди иштеп чыгууга жемиштүү мүмкүнчүлүк түзөт деп ишенемин. Бүгүнкү конференцияда өзгөчө сунуштарды угуп жана талкуулоого даярбыз, анткени, стандарттуу эмес максаттар стандарттуу жолдор менен чечилбей тургандыгы белгилүү.

Урматтуу кесиптештер! Улуттук валютанын 20 жылдыгына арналган үчүнчү илимий-практикалык конференцияны ачык деп жарыялап жана катышуучулардын ишине ийгилик каалап кетүүгө уруксат этиңиздер!

Улуттук банктын Төрагасы, Асанкожоева Зина Мукаевнанын сүйлөгөн сөзү

Урматтуу айымдар жана мырзалар!

Кыргыз Республикасынын улуттук валютасынын 20 жылдыгын майрамдоого арналган Конференцияда Сиздер менен жолугушуп тургандыгыма өтө кубанычтуумун. Бул Конференция Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик башкаруу академиясы менен биргелешип уюшулган.

1993-жылдын 10-майында биздин өлкө совет доорунан кийин алгачкылардан болуп, өз улуттук валютасын – кыргыз сомун жүгүртүүгө киргизген. Мына ушундай маанилүү күндү белгилөөнүн урматына бир катар масштабдуу иш-чаралар пландаштырылган, алардын алгачкысы - мына бүгүн өткөрүлүп жаткан Конференция.

Тарых үчүн 20 жыл өтө эле аз, бирок бул мезгил ичинде бир экономикалык системадан экинчисине өтүк; улуттук валютанын кадыр-баркын түшүнүү биздин аң-сезимибиздин ажырагыс бөлүгү болуп, ар бирибиз акчанын сатып алуу жөндөмдүүлүгүнүн маанилүүлүгүн жана инфляциянын жогору болушунун кооптуулугун түшүнө баштадык. Экономикалык өсүштү жана каатчылыкты, саясий ийгиликтерди жана кайгылуу окуяларды камтыган эки он жылдыкты басып өтүп, биз, экономикалык процесстерди башкаруу жагында көп нерселерди үйрөндүк.

Кыргызстан көз карандылыкты алган күндөн тартып, экономикалык саясатты жүзөгө ашырууга өтө либералдуу мамиле жасай баштаган. Биз, глобалдуу экономикага интеграцияланууга өбөлгө түзгөн, экономикалык реформалардын жолун тандап алдык.

Жана бул жолдо өздүк улуттук валютаны киргизүү эң маанилүү кадамдардын бири болгон. Бүгүнкү күнү биз бул чечим өз убагында жана туура кабыл алынган деп ишенимдүү айта алабыз. Чындыгында бул, экономикалык саясатта кийинки чечимдерди кабыл алуу үчүн объективдүү зарылчылык болуп саналган. Борбордук банктын милдеттерин толугу бойдон аткара баштаган Улуттук банктын ролу да өзгөргөн. Өзгөрүлмө алмашуу курсунун режими экономиканын өзгөрүп турган тышкы шарттарга ыңгайлашуусуна өбөлгө түзөт, бул чакан ачык экономика үчүн өзгөчө маанилүү.

Бирок, олуттуу прогреске карабастан, экономикадагы абал татаал бойдон калган. Ар бир жылы улам жаңы талаптар жаралууда жана биз аларды канааттандырууга тийишпиз. Албетте, чечимдерди табуу-жалпыбыздын ишибиз. Өкмөттүн жана Улуттук банктын координацияланган саясатын ишке ашыруунун маанилүүлүгүнө өзгөчө басым жасоо зарыл. Финансы-кредиттик мекемелердин, илимий чөйрөлөрдүн жана бүтүндөй коомдун чечимдерин иштеп чыгуу процессине катышуу да өтө маанилүү. Мында, экономикалык жана социалдык максатка ылайыктуулук биринчи орунда турууга тийиш.

Финансы системасынын өнүгүүсү менен узак мөөнөттүү өсүш үчүн чың жана күчтүү экономиканын, инвестициялык мүмкүнчүлүктөрдүн, натыйжада эл жыргалчылыгынын ортосунда өтө маанилүү байланыш бар.

Менин көз карашымда, учур талабына ылайык келип чыккан эң орчундуу маселелерди чечүү милдети алдыбызда турат. Бул үчүн бизде:

- күжүрмөн, заман талабына ылайык ой жүгүртө алган адамдарыбыз;
- өтмө мезгилге экономикалык кайра өзгөртүп түзүүлөр үчүн билим жана баа жеткис тажрыйба;

УЛУТТУК АКЧА ЖҮГҮРТҮҮ СИСТЕМАСЫ:
ОРНОО ЖАНА ӨНҮГҮҮ КЕЛЕЧЕГИ
НАЦИОНАЛЬНАЯ СИСТЕМА ДЕНЕЖНОГО ОБРАЩЕНИЯ:
СТАНОВЛЕНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

– татыктуу жашоону камсыз кылуу үчүн табигый жана материалдык ресурстар бар.

Адамдар акча жүгүртүлүшүн жана банктык тейлөөнү кадыресе көндүм нерсе катары кабыл алышат жана күндөлүк жашоодо бул процесстер кантип жөнгө салынаары жана буга канчалаган адамдардын эмгеги талап кылынгандыгы тууралуу эч ким ойлонбойт. Бирок, мына ушунун өзү эле иш үзгүлтүксүздүгүнүн мыкты көрсөткүчү болсо керек.

Учурда, банк секторун, микрокаржылоо институттарын, төлөм системасын, акча-кредит саясатынын трансмиссиялык механизмин өнүктүрүү жана күчөтүү маанилүү маселелерден болууда. Бул аспектилер биздин бүгүнкү баяндамачыларыбыздын тематикасында камтылган. Ошондуктан, корутундулардын иш жүзүндө маанилүүлүгүнө жана экономикалык жактан эффективдүүлүгүнө басым жасоого чакырам. Биз биргелешип кызматташууда жемиштүү ийгиликтерге ээ болуп, жүргүзүлүп жаткан экономикалык реформалар боюнча тажрыйба алмашууга жана талкуулоолордун, ал тургай талаш-тартыштардын жүрүшүндө Улуттук банктын келечектеги ишинде колдонула турган белгилүү бир натыйжаларга жетишебиз деп ишенем.

Ишиңиздер жемиштүү жана кызыктуу болсун.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА УЛУТТУК ВАЛЮТАНЫ КИРГИЗҮҮНҮН ШАРТТАРЫ ЖАНА ӨБӨЛГӨЛӨРҮ (ЖАГДАЙЛЫК БАА БЕРҮҮ)

Уразбаев Карим Маджитович,
Кыргыз Республикасынын Финансы министрлигинин
экс биринчи орун басары

Баяндама¹

Мен бул жерде 20 жыл мурунку окуяга күбө болушпаган же кичине болгондуктан эсинде калбаган жаштар отургандыгын көрүп турам. Ошондуктан, баяндамды улуттук валюта киргизилгенге чейинки мезгилди сүрөттөө менен баштагым келип турат.

1991–жылы Советтер Союзу таркатылган. Ушундан улам, бирдиктүү экономикалык, же мурда биз айткандай, бирдиктүү элдик чарба комплексинин алкагында иш жүргүзгөн, чарба иштери боюнча бүтүндөй система бузулган. Бул, тышкы байланыштын, эң башкысы кооперациялык байланыштардын үзүлүшүнө алып келген. Ушуга байланыштуу, экономикада системалуу кризистин кесепеттерин токтотуу боюнча иш-чаралар жүргүзүлө баштаган.

Каатчылыктын деңгээлине баа берүү үчүн ошол мезгилдеги инфляциянын көрсөткүчтөрүн Сиздерге эскерте кетейин. Эсинерде болсо, балким окуган чыгарсыңар, алгач кескин инфляциялык өзгөрүүлөр жүргөндүгү байкалган. Кийинчерээк бул процесс инфляциялык өзгөрүүлөргө гана эмес, гипер инфляциялык мүнөзгө ээ болгондугу түшүнүктүү болгон. 1992-жылы Кыргызстанда инфляциянын жылдык деңгээли 1770 пайызга, ал эми Россияда 2500 пайызга жакынды түзгөн. Мындай шарттарда процесс кооптуу мүнөзгө ээ болуп калгандыктан, экономикалык байланыштарды кармап туруу мүмкүн болбогондуктан Сиздер түшүнсөнүздөр керек. Бул, жаңы түзүлгөн мамлекеттердин банк тутумун коркунучтуу абалда калтырган, ал экономиканы зыянга учураткан, демек, мамлекеттин социализмден калган социалдык милдеттерин аткарбай коюусуна өбөлгө түзгөн. Сиздер билесиздер, ошол учурда мамлекетке жүктөлгөн социалдык милдет оор болгон, ал жеңилдиктер системасынан жана башка артыкчылыктардан турган.

Ошол учурда орун алган жана дароо чечүүнү талап кылган дагы бир оор көйгөй –бул, тышкы соода операциялары боюнча эсептешүү системасындагы үзгүлтүктөр, алардын келип чыгышына эки негизги фактор түрткү берген. Биринчи фактор – инфляциянын жогорку деңгээлде болушу, экинчиси - Россия Өкмөтүнүн 1992-жылдын башталышында кабыл алынган жана эки жумалык мөөнөттө ишке ашырылган, бааларды либералдаштыруу жөнүндө чечими болгон, бул да кезектеги инфляциялык кескин өзгөрүүлөрдү жараткан. Ушундан улам, мөөнөтүндө төлөбөй коюу кризиси башталган, чарба жүргүзүүчү субъектилердин эсептешүү мүмкүнчүлүктөрү болгон эмес. Эсептешүүлөрдү жүргүзбөө пайдалуу болгон жагдай түптөлгөн, б.а. мөөнөтүндө төлөбөй коюу кесепети өскөн. Чарба жүргүзүүчү субъектилер бартер менен иш жүргүзүшүүгө өтүшкөн. Продукттардын катарында соода операцияларынын 80 пайызга чейинкиси бартердик операциялар боюнча жүзөгө ашырылса, Кыргызстандын бүтүндөй соода жүгүртүүсү боюнча бартердик бүтүмдөр 28 пайызды түзгөн.

¹ Оозеки баяндаманын стенографиясы жана редакциясы Улуттук банк тарабынан даярдалган.

Бартердик системанын өнүгүшү, өз кезегинде бюджеттин киреше бөлүгүнүн жоготууга учурашын, салык системасынын бузулушун шарттаган, анткени бартердик алмашуу шарттарында салыктарды жыйноо дээрлик мүмкүн эмес. Баамдап турганыңыздардай, бул- токтоосуз чечүүнү талап кылган, курч көйгөйлөрдөн болгон.

Ошол эле учурда Сиздер “Мындай оор мезгилдин орун алышын билип туруп, эмне үчүн 1992-жылдын октябрь айында эле улуттук валютасын киргизген Эстония сыяктуу, буга чейин эле улуттук валютаны киргизген жоксуздар” деген суроо беришиңиздер мүмкүн. Биз мунун зарылчылыгын абдан жакшы түшүнгөнбүз, бирок айрым бир экономикалык факторлордун болушу, жагдайды ыкчамдатууга жолтоо болгон эле.

Россия Федерациясы жаңы түзүлгөн мамлекеттер үчүн коореспонденттик эсептер системасын бир тараптуу тартипте киргизген, соода операциялары боюнча айырма совет рублине деноминирленген тышкы карызга өзгөртүлгөн. Советтер Союзунун таркатылышында СССР Мамлекеттик банкы жана мурдагы Союздук республикалардын 14 борбордук банкы калган. СССР Мамлекеттик банкы нак акчаларды эмитирлеген, ал эми калгандары кредиттик эмиссияны жүзөгө ашырууга укуктуу болушкан. Украина мындай укукка биринчилерден болуп ээ болуу менен 1992-жылдын биринчи жарым жылдыгы ичинде 350 млрд. рублди эмитирлеген, ал эми Кыргызстанда 1992-жылдын биринчи жарым жылдыгында тартыштыксыз бюджет калыптанган. Кийинчерээк накталай акчаларды эмиссиялоо көлөмү боюнча мелдеш башталып, ал 100 пайыздык гиперинфляциянын орун алышына жана бүтүндөй системанын бузулушуна алып келген. Буга карабастан, биз түптөлгөн системада көбүрөөк кармалууга тийиш болчубуз, анткени Кыргызстан совет мезгилинде эле соода балансынын терс сальдосуна ээ болчу², ал ИДӨнүн 17 пайызына жакынын түзчү. Кыргызстан анын ордун жабуу үчүн союздук бюджеттен ссуда жана мамлекеттин дүйнөлүк баадан бир топ эле төмөн болгон ички баасында чийки заттарды, материалдарды, энергопродукцияларды берүү түрүндө жашыруун субсидияларды алган. Экинчи жагынан алганда соода балансынын жигердүү сальдосуна ээ болушкан башка өлкөлөр үчүн бул иш жагдайы анчалык пайдалуу эмес эле.

Көңүл бура турган дагы бир учур –бул, ЭВФтин 1992-жылдын биринчи жарым жылдыгына чейин улуттук валютанын киргизилишине чечкиндүү түрдө каршы болушу. 1992-жылдын май айында Ташкентте КМШ өлкө башчыларынын чогулушу болуп өткөн, анда ЭВФ улуттук валютасын киргизүүнү каалашкан өлкөлөр валюта фондунан ресурстук колдоону күтүшпөсүн деп билдирген. Соода сальдосунун терс болушу жана субсидияланган бюджет шарттарында улуттук валютаны киргизүү тууралуу сөз болушу мүмкүн эмес экендигин Сиздер жакшы түшүнөсүздөр, анткени Республикада туруктуу абалды камсыз кылып турган ресурстар жок болчу.

Кыргызстанда токтотуучу роль ойногон дагы бир фактор бар болчу. Дегендей эле, өзүбүздүн артыкчылыгыбыз, өзүбүздүн кемчилигибизге айланган. Советтер Союзунун таркатылышында индустриалдаштыруунун деңгээли боюнча Кыргызстан Түркмөнстан менен Тажикстандын гана эмес, Казакстандын да алдында турган. Биздин өлкө машина куруу жагында тармактар боюнча жогорку үлүшкө ээ болгон диверсификацияланган өнөр жай түзүмү катары мүнөздөлгөн. Бул көрсөтүлгөн тармактар кооперациялык байланыштын эң эле өнүккөн системасына ээ

² Советтер Союзу мезгилинде продукцияны алып кирүү алып чыгуу балансы катары аталуучу (автордун эскертүүсү)

болушкандыктан, бүтүндөй системанын бузулушунда аларга көбүрөөк сокку урулуп, натыйжада өлкө тез эле рецессия абалына дуушар болгон. Мындан тышкары, Кыргызстандын өнөр жай түзүмүндө ишканалардын 60 пайызы³ союздун карамагында, 30 пайызга жакыны союздук-республикалардын карамагында жана 6 пайызы гана республиканын карамагында болгон. Бул структуранын плюстары жана минустары да бар. Кыргызстан союздук министрликтер аркылуу субсидия алып тургандыгы артыкчылык болсо, белгилүү бир өнөр жай объектилерине республикалык деңгээлде контролктун чектелишин кемчилик катары түшүнүүгө болот. Алсак, “Ленин” атындагы завод согуштук-өнөр жай комплекси үчүн атайын продукцияларды арбын өндүрүп келген, ал Союздук министрликке баш ийген. 1991-жылы Республиканын көз карандысыздыгын жарыялоо менен Кыргызстан, мамлекеттин аймагында жайгашкан бардык ишканаларды өз менчиги катары жарыялаган. Бирок, аны контролдоп туруу зарыл болгондуктан, менчик катары декларациялоо жетишсиз эле, ал эми жогоруда көрсөтүлгөн шарттарда бул жагдай олуттуу көйгөйлөрдүн бири болгон.

Түптөлгөн жагдайлардан улам, валюталарды бөлүштүрүү процесси сөзсүз боло тургандыгы жана ага даярдануу зарыл экендиги айкын болгон. Буга карабастан, Кыргызстан төлөм жана клиринг союздарына жигердүү катышуусун уланта берген, анткени бул “эски” булактардан финансылык жана материалдык колдоолордун келип турушун камсыз кылган.

Улуттук валютанын кеч киргизилгендигинин себеби эми түшүнүктүү болду го деп ойлойм. Бирок, “бир кыйла кечирээк” деп айтуу менен мен кыргыз сому 1993-жылдын 10-майында жүгүртүүгө чыгарылгандыгын эскерте кетээр элем. Ал эми биздин соода өнөктөштөрүбүз –коңшу өлкөлөр ушул эле Казакстан менен Өзбекстан өз валюталарын 1993-жылдын ноябрь айында, б.а. бизден жарым жыл кечигүү менен киргизишкен. Россия 1993-жылдын августуна карата өз валютасын жүгүртүүгө чыгарат деген биздин баамдоолорубуз туура чыккан. Жаңы орус рубли 1993-жылдын 24-июлунда жүгүртүүгө чыгарылган. Көрүп турганыңыздардай эле, Кыргызстан валютасын тактикалык планда өлкө үчүн көнүмүш болуп калган ресурстук базадан максималдуу түрдө четтебегенге аракеттенүү менен киргизген. Көбүнчө өнөр жай ишканалары толугу менен эски ресурстук базага ыкташкан, бул ишканалардын жетекчилери тарабынан талаш-тартыштын жана карама –каршылыктардын келип чыгышынын себебин түшүндүрөт.

Баалардын либералдашуусу өздүк валютанын киргизилишине чечүүчү фактор болуп саналган, анын натыйжасы Кыргызстандын макроэкономикалык туруктуулугун гана начарлатпастан, мамлекеттин коомдук саясий системасынын бузулушуна да коркунуч жараткан. Кыргызстандын экономикасын, саясий жана маданий чөйрөсүн суверендештирүү боюнча чаралар көрүлүүсү зарыл эле, анткени Өкмөт да бул кадамга жеткиликтүү деңгээлде даяр болчу.

Улуттук валютанын киргизилиши жөнүндө чечим кабыл алынган негизги факторлорду жана шарттарды карап көрүп, түздөн-түз реформанын өзүнө өткүм келет. Президенттин жабык буйруусу менен директорлор корпусу жана Парламентке сунуштоо үчүн акча реформасын жүргүзүү зарылчылыгынын негиздүү далилин даярдоо максатында Жумушчу топ уюшулган, анткени алар бул реформага кескин каршы чыгышкан. Алар рубль аймагынын жок болушу менен экономикалык система

³ Советтер Союзу учурунда ишканалар менчигине жараша эменс, таандуулугуна жараша бөлүнүшкөн (автордун эскертүүсү).

гана эмес, мамлекет катары Кыргызстан да жок болот деп болжолдошкан. Бул жумушчу топтун алдындагы татаал милдет ийгиликтүү ишке ашырылган. Мына ушул жерде мен Эмил Садыкович Абдуманоповдун ысымын ыраазычылык менен атай кетким келет, ал идеяларды генерирлөө менен сунушталган идеялардын рационалдуу маңызын бөлүп көрсөтө алган. Анын стратегиялык багыттарды так аныктоо жөндөмдүүлүгүнөн улам, биз техникалык тапшырмаларды ишенимдүү ишке ашыра алганбыз.

Коюлган милдеттердин маанилүүлүгүн эске алуу менен жумушчу топтун мүчөлөрү күндөлүк иш менен гана алаксып калышпастан, советтик статистикада кездешпеген жаңы макроэкономикалык индикаторлордун моделдүү эсептешүүлөрүн жүргүзүүгө да көңүл буруулары үчүн Ысык-Көлгө иш сапарга жөнөтүлүшкөн. Мисалы, 1992-жылы анчалык белгилүү болбогон төлөм теңдеми түзүлүүгө тийиш эле. Ал учурда интернет жок болгондуктан, топтун катышуучуларынын таанып-билүүлөрүнүн жана жеке пикирлеринин негизинде рынок экономикасынын стандарттарынын биринчи макроэкономикалык индикаторлору түзүлгөн. Төлөм теңдеми төрт вариантта түзүлгөн, анткени рубль аймагынан сырткары чыккан шартта, түзүлгөн келишимдерге ылайык кыргыз тарабы эмитентке рубль массасын кайтарып берүүгө гана тийиш болбостон, экономикалык эмбарго жарыялана турган санкцияларга да дуушар болушу мүмкүн эле. Мында Кыргызстандын өнөр жайы ташылып келинүүчү сырьёго иштеген, бул кайра жангыс натыйжаларга өбөлгө түзүшү ыктымал болчу. Эмбаргодон тышкары, улуттук валютанын киргизилиши менен тышкы соода операциялары боюнча эсептешүү белгиленген жеңилдетилген баалар боюнча эмес, дүйнөлүк баада жүргүзүлүүгө тийиш болчу, бул олуттуу жоготууларга дуушар кылган. Окуялардын өнүгүүсүнүн бардык мүмкүн болуучу варианттарын эсептөө жана моделдөө, ушуну менен катар эле, бюджетти каржылоо жана валютаны колдоо үчүн резервдик фонд түзүү максатында эл аралык финансылык уюмдардын колдоосун алууга алар менен күн мурун убадалашып коюу зарыл болчу.

Жумушчу топ тарабынан сунушталган акча реформасын ишке киргизүү милдети да оңойго турган жок. Эгерде уруксат берсеңиздер, бул чечимди кабыл алуу канчалык кыйын жана оор болгондугу тууралуу өз эскерүүлөрүм менен бөлүшө кетейин. Жумушчу топ Жогорку Кеңеш тарабынан колдоо көрсөтүлөт деп ишенген⁴. Жумушчу топтун сунушун талкуулоо үчүн Жогорку кеңештин отурумуна республиканын төмөнкүдөй жетектөөчү адамдары чакырылган: Президент, Премьер-министр, Шеримкулов Медет Шеримкуловичтин жетекчилиги астында 13-15 адамдан турган Жогорку Кеңештин Президиуму. Отурумда жумушчу топ акча реформасынын жүргүзүлүшүнүн “макул” жана “каршы” экендиктерине далилдерди келтиришти жана жыйынтыгында улуттук валютаны киргизүү зарыл, болбосо, натыйжалар алгылыксыз болуп, айрым учурлар кайра жангыс болушу мүмкүн деген тыянакка келишти. Баяндаманы угуп көрүп жана аны кызуу талкуулоо менен Жогорку Кеңеш Өкмөттүн улуттук валютаны киргизүү жөнүндө чечимин эске алды. Ошону менен бирге эле, эгерде үч айдан кийин натыйжалар программада белгиленгенден айырмалана турган болсо, анда Өкмөт отставкага чыгып, ал эми Жумушчу топтун Э.С. Абдуманоповду кошо алганда, мүчөлөрү мамлекетке каршы экономикалык диверсияны жүзөгө ашырышкан адамдар катары мыйзам алдында жооп беришет деп жарыялады. Мына ушундай шарттарда Жогорку Кеңеш улуттук валютаны киргизүү жөнүндө чечимге

⁴ Азыркы Жогорку Кеңештин аналогу (автордун эскертүүсү).

кошулду, б.а эске алды, бирок бул маселе боюнча жоопкерчиликти бөлүшкүсү келген жок.

20 жыл өткөндөн кийин кыргыз сому ушул мезгил ичиндеги бардык кыйынчылыктарга – Россиядагы “кара шейшембиге”, эки дүйнөлүк каатчылыкка карабастан – буга чейин эле түзүүгө мүмкүн болгон механизмдерден улам, курстун туруктуу динамикага ээ болуп келгендигин көрүп турасыздар. Алсак, орус рубли бир нече жолу кайра номинирленсе, сом 1993-жылы кандай киргизилсе, ошондой кармалып келүүдө, ал учурда курс 1 АКШ доллары 4 кыргыз сомуна барабар эле, андан кийин 1 доллар 10 сомго, ал эми учурда 1 доллар 47 сомго барабар болду, бирок кыргыз сомунун нарксыздануу арымы Түркменияга караганда бир кыйла аз, анда курс 9000 эсеге өскөн. Ал тургай казак тенгеси кандай курс менен киргизилгендигин жана анын бүгүнкү күндөгү котировкасы кандай экендигин салыштырып көргүлө - анын сом менен айырмачылыгы чоң. Мына ушул себептен, мен, бул жылдар ичинде эч ким эч кандай реформа менен алектенген жок, бардык күч-аракеттер бошко кеткен деген пикирлерди жакшылап ойлонуп көрүүгө чакыраар элем.

Улуттук валютанын салыштырмалуу туруктуу динамикасы реформалоонун натыйжаларынын бири болуп саналат. Менин көз карашымда, сом-кыргыз элинин бирден-бир сыймыгы жана аны бардык аракетин менен сактап калуубуз зарыл. Анткени, рационалдуу валюта системасы эртеби же кечпи өлкөнүн инвестициялык ийкемдүүлүгүн жогорулатуучу макроэкономикалык жагдайды турукташтырууга өбөлгө түзөт, Кыргызстандын ресурстук жана финансылык потенциалын топтоо процесси башталат. Мына ушунун баары реалдуу экономикалык өсүштүн базасында Республиканын узак мөөнөткө туруктуу өнүгүүсү боюнча көйгөйүн чечүүгө өбөлгө түзөт. Эң башкысы, Кыргыз Республикасынын улуттук продуктунда өндүрүштүк түзүүчүлөрдү көтөрүүгө тийишпиз.

Көңүл бурганыңыздар үчүн чоң ырахмат.

КЫРГЫЗ СОМУНУН КАЛЫПТАНУУ МЕЗГИЛИ

Султанов Марат Абдыразакович,
КР ЖК депутаты

Баяндама¹

Саламатсыздарбы, урматтуу конференциянын катышуучулары!!!

Мени кыргыз сомунун калыптануу мезгили жөнүндө баяндама жасап берүүмдү суранышты, сиздерди тажатып жибербөө үчүн мен эркин сүйлөп берейин.

Улуттук валютаны киргизүүнүн өбөлгөлөрү кандай болгондугун, ошол учурда кандай көйгөйлөр орун алып тургандыгын жана алар кандайча чечилгендигин сиздер билесиздер деп ойлойм. Ошондуктан мен бул маселелерге токтолбостон дароо эле улуттук валютанын калыптануусу жөнүндө маселеге өтө берейин.

Улуттук валюта киргизилип жаткан 1993-жылы Кыргызстанда төлөм системасы дээрлик иштеген эмес. Кыргызстан ичиндеги төлөмдөр үч, төр ай өткөрүлүп, көп учурда жоголуп да кетчү. Жалган авизолор арбын болчу, бирок бул көйгөй Кыргызстанда азыраак кездешээр эле. Алмашуу курстарынын көп экендиги байкалган. Ушуга карабастан, Улуттук банк расмий алмашуу курсун жарыялаган, чындыгында накталай жана накталай эмес рыноктордо алмашуу курстары ар кандай болгон. Төлөм системасы жана валюта рыногу дээрлик иштеген эмес. Ал эми реалдуу пайыздык чендер терс болгон. Ошол учурда инфляция 1000 пайыздан арткан, ал эми Улуттук банктын кредиттери 30-50 пайыздык чен боюнча берилген. Ошентип, жогорку деңгээлдеги терс пайыздык чен ири коррупциялык түзүүчүлөрдү түптөгөн.

Мындан тышкары, Советтер Союзунан калган бухгалтердик эсепке алуу системасы дээрлик жараксыз эле. Алсак, банктардын балансында пайда чагылдырылып тургандыгына карабастан, алар Улуттук банк алдында ири овердрафт абалында турушкан. Балансында пайданы декларациялашкан банктар алдына Улуттук банк алдындагы милдеттенмелерди төлөө жөнүндө маселе коюлганда, коммерциялык банктардын жетекчилери бул, чегерилген, бирок иш жүзүндө алынбаган пайда деп түшүндүрүшкөн. Мына ушундай эле көйгөйлөр бухгалтердик эсептин рыноктун реалиясына төп келбегендигинин натыйжасында келип чыккан.

Мындан тышкары, рынокту жогорку деңгээлде монополизациялоо көйгөйүн да белгилеп кетүү зарыл. Ошол учурда Кыргыз Республикасынын банк тутуму төрт банктан турган: «Промстройбанк», «Агропромбанк», «Сбербанк» жана «АКБ Кыргызстан», булар рыноктун 95 пайызын камтыган. Мында бардык төрт банк тең терс капиталга ээ болушчу, ал болжолдуу түрдө 1 млрд. сомду түзгөн, бул борбордук банктын бардык резервдеринен арткан. Улуттук банктын таза эл аралык камдары терс көлөмдө түптөлсө, дүң камдары 20 млн. АКШ долларына жакынды, ал эми ЭВФ тарабынан сунушталган «Stand-by» кредиттик ресурсун эске алуу менен 30-50-млн. АКШ долларын түзгөн. Ушундан улам, Борбордук банк өз ишин кандай баштапкы шарттарда баштагандыгын түшүндүрүздөр деп ойлойм.

Көптөгөн ведомстволук чакан банктар иштеп тургандыгын да белгилей кетким келет. Мисалы, ИИМдин өзүнүн банкы жана саясий ишкерлерлердин да өздөрүнүн

¹ Оозеки баяндаманын стенографиясы жана редакциясы Улуттук банк тарабынан даярдалган.

банктары (Адиль-банк, У.А. Барыктабасовдун банкы) болгон. Ал эми “Сбербанк” мыйзам боюнча Жогорку Кеңешке таандык болгондуктан, борбордук банкка баш ийген эмес. Ошол мезгилдеги мыйзамга ылайык Жогорку Кеңеш борбордук банктын катышуусуз эле “Сбербанктын” төрагасын дайындоого же иштен бошотууга укугу бар болчу. Мына ушунун баары банк тутумунун өнүгүүсүнө терс таасирин тийгизген.

Мындан тышкары, борбордук банкта эмгек акы бир кыйла төмөн, ал эми персоналы тиешелүү деңгээлде даярдыктан өткөн эмес болчу. Ошондуктан, көпчүлүгү көбүрөөк айлык киреше алышкан коммерциялык банктарга иштөөнү каалашкан. Ошол учурда кредиттик бөлүмдүн адисинин функциясын аткаруу үчүн анчалык акылман болуштун деле кажети жок болчу. Кызматкердин кредит берип коюусу эле жетиштүү боло турган жана ага анын ордуна комиссия чегерилчү, ал терс пайыздык чендерден улам эң ири өлчөмгө жетчү. Кредиттер боюнча чен орточо 50-70 пайызды түзгөн, ал эми ошол учурда инфляция 1000 пайыз деңгээлде түптөлгөн. Мына ушундай шарттарда “сатып алуу-сатуу” сыяктуу бүтүмдөрдү жүзөгө ашыруу пайдалуу болгон. Банктан кредит алуу менен каалаган товарды мисалы, кирпичти сатып алуу жана аны кийинки күнү эле кайра сатып жиберүү менен байып кетүү мүмкүнчүлүгү бар болчу. Ошентип, ким кредит ала алса, ошол бай адам болчу. Ошондуктан, ал учурда банк тутуму – кыргыз экономикасынын эң эле коррупцияга малынган тармагы болуп саналган.

Реформалар кантип башталган? Албетте, эң оболу талаптагыдай жөнгө салынбаган жана дээрлик токтоп турган төлөм системасын кайра өзгөртүп түзүү ишин башташкан. Бир жыл ичинде батыштын үлгүсүндө жаңы төлөм системасы курулат деп жарыяланганда, эч ким бул долбоордун ийгиликке жетишээрине ишенген эмес. Ошондой болсо да, 12 ай ичинде анын негизги үлгүсү даярдалып, ал эми толук кандуу система бир жарым жылдан кийин ишке киргизилген.

Экинчиден, бухгалтердик эсепке алуу системасы толугу менен кайра каралып чыккан. Бул өтө олуттуу көйгөй эле, анткени ал учурда эч ким активдердин сапатын баалашкан эмес. Бухгалтердик эсепке алуу жана отчеттуулук системасы башка болгондугунан улам, коммерциялык банктардын ишин көзөмөлдөө принциптери да да заманбап стандарттардан олуттуу айырмаланып турган. Ал учурда көзөмөл экономикалык ченемдер боюнча жүзөгө ашырылбастан, берилген кредиттерге мониторинг жүргүзүлгөн. Борбордук банк бардык коммерциялык банктардын берген кредити боюнча ар бирине өзүнчө досье жүргүзгөн. Ошол учурда 10 инспектор болсо 10 миңдеген кредит берилгендигин жана бул дээрлик көзөмөл эмес экендигин, жөн гана жаза менен сыйлоонун системасы болгондугун сиздер жакшы түшүнөсүздөр. Мына ушул себептерден улам көзөмөлдүктүн жана бухгалтердик эсепке алуунун жаңы системалары киргизиле баштаган.

Эң башкы реформа рыноктогу монополизмди түп тамырынан жок кылууга багытталган. Ушул максатта эл аралык уюмдар менен биргеликте Кыргызстандын финансылык системасын реструктуризациялоо боюнча программа (FINSAC) иштелип чыккан жана ишке киргизилген. Бул программанын алкагында, эң оболу, ири терс капиталга ээ, эң көп чыгашалуу эки банк - «Агропромбанк» жана «Сбербанк» жоюулган. Республикадагы бул эки ири банкты жоюу тууралуу чечим кандай кыжырданууларды жана бул кадамдын тууралыгына ишенбөөчүлүктөрдү пайда кылгандыгын элестетип көргүлө. Коомчулук өтө эле жаш Төрага, анда мен 33 жашта элем, Советтер Союзунан бери иштеп келе жатышкан беделдүү саясий ишкерлердин каршылык көрсөтүүлөрүнө туруштук бере алаарына анчалык ишене берген эмес. Бирок ошол учурдагы жооптуу кызматтарга дайындалган жаш адистердин башкы

артыкчылыгы, алардын эч кимиси бийлик тактысына умтулушпагандыгында. Мына ошондуктан биз реформаларды жайбаракат жүргүздүк жана эгерде жүргүзүлүп жаткан реформалар өлкө жетекчиси тарабынан жактырылбай калса ккайсы учурда болбосун отставкага кеткенге да элек. Башка жагынан алганда, мамлекеттик кадр саясаты квалификациялык адистерди тартууга жана кармап турууга багытталган. Учурда, тилеке каршы жагдай бир аз өзгөргөн, б.а. кызматкердин квалификациясы акыркы кезекте каралат, бирок бул башка маселе. Мындан тышкары, саясий эрк - жүзөгө ашырылып жаткан реформалардын ийгиликке жетүү шарты болуп саналат. Учурда көпчүлүгү А. А. Акаевди, К.А. Мамбеталиевди, Т.Ч. Чынгышевди жүргүзгөн саясаттары үчүн сындап келишет. Бирок, республика үчүн катаал учурда көрсөтүшкөн саясий эрктери үчүн аларга тиешелүү баа берүү зарыл. Улуттук валютаны киргизүү тууралуу чечимди кабыл алуу менен алар кийинки орун алышы ыктымал болгон тобокелдиктер үчүн жоопкерчиликти өзүнө алышкандан коркушкан эмес.

Банк секторунун реформасы жөнүндө сөзүмдү улантуу менен белгилей кетчү нерсе, эки ири банктын жоюлушу менен бүтүндөй система бузулушу мүмкүн эле, анткени төрт банктын гана филиалдык түйүндөрү бар эле. Калган банктар Бишкек шаарында гана иштешчү, ал тургай шаар статусу жагынан экинчи орунда турган Ош шаарында да чакан банктардын бир да филиалы жок болчу. Ошентип, ири банктардын жабылышы шартында, банк системасы Бишкек шаарынын чегинде гана тарыган. Ошондуктан, өзүнө мыкты иштеген төлөм системасын камтыган эң жөнөкөй үлгү иштелип чыккан, ал акча каражаттарын ишенимдүү сактоо ыкмасын сунуштаган жана анын кирешеси анчалык жогору эмес болучу, бирок ошол эле учурда тобокелдиктердин келип чыгышы ыктымалдуулугу да минималдуу болгон. Бул максаттар үчүн жаңы институт түзүлгөн – Эсептешүү – аманат Компаниясы (РСК). Бул компаниянын кредит берүүгө укугу жок болчу, ал эсептешүүлөрдү жүргүзүүгө, депозиттерди тартууга жана капиталын мамлекеттин же Улуттук банктын баалуу кагаздарына инвестициялоого гана укуктуу болчу. Мында, бул учурда инструментарийди иштеп чыгуу жана МКВ, МКО жана Улуттук банктын ноталарынын рыногун түзүү боюнча иштер аяктап калгандыгын белгилей кетүү зарыл, буга мен кийинчерээк толугураак токтолуп өтмөкчүмүн.

Мындан тышкары, система түзүүчү банктардын жоюлушу менен айыл чарба аймактары кредиттик ресурстардан кол жууп калышмак, буга албетте, жол берилүүгө тийиш эмес эле. Ошондуктан, экинчи институт – Айыл чарба Финансы Корпорациясы түзүлгөн. Мында бардык институттар Улуттук банк тарабынан түзүлгөндүгүн жана алар өнүгүшүнө жараша гана Өкмөткө өткөрүлүп берилгендигин белгилей кетким келет.

Айыл чарба Финансы Корпорациясы депозиттерди тартуу менен иш жүргүзүү укугуна ээ болгон эмес жана ал кредиттөө менен гана иш алып барган, б.а. кредиттөө процесси менен эсептешүү системасы ажыратылган. Буга чейин чиновниктер тарабынан алардын субъективдүү пикирлерине ылайык аймактар боюнча бөлүштүрүлгөн чет өлкө кредиттери жана гранттары Айыл чарба Финансы Корпорациясына кайра багытталган, анда акча ресурстарын бөлүштүрүү процесси биринчи жолу коммерциялык пайдага жана экономикалык көрсөткүчтөр системасына негизденген. Аталган Корпорация ири кредиттерге көбүрөөк багытталгандыктан, ал алыскы аймактарда кредиттик ресурстардан пайдалануу көйгөйүн толугу менен чече алмак эмес. СССР толук таркагандан кийин ИДӨ эки эседен ашыгыраакка кыскарганда эң эле көп майда товардык-дыйкан чарбалар түзүлгөн, аларга чакан кредиттерден

пайдалануу мүмкүнчүлүгү зарыл болгон. Ошондуктан, Улуттук банк Кредиттик Союздарды колдоо боюнча Финансы компаниясын түзүүнү демилгелеген. Алгачкы эки жыл ичинде эле 70-100гө жакын натыйжалуу иштешкен кредиттик союздар түзүлдү.

Жогоруда чагылдырылган түзүмдүк реформаларды ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн бир канча сүйлөшүүлөр жүргүзүлгөндүгүн, аларды ишке ашырууга жана бул чаралардын зарылчылыгын түшүндүрүү үчүн көптөгөн убакыт жана күч-аракет сарпталгандыгын да баса белгилегим келет. Өз саясатымды пропандалоого көбүрөөк көңүл бурулду. Өкмөттүн жана депутаттык корпустун мүчөлөрүнүн ортосунда эмне үчүн көзөмөлдүктүн дал ушул системасы, ушундай пайыздык чендер керек экендигине жана эмне үчүн кредиттерди административдик түрдө эмес, аукциондук механизм аркылуу бөлүштүрүү зарыл экендигин жигердүү түшүндүрүү иштери жүргүзүлгөн.

Түзүмдүк реформалар менен катар эле акча-кредит саясатынын инструменттерин түзүү жана өнүктүрүү жүргөн. Ал учурда кредиттик ресурстардын олуттуу жетишсиздиги байкалган, ошондуктан Улуттук банк коммерциялык банктарга кредиттерди берип турган, бирок азыркыдай кыска мөөнөттүүлөрдү эмес, кыйла узак мезгилге, үч-алты айга чейин, кээде 1 жылга чейин. Ошол учурда акча ресурстарын бөлүштүрүү рынок шарттарында жүргүзүлүшү үчүн кредиттик ресурстарды жайгаштыруунун аукциондук механизми түзүлгөн. Мында аукциондорго катышкан коммерциялык банктар Улуттук банктын экономикалык ченемдерин аткарууга тийиш болушчу. Дал ушундай принцип боюнча эле валюталык аукциондорду да өткөрө башташкан. Валюта курстарынын көптүгүнө тиешелүү көйгөйдү чечүү үчүн Улуттук банк “кэш” валюталык аукциондорун өткөрө баштаган, ага коммерциялык банктар менен кошо алмашуу бюролору да катыша алышчу. Ушундан улам кыска мөөнөттүн ичинде валюта рыногу чет өлкө наркчаларына толгон, ал эми 1996-1997-жылдары расмий алмашуу курсу менен рыноктук алмашуу курсу толугу менен теңешкен; пайыздык чен алгылыктуу болгон. Бухгалтердик эсепке алуу жана көзөмөл системасынын реформалары банктардын тобокелдиктерге баа берүү системасынын өзгөрүүсүнө алып келген. Улуттук банк да банк ишине конкреттүү бир кредит боюнча эмес, бүтүндөй банктын абалы боюнча баа бере баштаган.

1997-жылы банк мыйзамдарын толугу менен өзгөртүлгөн. Ал учурда Эстонияны эске албаганда, Кыргызстан советтик доордон кийинки мыйзам деңгээлинде Өкмөттү кредиттөө жана ага кандай формада болбосун финансылык жардам сунуштоого тыюу салынган бирден бир өлкө болчу. Мыйзам долбоорун даярдоо учурунда Эл аралык Валюта Фонду да бул норманы киргизүү эрте экендиги тууралуу пикирин билдирген. Бирок биз бул норманын зарыл экендигин анык түшүнгөнбүз, анткени баанын жана банк тутумунун туруктуулугун сактап калуу милдети эң башында турган эле.

Албетте, банкта жогорку квалификациялуу кадрлар иштешпесе мунун баарын ишке ашыруу мүмкүн эмес экендиги айдан ачык. Ошондуктан Улуттук банкта жаштарды даярдоо жана ишке тартууга көбүрөөк көңүл бурулган. Сиздерге маалым болгондой эле, биринчиден, эмгек акы бир кыйла жогорулатылган, бонустардын алгылыктуу системасы колдонууга киргизилип, турак-жай ссудалары бериле баштаган, бул ошол учурда иштеп жатышкан дээрлик бардык кызматкелерди турак-жай менен камсыз кылууга шарт түзгөн. Мындан тышкары, кайра даярдоонун алгылыктуу системасы түзүлгөн, Швейцариянын, Германиянын, Англиянын эң мыкты Борбордук банктары, Федералдык резервдик системасы, Түркия жана Тайланд Борбордук банктары менен келишимдер түзүлгөн. Бул, кыйла кыска мөөнөт ичинде Улуттук

УЛУТТУК АКЧА ЖҮГҮРТҮҮ СИСТЕМАСЫ:
ОРНОО ЖАНА ӨНҮГҮҮ КЕЛЕЧЕГИ
НАЦИОНАЛЬНАЯ СИСТЕМА ДЕНЕЖНОГО ОБРАЩЕНИЯ:
СТАНОВЛЕНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

банкта мыкты жамаат түзүлүшүнө шарт түзгөн. Сурамжылоолор боюнча Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы 1997-жылы Прибалтика өлкөсүн кошо алганда, совет доорунан кийинки мыкты Борбордук банктардын бири катары таанылган. Мында Эстония эске алынбайт, анткени бул өлкөдө борбордук банктын ордуна Валюталык кеңеш түзүлүп, ал башка максаттарды жана милдеттерди көздөгөн.

Кыргыз Республикасынын Улуттук банкында мен жетекчилик кылып турган мезгилде жүргүзүлгөн реформалардын тарыхы мына ушундай. Көңүл бурганыңыздар үчүн чоң ырахмат.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЭКОНОМИКАНЫН ӨНҮГҮШҮНӨ АКЧА-КРЕДИТ САЯСАТЫНЫН ТААСИРИ

Атабаев Нурлан Узгенович,
«Ататюрк-Ала-Тоо» университетинин мугалими
Презентация

1 слайд

Акча-кредит саясаты – бул экономиканы жөнгө салуу жагында мамлекеттик саясат багыттарынын бири. Жөнгө салуу объекттеринен болуп, акча жүгүртүү бийлигинин, жеке банктардын жана банктык эмес уюмдардын иш-аракетинин натыйжасында өзгөрүүчү акча рыногундагы суроо-талап жана сунуш эсептелет. Мамлекеттин акча-кредит саясаты борбордук банк же банктар аркылуу жайылтылат.

2 слайд

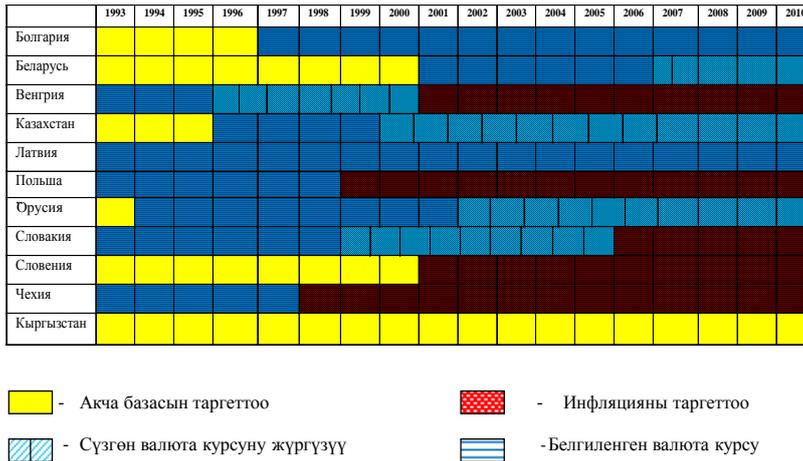
Акча-кредит саясаты инструменттеринин коюлган максаттарга таасири

3 слайд

Өтмө экономикасы менен өлкөлөрдө акча-кредит саясаты режиминин эволюциясы

4 слайд

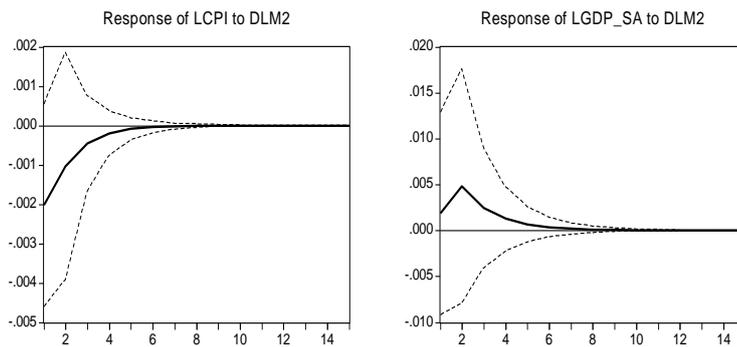
Монетардык топтомдор, өлкөдө инфляциялык күтүүлөрдү ооздуктоого жана анын деңгээлин төмөндөтүүгө көмөк көрсөтүү менен монетардык саясаттын абалын билдирип турат. Бирок монетардык топтом, стратегиялык максаттуу өзгөрүлмө жана тандалган монетардык топтом ортосундагы байланыш алсыз болгон учурда монетардык саясаттын абалы тууралуу билдире албайт.

5 слайд

КБИ менен ИДӨнүн Кыргыз Республикасындагы акча сунушунун өзгөрүүсүнө берген баасы

Response to Cholesky One S.D. Innovations ± 2 S.E.

6 слайд

Кыргыз Республикасынын 2003-2010-жылдар ичиндеги акча-кредит баяндамасынын түзүмү

Активдердин жалпы суммасынын %	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Активдердин жалпы суммасы	100	100	100	100	100	100	100	100
Таза чет өлкө активдери	55.3	85.1	82.1	78.2	77.3	77.8	105.2	103.3
Таза ички активдери	44.7	14.9	17.9	21.8	22.7	22.2	-5.2	-3.3
Өкмөткө карата таза талаптар	85.3	38.1	31.9	17.0	-16.9	-15.0	202.9	189.2
Башка секторлорго карата талаптар	59.8	227.3	207.0	167.2	216.4	237.4	-870.4	-1243.5
Акциялар жана капиталга катышкан башка формалар	-52.1	-139.7	-136.1	-96.8	-115.0	-152.5	910.5	1454.4
Башка статьялар	7.0	-25.6	-2.9	12.7	15.5	30.1	-143.0	-300.1
Акча массасынан %	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Пассивдердин жалпы суммасы = Чогуу акча массасы (M2X)	100	100	100	100	100	100	100	100
Акча массасы, сом (M2)	75.5	70.0	74.9	74.7	80.8	78.9	76.1	77.7
Жүгүртүүдөгү накта акчалар	63.5	57.4	61.4	60.1	62.0	60.6	59.3	59.9
Депозиттер, сом	12.1	12.6	13.6	14.6	18.8	18.2	16.8	17.7
Талап боюнча төлөнүүчү депозиттер	8.2	9.1	9.2	10.2	11.3	10.1	11.0	12.5
Мөөнөттүү депозиттер	3.9	3.5	4.4	4.4	7.5	8.1	5.8	5.3
Чет өлкө валютасындагы депозиттер	24.5	30.0	25.1	25.3	19.2	21.1	23.9	22.3

7 слайд

1 схема. Акча массасына акча-кредит саясатынын инструменттерин таасири.

$$M = m * MB$$

$$MB = C + R$$

$$R = RR + ER$$

$$RR = r * D$$

$$m = \frac{1+e}{c+r+e}$$

$$c = C / DD$$

$$e = ER / DD$$

Мөөнөт	Милдеттүү камдык талаптар (%)
1993-ж. май айынан 1 жылга чейин тартылган акча салымдарга жана депозиттерге - 15,3; 1 жылдан 3 жылга чейин тартылган акча салымдарга жана депозиттерге - 10,0; 3 жылдан ашык депозиттерге камдык талаптар аныкталган эмес.	
1993-ж. 2 августунан	20,0
1994-ж. 1 июнюнан	30,0
1994-ж. 1 августунан	20,0
1994-ж. 1 октябрынан	15,0
1996-ж. 1 апрелинен	13,5
1996-ж. 1 декабрынан	15,6
1997-ж. 1 январынан	20,0
2001-ж. 4 июнюнан	15,0
2001-ж. 2 июлюнан	10,0
2009-ж. 15 июнюнан	9,5
2010-ж. 31 майынан	8,0
2011-ж. 14 мартынан	9,0

- Милдеттүү камдык талаптар
- ачык рынокто операциялар
 - КРУБ ноталарын сатуу аукциондор
 - экинчилик рынокто операциялар
 - КРУБ репо операциялар
 - "аурайт" шарттарында МКВНЫ сатып алуу
- банктерди кайра каржылоо операциялар
 - бир күндүк кредит
 - "овернайт" кредит
 - акыркы инстанциянын кредити
- валюталык рынокто операциялар
 - валюталык интервенциялар
 - тике своп аукциондор
 - кайтарым своп операциялар

M - акча массасы
 MB - акча базасы
 D - жеке адамдардын жана юридикалык жактын депозиттери
 C - жүгүртүүдөгү акчалар
 ER - үстөк камдар
 DD - талап боюнча эсептери
 r - милдеттүү камдардын нормасы
 c - нак акчанын коэффициенти
 e - үстөк камдардын коэффициенти
 m - акча мультипликатору

8 слайд

Кыргыз Республикасынын 2002-2010-жылдар үчүн акча базасынын түзүмү (% менен)

Ысымы	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Акча базасы % менен	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Резервдер % менен	10,3	7,5	10,1	15,5	14,9	15,5	16,4	18,5	14,7
Накта акча жүгүрүшү % менен	89,7	92,5	89,9	84,5	85,1	84,5	83,6	81,5	85,3

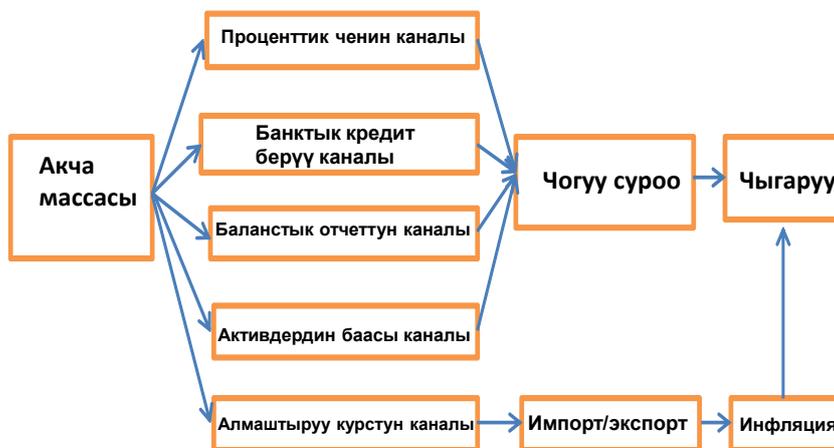
9 слайд

**2002-2010-жылдар ичинде акча базасынын
мультипликация деңгээлине таасирин тийгизген
факторлорго иликтөө жүргүзүү**

Ысымы	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Накта акчанын коэффициенти (с)	8,543	7,758	6,293	6,705	5,918	5,466	6,015	5,379	4,810
Милдетгүү резервдердин нормасы % менен (r)	0,100	0,100	0,100	0,100	0,100	0,100	0,100	0,095	0,080
Ашылган резервдердин коэффициенти (e)	0,193	0,101	0,261	0,662	0,524	0,307	0,338	0,626	0,363
Акча мультипликатору (m)	1,080	1,100	1,096	1,032	1,057	1,101	1,087	1,046	1,106

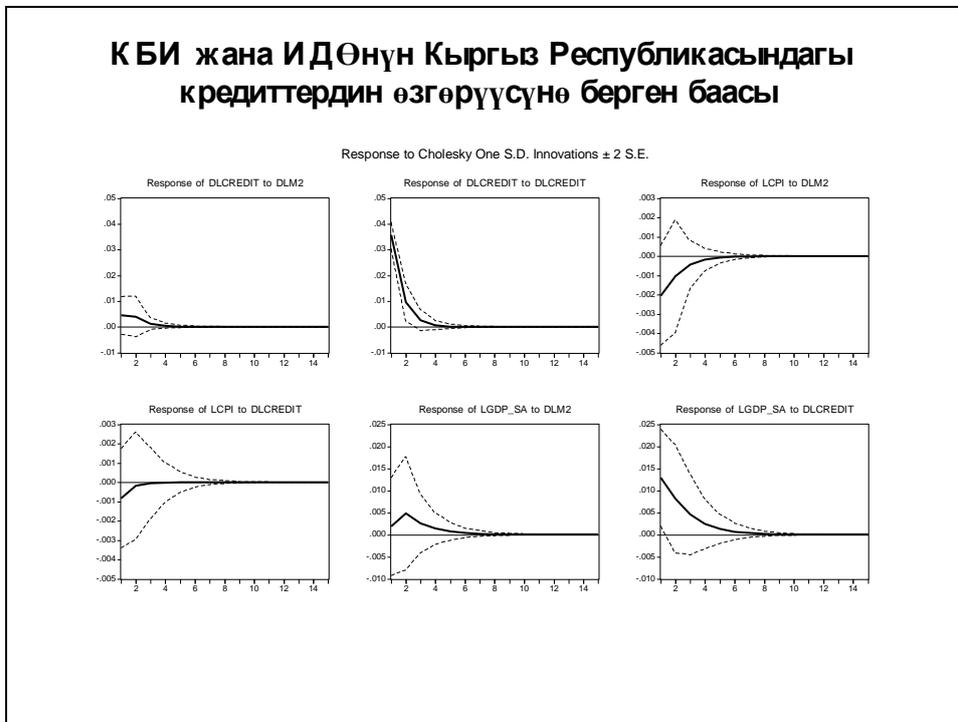
10 слайд

**Акча-кредит саясатынын трансмиссиондук
механизми**

11 слайд

12 слайд

Кредиттик каналга регрессиондук иликтөө жүргүзүү

$$LGDP_SA = 0.03393585604 + 0.3834204115 * DLCREDIT$$

Кредиттердин ченине 1% жогорулатуу айкын ИДӨнүн 0,3834% жогорулашына алып келет. Негизинен, үлгү жана коэффициент, статистикалык маанилүүлүккө ээ.

МОНЕТИЗАЦИЯЛОО ДЕҢГЭЭЛИ

Кадыралиев Айбек Джумалиевич,
Бүткүл дүйнөлүк Банктын эксперти

Презентация

1 слайд

Монетизация аныктамасы

- «Монетизация» аныктамасы эки вариантта колдонулуп келет:
 - Экономиканы монетизациялоо, ИДӨнү монетизациялоо коэффициенти, эсептешүүлөрдү монетизациялоо деңгээли ж.б., башкача айтканда экономиканын акчага каныккандыгынын көрсөткүчү катары;
 - Төлөмдөрдү акчалай формага которуу (жеңилдиктерди монетизациялоо). Чет элдик монетизациялоо түшүнүгү да (monetization) буга окшош мааниге ээ.

2 слайд

А. Маршаллдын аныктамасы

- $M = kPY$
- мында М – жүгүртүүдөгү акча массасынын көлөмү;
- Р – товарларга баанын орточо деңгээли;
- k – Маршаллдын коэффициенти;
- Y – улуттук киреше же дүң улуттук продукт көлөмү.

3 слайд

Монетизациялоо коэффициенттери

- Монетизациялоо коэффициенттери орточо жылдык акча массасынын номиналдык дүң ички продуктка карата катышы катары эсептелет. Орточо жылдык акча массасынын номиналдык дүң ички продуктка карата катышы катары эсептелген акча жүгүртүү тездигинин көрсөткүчү, монетизациялоо коэффициенттине карата мааниси боюнча карама каршы келет.

4 слайд

Монетизациялоо коэффициенттери

- $MV=PY$
- $V=PY/M$
- $K=1/V$
- мында M – жүгүртүүдөгү акча массасынын көлөмү;
- P – товарларга баанын орточо деңгээли;
- Y – улуттук киреше же дүң улуттук продукт көлөмү.
- V – M жүгүртүү тездиги
- k – монетизациялоо коэффициенттери;

5 слайд

Монетизациялоо деңгээли

- Акча жүгүртүү массасынын тездиги, демек, экономиканы монетизациялоо узак мөөнөткө каралган мезгил аралыгында туруктуу чоңдук экени экономикалык теориялардын көпчүлүгүндө таанылган, ошондуктан экзогендик фактор катары алмаштырууну теңдештирүүдө катышышы ыктымал.
- **Классикалык теориялардын бири да экономиканы акча менен камсыздоонун кайсыл деңгээли оптималдуу жана мындай оптималдуу маани барбы деген суроого жооп бербейт.**

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АКЧА-КРЕДИТ САЯСАТЫНЫН КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БАНК ТУТУМУНА ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

Бектенова Дамира Чотуевна,
э.и.д., профессор,
КРСУнун
«Финансы жана кредит» кафедрасынын башчысы

Статья

Рынок экономикасынын анчалык турукташа элек шартында монетардык саясатты тескөө үчүн акча –кредит саясатынын инструменттерин натыйжалуу колдонуу зарыл жана бул заманбап Кыргызстанда монетардык бийликтердин маанилүү милдети болуп саналат. Бул маселенин чечилиши экономиканын акчанын накталай жана нак эмес формасына муктаждыктарын, акча агымдарын тескөө жана акча жүгүртүү масштабын жөнгө салуунун иштиктүү инструменттерин иштеп чыгуу мүмкүнчүлүктөрүн аныктоону болжолдойт.

Экономиканын акча массасы менен салыштырмалуу толтурулушунун негизги көрсөткүчүнүн бири болуп, экономиканы монетизациялоо деңгээли саналат, ал акча массасынын тиги же бул кеңири топтомунун (Кыргызстанда M2) номиналдык ИДӨгө карата катышы катары эсептелет.¹

Бул көрсөткүч төлөмдөрдү жана эсептешүүлөрдү ишке ашыруу, эмгек акыларды, жөлөк пулдарды, стипендияларды ж.б. төлөө үчүн зарыл болгон акча менен экономиканын камсыз кылынышы деңгээли тууралуу маалымат берет. Кыргызстанда экономиканы монетизациялоо деңгээли 2011-жылдын акырында 22,7%, ал эми 2002 - жылы 10-12% түзгөн. Ошол эле учурда айрым өнүккөн өлкөлөрдө ал 70 пайыздан 150 пайызга чейин өскөн.² Монетизациялоо динамикасы инфляцияга байланыштуу болот. Анын өсүшү менен монетизациялоо деңгээли төмөндөйт, ал эми инфляция арымынын басандашында жана финансылык туруктуулукка жетишилген шартта бул деңгээл да турукташат жана жогорулайт.

Көптөгөн борбордук банктар, анын ичинде Улуттук банк да, акча массасын контролдоо аркылуу баалардын деңгээлин турукташтыруу үчүн монетардык режимди адаптациялашат, ага Улуттук банктын монетардык базасын тескөө аркылуу жетишилет. Монетардык база- операциялык максат, ал эми ошол эле учурда акча массасы катары- монетардык таргеттөө режими шарттарында аралык максат. Ийгилик акча массасынын жана акча базасынын контролдоонушуна көз каранды болот. Бирок, кичинекей бир себеп бар, анын негизинде акча мультипликаторунун туруктуулугуна ишенүүгө болот. Монетардык саясаттагы монетардык база жүгүртүүдөгү нак акчалардын жана банк тутумунун резервдеринин суммасы катары аныкталат жана эсептелет.³ Кыйла кеңири монетардык база мамлекеттин калайык калк тарабынан товарларды жана кызматтарды сатып алуу жана сатуу үчүн колдонулган милдеттенмелеринен, плюс банктар аралык транзакцияларды жөнгө салуу үчүн банктык активдерден турат. Валюта жана банктардын депозиттери сыяктуу компоненттерди борбордук банкта жогорку

¹ Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын отчету, 12/2009. Бишкек, Кыргызстан.

² Resource: <http://data.worldbank.org/indicator/FM.LBL.MQMY.GD.ZS>

³ Benjamin M. Friedman, Feb 1998, "The Rule and Fall of the Money Growth Targets as Guidelines for U.S. Monetary Policy", NBER Working Papers 5465, USA, pp:2-4

кубаттуулуктагы акчаларга кошушат. Монетардык база: жүгүртүүдөгү накталай акчалардын жана банк тутумунун резервдеринин суммасы

Монетардык экономикада монетардык база айрым бир өзгөчө мүнөздөмөлөргө ээ. Биринчиден, анын компоненттеринде жеке сектор (калайык-калк жана банктар) транзакцияларды жүзөгө ашыруусунда пайдаланган монетардык бийликтегилер (казыналык жана борбордук банк) чыгарган активдер да камтылат. Экинчиден, монетардык базанын көлөмү, эгерде монетардык бийликтегилер активдүү жана пассивдүү чараларды колдонуп, өзгөрүүлөргө жол берген шартта гана өзгөрөт – мында жеке сектор монетардык базаны өзгөртө албайт жана монетардык бийликтегилердин чечимине да катыша албайт. Ушундан улам, монетардык теорияда монетардык база монетардык бийликтегилердин контролдугу алдында калуу менен монетардык саясаттын таасири менен экономикалык жигердүүлүктүн ортосундагы түздөн-түз байланышты чагылдырып, натыйжада бул, инфляцияга алып келээрин көрсөтөт. Ошондой болсо да, айрым бир борбордук бантын иш-тажрыйбасына сарасеп салууда, ал монетардык базанын көлөмүн так контролдукка алууну максат кылбагандыгы анык болгон, анткени бул рыноктук пайыздык чендердин туруксуздугуна алып келиши ыктымал деген кооптонуу орун алаарын билдирген.⁴

Борбордук банктар активдерди сатып алуу жана сатуу аркылуу монетардык базанын сунушун контролдукка алат. Кандай болбосун түрдөгү активдерди сатып алуу монетардык базаны арттырат. Бул учурда Борбордук банк мындай активдер үчүн накталай төлөйт же депозиттик милдеттенмелердин көбөйүшү жүрөт. Борбордук банк тарабынан активдердин сатылышы да монетардык базаны азайтат. Тарыхый көз караштан алганда, бул фискалдык саясаты анчалык өркүндөтүлбөгөн Өкмөт Борбордук банкты мамлекеттик карыз үчүн акыркы инстанциядагы сатып алуучу катары пайдаланып, бул учурда жеке капитал рынокторун алгылыксыз иштеп, көп учурда бул жагдай гиперинфляцияга алып келиши мүмкүндүгүн таңуулайт. Монетардык базага суроо-талап өзүндө калктын нак акчага болгон транзакциялык талабын жана банктардын монетардык базага талабын камтыйт. Адатта, бул банктык бизнесинде жана мыйзамда белгиленген милдеттүү кам нормаларын канааттандыруу үчүн колдонулат.

Өлкөлөрдү кайчылаш салыштырып көрүүдө, атап айтканда, алардын монетардык базалардын өсүшүн өз ара салыштырып көрүү эл аралык экономикада жөн эле пайда болгон эмес, анткени Улуттук банктын интервенциялары монетардык базанын көлөмүнүн өзгөрүүсүнө алып келген, активдерди сатып алуу жана сатууга жараша эсептелет. Борбордук банк бир активди сатып алууну же сатууну башкасын сатып алуу, (балким чет өлкөлүк бир жаран өлкө ичинде чыгарылган облигацияны бир эле учурда кошо сатышы ыктымалдыгы) же сатуу менен алмаштыруу аркылуу аны монетардык базага тийгизген таасирден арылткан шартта, монетардык базанын көлөмү өзгөрүүсүз калат, бул жагдайды АКШнын федералдык резерв системасынын экономисттеринин көпчүлүк эмгектери да тастыктап, алар алмашуу ченине таасир этүүнүн бир аз гана эффективдүүлүгүн көрсөтөт.⁵

Учурда өкүм сүрүп турган экономикаларда монетардык базанын өсүшү эндогендик өзгөрүлмөлүү болуп саналат, башкача айтканда өзгөрүлмөлүү иш менен

⁴Anderson, R. G., 2006, “Monetary Base”, Working Paper 2006-049A, <http://research.stlouisfed.org/wp/2006/2006-049.pdf>, Working Paper Series, Research Division, Federal Reserve Bank of St. Louis, St. Louis, USA.

⁵ Ibid, pp 2-4

камсыз болуу, баа жана рыноктук пайыздык чен сыяктуу башка өзгөрүлмөлүүлөр менен бир эле учурда аныкталат. Дүйнөдөгү көпчүлүк борбордук банктар кыска мөөнөттүү пайыздык чендердин белгилөө жана аларды манипуляциялоо аркылуу монетардык саясатты колдонот. Кошмо штаттарда ачык рыноктогу операциялар боюнча федералдык комитет кыска мөөнөттүү банктар аралык кредиттер (овернайт) боюнча пайыздык ченди тандоо саясатын жүргүзүп келет. Кыска мөөнөттүү банктар аралык кредиттер боюнча пайыздык чен, монетардык база сунушун көбөйтүү же төмөндөтүү аркылуу ар бир күн үчүн белгиленген максаттуу ченге жакыныраак белгилениши зарыл.

Өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө жана КМШ өлкөлөрүндө, айталык, Болгария, Беларусия, Казакстан, Россия, Словения жана Кыргыз Республикасында көз карандысыздыкка ээ болгон алгачкы күндөрү монетардык топтомдорду таргетирлөөнү жагдайга ыңгайлаштыруу аркылуу жүргүзүлгөн монетардык саясатты колдонушкан. Монетардык топтомдорду таргетирлөө, операциялык максат катары монетардык базаны жөнгө салуу менен колдоого алынган. КМШ өлкөлөрүнүн ичинен Кыргыз Республикасы гана эки он жыл аралыгында монетардык топтомдорду таргетирлөө режимин өзгөрткөн эмес. Жогоруда белгиленген проблеманын негизги себептеринин бири болуп, монетардык саясат жана монетардык жөнгө салуу инструменттеринин кыргыз экономикасынын өнүгүү максаттарына жана шарттарына шайкеш эместигин атоо зарыл. Улуттук банктын арсеналында өнүккөн өлкөлөрдө дээрлик колдонулуп жаткан монетардык саясат жана монетардык жөнгө салуунун бардык инструменттери формалдуу түрдө орун алып турса да, алар бир аз эле чекте колдонулуп келүүдө.

Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы акча массасын жана монетардык базаны контролдоо үчүн төмөнкүдөй беш негизги инструментти колдонот.⁶

1. Ачык рыноктогу операциялар;
2. Банктарды кайра каржылоо;
3. Милдеттүү камдык талаптар;
4. Валюта рыногундагы операциялар;
5. Эсептик чен

1-таблица. Улуттук банктын акча-кредит саясатынын инструменттеринин акча базасына тийгизген таасиринин 2003-2010-жыл ичиндеги таасири

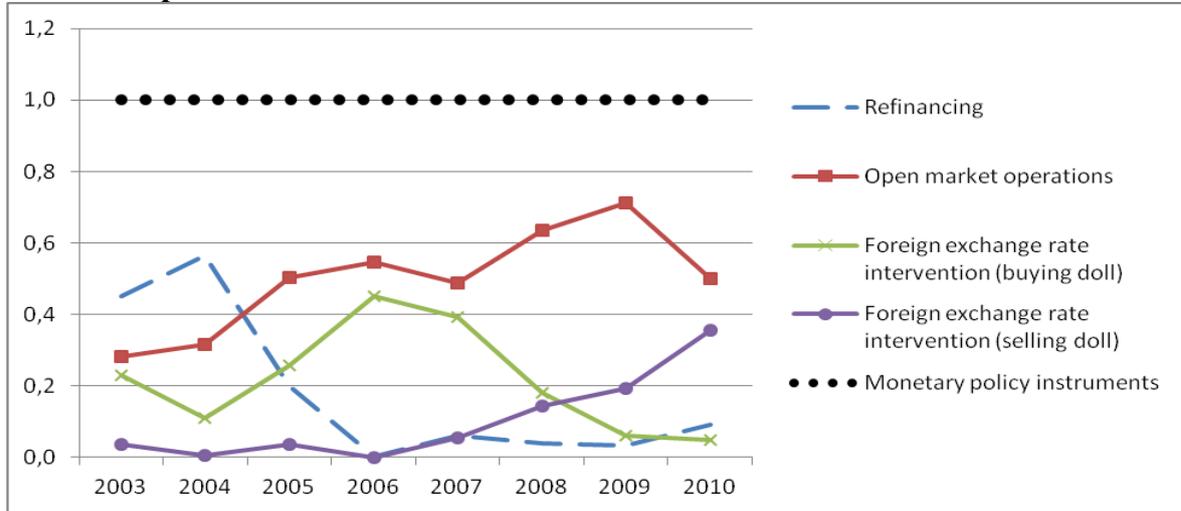
Монетардык саясат инструменттери	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1. Банктарды кайра каржылоо	45%	56%	20%	0%	6%	4%	3%	9%
2. Ачык рыноктогу операциялар	28%	32%	50%	55%	49%	63%	71%	50%
3а. Валюта рыногундагы операциялар (сатып алуу)	23%	11%	26%	45%	39%	18%	6%	5%
3б. Валюта рыногундагы операциялар (сатуу)	4%	1%	4%	0%	6%	14%	19%	36%
4. Милдеттүү камдар	10%	10%	10%	10%	10%	10%	9,5%	8%

Булагы: Улуттук банктын Бюллетени

⁶ Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын Бюллетени, 1 жана 2/2010.

1-график. Монетардык саясаттын акча базасына тийгизген таасирине иликтөөлөр

1-таблицадан жана 1-графиктен улам ачык рыноктогу операциялар жана валюта рыногундагы операциялар Улуттук банк тарабынан монетардык саясат инструменттери катары жигердүү колдонулган деп айтууга болот. Кайра каржылоо (дисконттук кредиттөө) 2004-жылы 56%, ал эми 2010-жылы болгону 9% түзгөн. Милдеттүү камдардын нормасы 2010-жылы 10%дан 9,5% га чейин жана 8% га чейин эки жолу өзгөргөн жана бул банк тутумундагы ликвиддүүлүктү арттыруу үчүн глобалдуу финансылык кризиске каршы чараларды көрүүнүн натыйжасы болуп саналган. Улуттук банк тарабынан милдеттүү камдын нормасынын өзгөртүлүшү акча мультипликатору аркылуу (mm) акча сунуштоо процессине таасирин тийгизген. Ал эми дагы бир инструмент жүгүртүүдөгү накталай акчаларды жана борбордук банктагы банктык депозиттерди өзгөртүү менен монетардык база аркылуу (MB) таасирин тийгизген.

2-таблицада көрсөтүлүп тургандай, Улуттук банк 20 жыл аралыгында камдык талаптардын нормасын дайыма өзгөртүп турган.

2-таблица. Улуттук банкта милдеттүү камдардын өзгөрүүсү

Мезгили	Улуттук банктагы милдеттүү камдар
1993-жылдан бери	15% - 1 жылга жетпеген депозиттер; 10% - 1 жылдан 3 жылга чейинки депозиттер; 0% - 3 жылдан ашык депозиттер
02/08/1993	20%
01/06/1994	30%
01/08/1994	20%
03/10/1994	15%
01/04/1996	13,5%
01/12/1996	15%
01/01/1997	20%
04/06/2001	15%
02/07/2001	10%
15/06/2009	9,5%
31/05/2010	8%

14/03/2011

9%

Булагы: Улуттук банктын отчеттору

3-таблица.⁷ Акча базасынын мультипликациясынын деңгээлине таасирин тийгизүүчү факторлорго 2002-2010-жылдардагы иликтөөлөр.

Аталышы	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Накталай акчалардын коэффициенттери (с)	8,543	7,758	6,293	6,705	5,918	5,466	6,015	5,379	4,810
Милдеттүү кам түзүү нормасы, % (r)	0,100	0,100	0,100	0,100	0,100	0,100	0,100	0,095	0,080
Үстөк камдардын коэффициенттери (e)	0,193	0,101	0,261	0,662	0,524	0,307	0,338	0,626	0,363
Акча мультипликатору (m)	1,080	1,100	1,096	1,032	1,057	1,101	1,087	1,046	1,106

3-таблицадагы иликтөөлөрдөн улам көрүнүп тургандай, акча мультипликатору (m) монетардык база берилген өлчөмгө өзгөргөн шартта, акча массасы канчалык өзгөрөөрүн, б.а. акча массасы монетардык базадан канчалык артаарын көрсөтүп турат. Мультипликатордун максималдуу деңгээли 2002-2010-жылдарда болгону 1,1 гана болчу, ал эми өнүккөн өлкөлөрдө ал 5 – 6 түзгөн. Кыргызстанда акча мультипликатору бирден чоң болгондуктан ($m > 1$), акча базасы кубаттуулугу жогору акча базасынан бир аз өскөн.

Ал эми 2, 3-таблицаардан акча мультипликатору жана акча массасы милдеттүү кам түзүүнүн нормасы, накталай акчалардын коэффициенттери жана кайтарым көз карандылыктагы камдардын коэффициенттери менен байланыштуу экендиги көрүнүп турат. Кыргызстанда накталай акчалардын коэффициенттери өтө жогору, ал ушул мезгил ичинде орточо алганда 6,1, ал эми өнүккөн өлкөлөрдө 1,5-0,5 түзөт.

Улуттук банк кеңири акчаларды аралык максат, ал эми монетардык базаны операциялык максат катары колдонот. Акча топтомдорунун максаттарына жетишүү чейректик негизде, ал эми операциялык максаттар –банк тутумунун үстөк камдары жумалык негизде жүзөгө ашырылат.⁸

4-таблица. Улуттук банктын монетардык базасынын түзүмүнө 2003-2010-жылдардагы иликтөөлөр⁹

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Монетардык база	10 075,3	12 379,9	15 465,6	22 798,8	31 575,9	35 150,8	41 587,7	48 597,3
Жүгүртүүдөгү накталай акчалар	9 623,3	11 425,1	13 413,8	19 909,7	27 561,9	30 803,3	35 738,7	43 290,3
Борбордук банктагы банктык депозиттер	452	954,9	2 051,8	2 839,1	4 014,0	3 835,1	5 446,7	5 514,2
Монетардык	2 416,9	2 304,6	3 085,7	7 333,2	8 777,0	3 574,9	6 436,9	7 009,6

⁷ Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы. www.nbkr.kg.

⁸ Gürgen, E., Snoek, H., Craig, J., McHugh, J., Izvorski, I., & Ron van Rooden, 1999, “Economic Reforms in Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan”, IMF Publications. Occasional Paper No. 183, Washington DC, USA

⁹ Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын Бюллетени, 1 жана 2/2010-ж. Бишкек, 2010.

базанын өткөн жылга салыштырганда өсүшү								
Жүгүртүүдөгү нак акчалардын өткөн жылга салыштырганда өсүшү	2 565,3	1 801,8	1 988,7	6 495,9	7 652,1	3 241,4	4935,4	7 551,6
Борбордук банктагы банктык депозиттердин өткөн жылга салыштырганда өсүшү	-148,4	502,8	1 097,0	837,3	1 124,9	333,5	1 501,5	-542,0

Иликтөөлөр көрсөтүп тургандай, 2003 жана 2010-жылдары монетардык базанын өсүшү жана борбордук банктагы банктык депозиттердин өсүшү алгылыксыз болгон. 2003-жылдагы алгылыксыз натыйжа 1998-жылы Россиядагы финансылык кризистен улам түптөлгөн. Ал эми 2010-жылдагы алгылыксыз натыйжа революциядан кийин бирден-бир ири система түзүүчү банктын (AUB) банкрот болушунан, ошондой эле 5 банктын банктык эсептерин токтоткондон улам келип чыккан. Өкмөттүн мындай аракеттери банктардан акчаларды көп санда кайтарып алууларга алып келген. Монетардык базанын өсүшү пайыздык катышта көбүнчө жүгүртүүдөгү накталай акчалардын өсүшүнүн эсебинен жүрөт, муну төмөнкү маалыматтардан көрүүгө болот

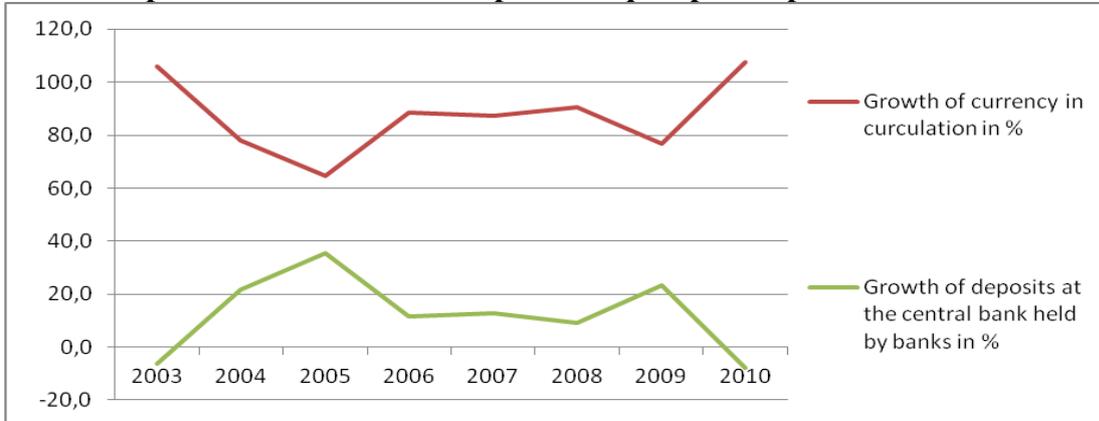
5-таблица. Монетардык базанын түзүмү

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Монетардык базанын өсүшү, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Жүгүртүүдөгү накталай акчалардын өсүшү %	106,1	78,2	64,4	88,6	87,2	90,7	76,7	107,7
Борбордук банктагы банктык депозиттердин өсүшү %	-6,1	21,8	35,6	11,4	12,8	9,3	23,3	-7,7

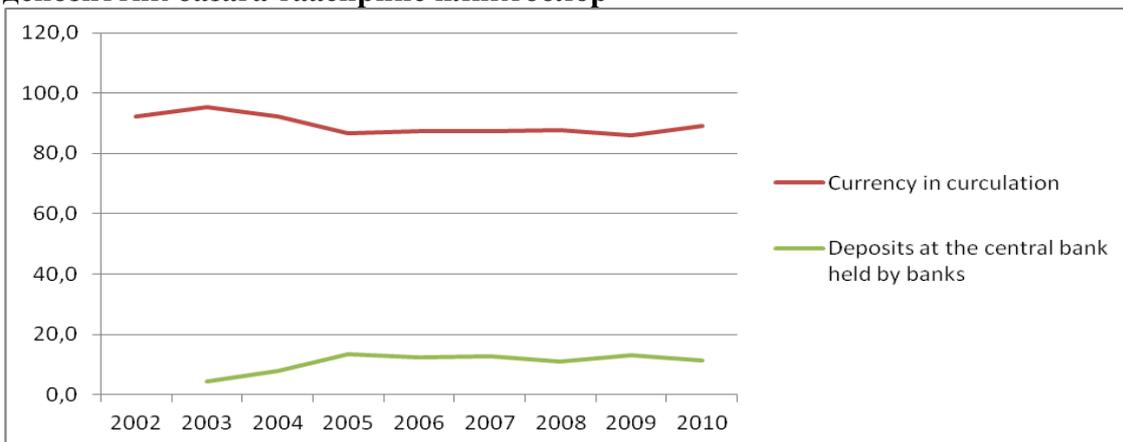
Накталай акчалардын таасири бул мезгил ичинде орточо 88% түзөт. Жүгүртүүдөгү накталай аклар менен борбордук банктагы банктык депозиттердин өсүшүнүн ортосундагы корреляция $r=(-0,98)$ чегинде катталган. Бул депозит түрүндөгү акчалар тез эле нак акчага айландырылат жана акча базасынын биринчи бөлүгүнө б.а. С га өтөт дегенди тастыктап турат. Бул тууралуу кыйла толугураак маалымат 2-графикте берилген.

2-график. Накталай акчалардын жана Кыргыз Республикасынын банктарынын депозиттеринин 2003-2010-жылдардагы өсүш арымдары

3-график. Жүгүртүүдөгү накталай акчалардын жана банктардын депозиттеринин депозиттик базага таасирине иликтөөлөр

Иликтөөлөр (3-график) көрсөтүп тургандай, жүгүртүүдөгү накталай акчалардын таасири акыркы сегиз жыл ичинде 85% кем болгон эмес. Бул, Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы, милдеттүү кам түзүү инструменттерин жана банк тутумунун ликвиддүүлүгүн контролдоо үчүн үстөк камдарды операциялык максаттар катары колдонуу менен натыйжасыз монетардык саясат жүргүзгөн дегенди билдирет. Графикте көрсөтүлгөндөй, борбордук банктагы банктык депозиттердин көрсөтүлгөн мезгил ичиндеги таасири 13% ашкан эмес. Калайык-калктын банк тутумуна карата ишеними саясий жана банктык дестабилдешүүлөрдөн улам өтө эле начар болгон. Монетардык базанын өзгөрүүсү жүгүртүүдөгү накталай акчаларды өзгөртүү аркылуу жүзөгө ашырылат, ошондуктан акча мультипликаторунун өзгөрүшү акыркы 10 жыл ичинде 1,1 (mm) жогору болгон эмес. Кыргыз Республикасындагы коммерциялык банктар депозиттерди бир нече жолу кеңейтүү аркылуу акча сунуштоо процессине дээрлик катышышпайт. Бул, глобалдуу финансылык каатчылык Кыргыз Республикасына кесепетин тийгизбегендигинин себептеринин бири болуп саналат.

Иликтөөлөрдөн баамдап тургандай, акыркы жылдарда жүгүртүүдөгү накталай акчалар 81% төмөн болгон эмес, ал эми банктардагы акчалар максимум 19% түзгөн.

Ушунун негизинде, Улуттук банк акча-кредит саясаты инструменттери менен ушул мезгил ичинде орточо алганда акча базасынын 11% түзгөн камдарды гана контролдойт деп айтууга болот. Орточо алганда камдардын 10% борбордук банк тарабынан түзүлгөн милдеттүү камдар түзөт. Накталай акчалардын эсебинен монетардык базанын өсүшү, камдардын өсүшүнөн айырмаланып, депозиттердин бир нече эсеге кеңейишине өбөлгө түзбөйт.¹⁰

Жүргүзгөн иликтөөлөргө ылайык, Кыргыз Республикасынын калкы банк тутуму менен эң эле начар интеграцияга ээ деп белгилөөгө болот. Монетардык базанын камдары Улуттук банк тарабынан контролдоношу мүмкүн, бирок Кыргыз Республикасындагы камдар тез ылдамдыкта нак акчага конвертирленишет, бул акча массасын контролдоодо кыйынчылыктарды жаратат.

2005, 2010-жылдардагы революция жана 1995, 2010-жылдарда коммерциялык банктардын банкрот болушу, ошондой эле 1998-жылдагы Россия каатчылыгы калктын банк тутумуна карата ишенимин төмөндөткөн. Ошол эле учурда, калктын банк тутумуна карата ишениминин төмөн болушу Улуттук банктын монетардык саясатын эффективсиз кылган.

Ушуга байланыштуу, Улуттук банк акча массасын тескөөдө бир аз үлүштү эле ээлейт жана акча –кредит саясатынын инструменттери жана монетардык саясат Кыргызстанда эффективдүү эмес.

Ф. Мишкин өз эмгегинде рыноктук пайыздык чен терс, ал эми депозиттердин күтүлүп жаткан агылып чыгуусу, тескерисинче, оң болушу банк тутумунун үстөк камдарынын коэффициентине байланыштуу деген кошумча факторлор тууралуу билдирген. Мындан акча массасын түзүү процессинде жана аны контролдоодо Улуттук банк жана акча-кредит саясатынын инструменттери пассивдүү роль ойношкон деген тыянак чыгарууга болот. Буга, монетардык базанын ондон бир үлүшү гана банк тутумунда айландырыла тургандыгы себеп болот, ошондуктан монетардык саясат инструменттери монетардык базанын камдык бөлүгүн гана контролдоп, жөнгө сала алышат. Мында, нак акчалардын токсон пайызы Улуттук банктын контролдугунан тышкары калат. Демек, Кыргызстандын калкы Улуттук банкка караганда акча рыногунун активдүү катышуусу болуп саналат.

Монетардык саясаттын инструментарийин эффективдүү пайдалануу жана акча массасын контролдоо үчүн борбордук банк жана башка бийлик органдары акча агымдарын жөнгө салып турууга, экономиканын агенттеринин ортосунда нак эмес эсептешүүлөрдү өнүктүрүү аркылуу нак акчаларды банк тутумуна трансформациялоо, киргизүү үчүн чараларды көрүүлөрү тийиш. Бул коммерциялык банктардын депозиттик базасын, ошону менен бирге эле кредиттик акчанын сунушун көбөйтүүгө, жана кредиттер боюнча пайыздык чендерди кыскартууга өбөлгө түзөт.

Жыйыныгында ал, инвестициялардын жана бүтүндөй экономиканын көбөйүүсүнө шарт түзөт.

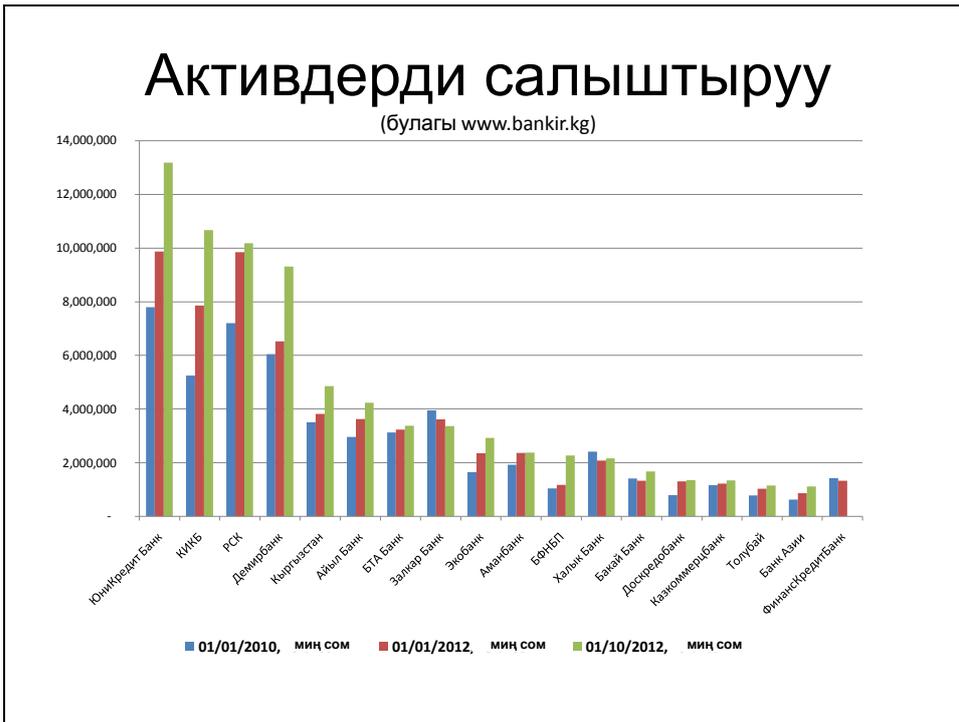
¹⁰ Mishkin, F.S., 2004, “The Economics of Money, Banking and Financial Markets”, 7th Edition, Addison Wesley, USA, p:451

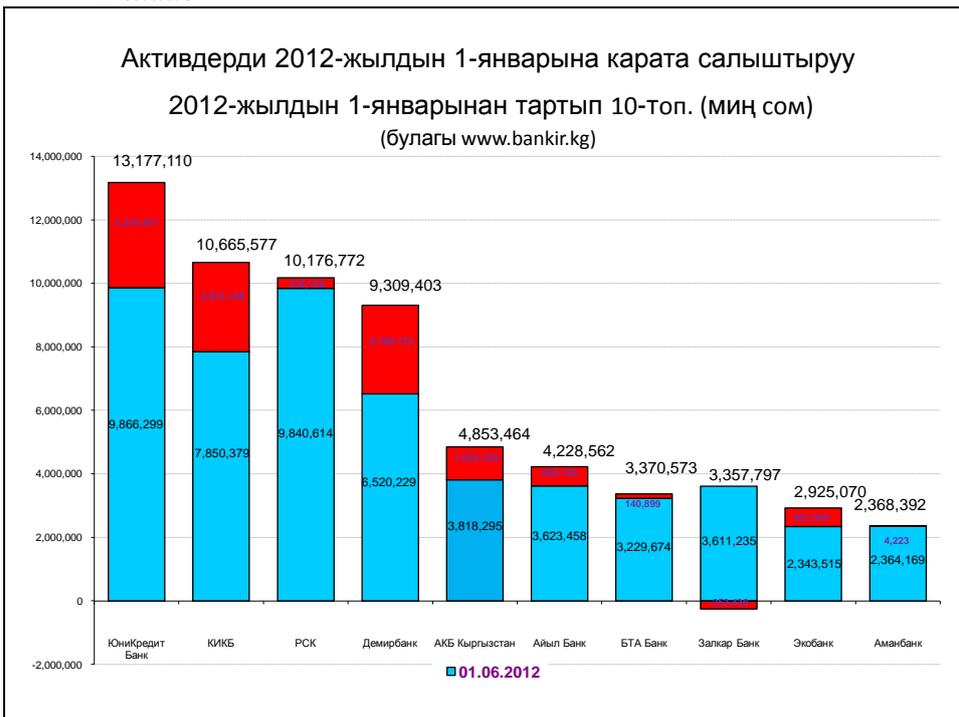
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ БАНКТАР ЖАНА БАНК ТУТУМУ (БИЗНЕС ЖҮРГҮЗҮҮ КӨЗ КАРАШЫНА ЫКЧАМ ТАЛДАП-ИЛИКТӨӨЛӨР)

Абакиров Эльдар,
Жаш ишкерлер ассоциациясы
Презентация

1 слайд

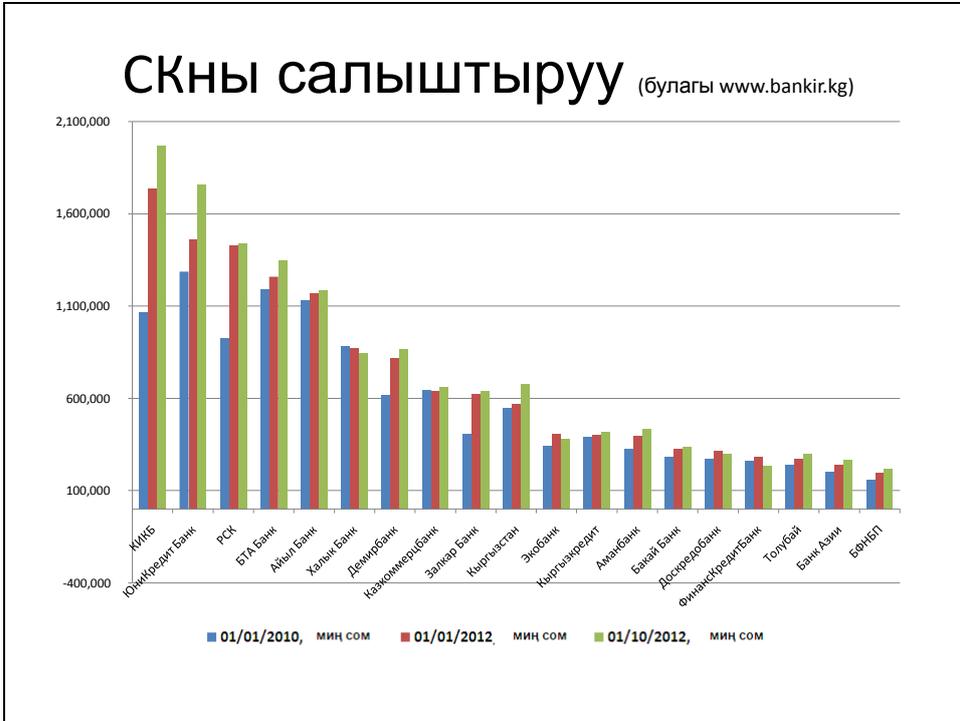

2 слайд

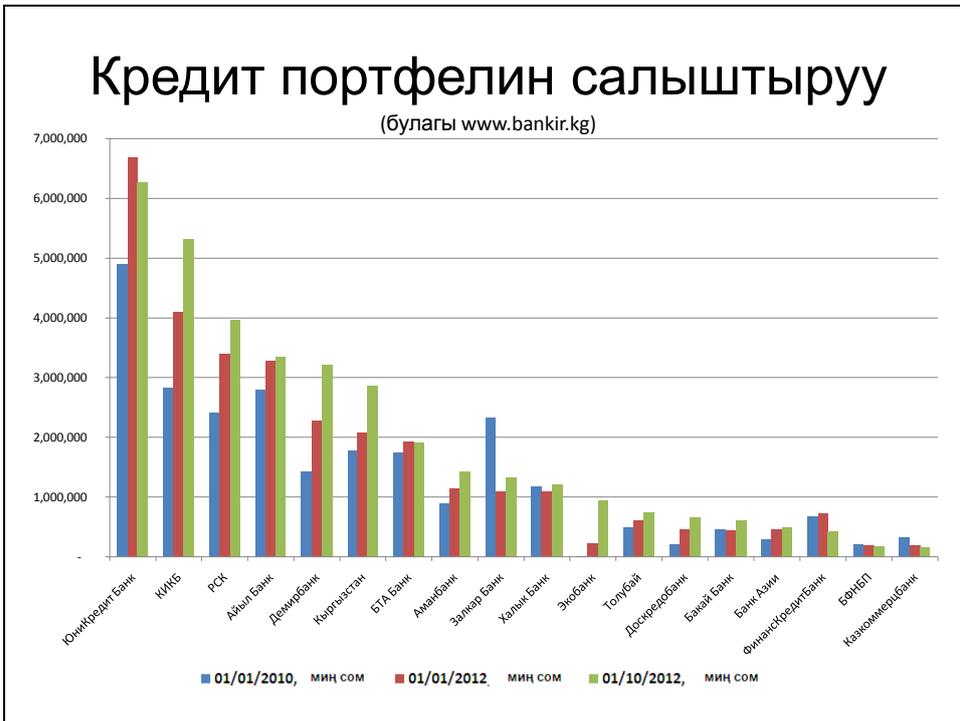

3 слайд

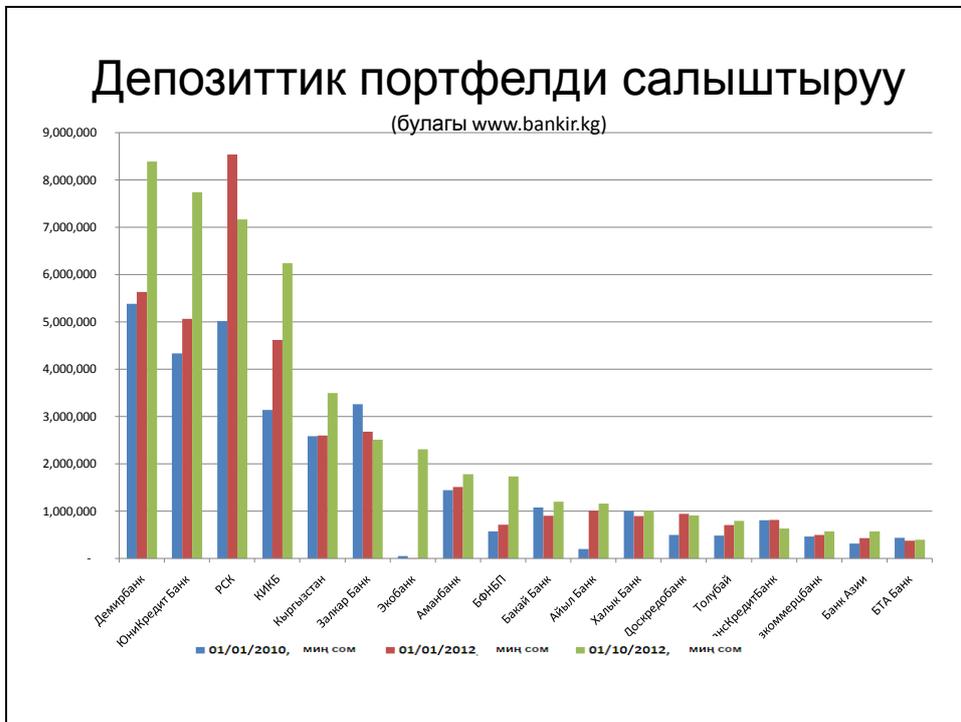

4 слайд

5 слайд

6 слайд

Банктардын 2012-ж. 1-январына карата көрсөткүчтөрү, миң сом

(булагы www.nbkr.kg)

Көрсөткүч	Мааниси	Чени же үлүшү
Активдер	80 212	
СК	14 452	
Депозиттер	52 510	1,56%
Кредиттер	36 050	20,86%
Мөөнөтүндө төлөбөй калуу	3 070	8,50%
ROE	3,3%	
ROA	19,5%	
Ликвиддүүлүк коэф.	78,6%	
Таза пайда	1 823	

Тартылган ички акча көлөмү, берилген кредиттерден 16 млрд. сом суммасына ашкан.

7 слайд

2012-ж. тартылган депозиттердин орточо айлык
суммасы (булагы www.nbkr.kg)

Мезгили	Жалпы көлөмү	Мөөнөттүү	Талап боюнча төлөнүүчү	Үлүшү	Орточо салмактан ып алынган чен
юридикалык жактар	6 678	645	6 033	90,3%	
Жеке адамдар	11 490	1 347	10 143	88,3%	
Жыйынтыгында	19 571	1 992	17 579	89,8%	1,56

Тартылган акча каражаттарынын 90% – «талап боюнча төлөнүүчү» акчалар.

8 слайд

Бизнес канча акчаны талап кылат?

Курулуш: рентабелдүүлүк жылдык 30-35%%, 2 жылга чейин.

Банктар эмне сунуш кылышат: чендер жылдык 20% жогору, мөөнөтү 1-3 жылдан жогору.

Курулуш мөөнөтү 1 жылдан ашса, мындай бизнес минуска чыгат.

Эмне үчүн жарандар мөөнөттүү депозиттерин банкта сакташпайт?

Банктар жылдык 10-13% сунушташат.

1. Депозиттердин ордуна: тандыр ишкердигине аманаттар, мал багуу, базарларда алып сатуу (Дордой, ...)

2. Өлкөдө орун алып жаткан өзгөрүүлөрдөн же банктарга ишенбөөчүлүктөн улам банк тутумунун туруксуздугунан коркуу.

9 слайд

1. Банктан экинчи деңгээлдеги кредит алууда бизнести канааттандырбаган учурлар кайсылар?

- кредит алуу, документтерди кароо жол-жобосунун узакка созулушу (1-3 айга чейин)
- чендердин алгылыксыздыгы (айтылган жылдык 18% чен комиссияларды, б.а. юристтердин кызматын, нак акчага айландырууну ж.б. эске алуу менен 20% ашып кетет)
- Акчаны колго алгыча алар зарыл болбой калат, кредиттик линия камы үчүн 2% өтө кымбат
- Күрөөнү ири дисконт катары баалоо

10 слайд

2. Банктан экинчи деңгээлдеги кредит алууда бизнести канааттандырбаган учурлар кайсылар?

- бизнесмендер үчүн убарагерчиликти төмөндөтүү (ГРС, ...) кредит алууну жеңилдетүү;
- Банк кызматкерлерине 500-1000 сом төлөө, ансыз эч ким көмөктөшпөйт;
- эл эсептегенди билбейт (көрсөтүп түшүндүрүп берүү зарыл);
- элге алар алчу сумманы гана эмес, төлөнүүчү сумманы да түшүндүрүп жана көрсөтүп берүү зарыл;
- Микрофинансылык уюмдар жакшы пайда көрүшөт, анткени банктар регионго жана чекене секторлорго анчалык токтолушпайт.

11 слайд

3. Банктан экинчи деңгээлдеги кредит алууда бизнести канааттандырбаган учурлар кайсылар?

- тендерлер үчүн пайыздар чени жогору болот жана документтер каралып бүткөнгө чейин аларды тапшыруу мөөнөтү өтүп кетет.
- акча каражаттары кыска мөөнөткө керек, тез алып, кайра тез арада кайтарып берүү
- Ош шаарында банктардын филиалдары гана иш алып барышат, бул кредит алууда кыйла кыйынчылыктарды пайда кылат (МО менен макулдашуу, бюрократия, ...)

12 слайд

3. Турмуштан алынган учурлар?

- 5000 сом алышат, алардын ичинен 1000 сом тандыр ишкердигине жумшалат (100 даана * 10 сом) жана 4000 сомго DVD сатып алышат. Ал эми алган 5000 сомду кайтаруу зарыл.
- маркумду узатуу үчүн жылкы алышат, кредиттин ордун жапканча 40 күн өтүп кетет, ошентип кредит өз учурунда төлөнбөй калат.

БАНКТАРДЫН МЕНЧИК ТҮЗҮМҮНҮН ЖАНА АЛАРДЫН ӨЛЧӨМДӨРҮНҮН КЫРГЫЗСТАНДЫН БАНК ТУТУМУНУН ЭФФЕКТИВДҮҮЛҮГҮНӨ ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

Келеш Ибрагим, PhD,
«Ататюрк-Ала-Тоо» эл аралык университети

Статья (англис тилден котормосу)

РЕЗЮМЕ

Кыргызстан экономикасы өткөөл учурду башынан кечирип жаткан өлкө катары өз финансы системасында өтө басымдуу абалды ээлеп турган банк секторуна ээ, ушул фактордун өзү банк секторунун натыйжалуулугунун жана туруктуулугунун өнүгүшүнүн маанисин арттырат. Демек, финансылык ортомчулуктун маанилүү катышуучусу катары Кыргызстандын банктарынын өнүгүшүнө жана натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүү экономиканын бардык субъекттери үчүн пайдалуу болот.

Иш алып баруу чөйрөсүнө талдап иликтөөлөрдү жүргүзүү¹ (АСФ) – бул бирдей шарттарда иштеген, бирдей сарптоо материалдарын пайдаланышкан эффективдүү жана майнапсыз иштеген объекттерди аныктоо үчүн колдонулат. Бул инструмент бирдей түзүмдөргө ээ объекттер тарабынан кабыл алынган чечимдердин натыйжалуулугуна баа берүү зарылчылыгы келип чыккан учурда колдонулат.

Өлчөмү жана менчик түзүмү боюнча топтоштурулган банктардын иш чөйрөсүнө талдап–иликтөөлөрдү жүргүзүү аркылуу Кыргызстандын банк секторунун натыйжалуулугуна баа берүү мына ушул иш багытынын максаты болуп саналат.

КИРИШҮҮ

1992-жылы мурдагы совет доорунан бөлүнүп чыгып, көз карандысыздыкка ээ болуп пландык экономикадан рынок экономикасына өтүү, өлкөнүн бардык институттарын өзгөртүп түзүү зарылчылыгын таңуулаган. Финансылык кызмат көрсөтүү чөйрөсүн либералдаштыруунун натыйжасында өнүгүү деңгээлине жана формалардын ар түрдүүлүгүнө ылайык келген экономикалык саясат түптөлүп, ишке ашырыла баштаган.

Кыргызстан сыяктуу экономикасы өткөөл учурду башынан кечирип жаткан өлкөлөрдө финансы секторунун, банк секторунун эң эле маанилүү элементтерин өнүктүрүү эң башкы милдет болуп саналат. Анткени, экономиканын башка секторлорунан айырмаланып, банк сектору колдо болгон ресурстарды кайра бөлүштүрүү менен финансылык ортомчулук милдетин аткарат. Өткөөл экономика өкүм сүргөн Кыргызстан сыяктуу өлкөлөрдө банктык эмес финансылык ортомчулар жана капитал рыноктору анчалык өнүгө албай келет, ушунун өзү финансы системасында банк секторунун таасирдүүлүк деңгээлин арттырат. Ошентип, Кыргызстандын банк системасынын натыйжалуулугуна жана иш жыйынтыгына таасир эткен факторлорго талдап-иликтөөлөрдү жүргүзүү өлкөнүн финансы системасын өнүктүрүү үчүн гана эмес, бүтүндөй экономиканы өнүктүрүү үчүн пайдалуу.

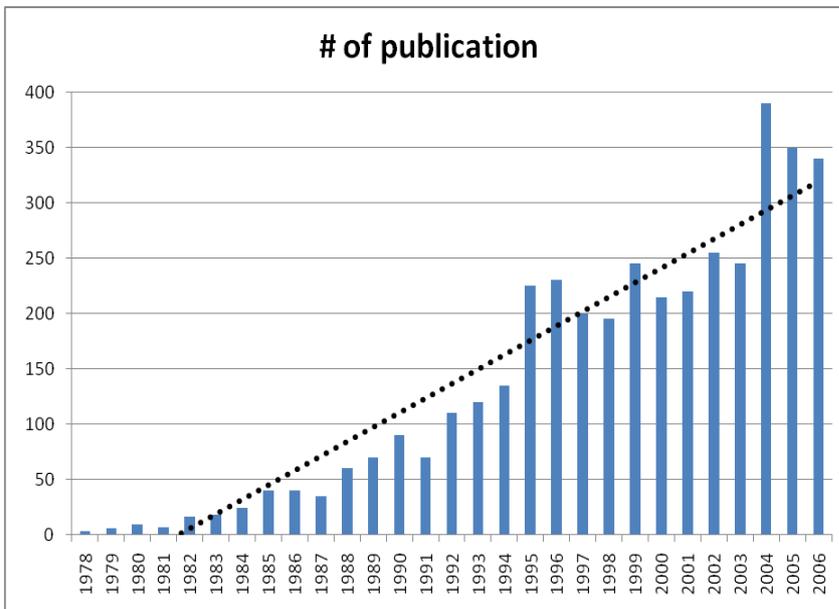
¹ Data envelope analysis

Ушул иликтөө ишинде, натыйжалуулукка талдап-иликтөөлөр, банктардын ортомчулук милдетин аткаруусу көз карашынан жүргүзүлгөн. Банктар өз капиталын, депозиттерди жана кредиттерди, пайыздык кирешелерди түзүү үчүн депозиттерди пайдалангандыгы үчүн пайыздык чыгашаларды колдонгон институт катары аныкталат. Кыргызстандын банк системасынын 2002-2009-жылдар аралыгындагы иш натыйжасы жогоруда аталган АСФ ыкмасын колдонуу менен эсептелинген. Мында, банк тутумундагы банктардын контролдук тобун жана алардын бири-биринен айырмалаган өзгөчө мүнөздөмөлөрүн аныктоо максатын көздөө менен ишке ашырылган.

АДАБИЯТТАР БАЯНДАМАСЫ

Банк секторунун гана эмес, дээрлик бардык тармактардын иш натыйжалуулугуна талдап-иликтөөлөрдү жүргүзүү боюнча көптөгөн адабияттар колдонулуп келген (# of publications) (Емроузнежад А. ж.б., 2008.). Ошондой болсо да, Борбордук Азия өлкөлөрүнүн банк секторунун натыйжалуулугуна баа берүү үчүн иштөө чөйрөсүнө иликтөөлөрдү жүргүзүү ыкмасы колдонулган эмгектер аз (Джалилов и Писе, 2011:6). Албетте, Борбордук Азиянын банк системасы тууралуу эске салып кеткен бир нече изилдөөлөр бар, ошондой болсо да эмгектердин көбү айкын бир өлкөнүн өнүгүү баскычына багытталган. Өлкөлөрдүн мүнөздүү өзгөчөлүгүн чагылдырган айрым эмгектер төмөндө келтирилген

Булагы: Емроузнежад А. Паркер, Б. и Г. Таварес (2008г.): Өндүрүмдүүлүк жана эффективдүүлүк изилдөөлөрдү баалоо: АСФтеги биринчи 30 жылдын ичиндеги илимий адабияттын обзору жсаан анализи, Илимдердин социал-экономикалык пландоо журналы, 42 (3) 153.

Джалилов жана Писсенин (2011г.) эмгегинде Борбордук Азиянын айрым банктарынын рынок экономикасына өтүү процесси талкууга алынган (21 казак банкы, 3 – кыргыз жана 6 –өзбек банктары), мында иш өндүрүмдүүлүгүн, иш натыйжалуулугун жана техникалык прогрессти өлчөп көрүүгө институционалдык деңгээлде параметрге салынбаган ыкмалар колдонулган. Иш натыйжалары 8 банктын натыйжалуулук деңгээли 2003 – 2006-жылдары начарлагандыгын көрсөткөн. Таасир эткен себептерди аныктоо үчүн ошол банктардын финансылык отчеттору талдап-

иликтөөгө алынып, финансылык коэффициенттер эсептелинген. Капиталдын жетиштүүлүк коэффициентинин төмөндүгү, пайданын (рентабелдүүлүктүн) төмөндүгү жана активдердин сапатынын начардыгы негизги проблема катары аныкталган.

Нигмоновдун (2010-ж.) “Өзбекстандагы банктардын иши жана иш натыйжалуулугу” аталышындагы макаласында операциялык чыгашалар, негизги каражаттар, депозиттер кириш өзгөрүлмөлүү катары колдонулган. Ал эми кредиттер – кредиттер боюнча мүмкүн болуучу жоготууларга түзүлгөн камдар, жалпы пайыздык эмес кирешелер, башка пайыздык эмес кирешелер (комиссиялык кирешелерди эске албаганда) ыңгайлуу өзгөрүлмөлүү катары колдонулат. Автор Өзбекстандагы банктардын 2004 – 2006-жылдар аралыгындагы иш натыйжалуулугунун деңгээлине талдап-иликтөөлөрдү жүргүзгөн. Алынган натыйжа, банктардын иш натыйжалуулугунун жалпы деңгээли, ошол мезгил ичинде орточо алганда төмөндөгөндүгүн көрсөткөн. Иликтөө иши натыйжасыздык техникалык эффективдүүлүк деңгээлине түздөн-түз байланыштуу экендигинин себебин аныктаган. Менчик, акционердик жана чет өлкө капиталга катышкан банктардын иш өндүрүмдүүлүгүн салыштырып көрүүдө олуттуу деле айырма табылган эмес. Чакан, орто жана ири банктардын ишине талдап-иликтөөлөр чакан жана орто банктар ортосунда олуттуу айырма орун алып тургандыгын аныктаган.

Анатолий Пересецкий (2010-жылы) россия жана казак банктарынын экономикалык эффективдүүлүгү боюнча 2002 -2006-жылдар аралыгындагы ар кандай маалыматтар топтомун эсептеп, салыштырып көргөн. Изилдөөдө, бул өлкөлөрдүн банктары үчүн орточо рентабелдүүлүк көрсөткүчтөрдөн олуттуу айырма табылган эмес. Мындан тышкары, аталган өлкөлөрдөгү көпчүлүк банктар оптималдуу деңгээлден төмөн экендиги тууралуу факты аныкталган.

Автордун айтымында, Кыргызстандын банк тутумунун эффективдүүлүгүнө баа берүү үчүн иштөө чөйрөсүнө иликтөөлөр колдонулган Хаджимуратованы (2004-ж.) эске албаганда, буга чейин дээрлик иш жүргүзүлгөн эмес. Бул изилдөөдө киреше активдеринин орточо өлчөмү, аманат салымдарынын орточо өлчөмү жана жалпы киреше чыгыш маалыматтар катары колдонулса, кириш маалыматтар киреше алып келбеген активдердин орточо өлчөмү жана пайыздык эмес чыгашалардын, капиталга төлөөлөрдүн жана пайыздар боюнча чыгашаларга корректировкаланган чыгашалардын суммасы катары эсептелген, жалпы чыгашалар аркылуу берилген. 2002 жана 2003-жылдарда 15 банк көңүлгө алынган. Хаджимуратованын эмгегинде жана ушул изилдөөдө эффективдүүлүк чеги мына ушул банктарда түптөлгөн.

МЕТОДОЛОГИЯ

Үлгү. Чындыгында, иш чөйрөсүнө талдап-иликтөөлөрдө Чарнестин жана башкалардын (1978-жыл) ишинде чечим кабыл алуучу объект катары аныкталган, өзүнчө бир объекттин натыйжалуулугу каралат; Чечим кабыл алуучу объект күндөлүк операцияларды аткаруу жана стратегиялык деңгээлде чечимдерди кабыл алуу аркылуу белгилүү бир продуктка элементтердин топтомун өзгөртүп түзүүгө байланыштуу маселелерди чечет.

Эгерде s – чечим кабыл алуучу объекттин саны (мында кыргыз банктары), алар корутундуда (мисалы, кредиттер, пайыздык кирешелер ж.б.) алгылыктуу өлчөнүүчү (мисалы, иш убактысы, имараттар, депозиттер ж.б.) натыйжаларга айландыруу үчүн өлчөөгө боло турган кириш элементтердин белгилүү бир топтомун пайдаланышат, анда кириш жана чыгыш маалыматтар X жана Y матрицалары менен туюндурулушу

мүмкүн, мында x_{ij} чечим кабыл алуучу объект j дин i кириш чоңдугуна тиешелүү, ошол эле учурда y_{ij} чечим кабыл алуучу объект j дин i натыйжасы болуп саналат. (3-сүрөт).

$$X = \begin{pmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1s} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2s} \\ \vdots & & & \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{ms} \end{pmatrix} \quad (1)$$

$$Y = \begin{pmatrix} y_{11} & y_{12} & \cdots & y_{1s} \\ y_{21} & y_{22} & \cdots & y_{2s} \\ \vdots & & & \\ y_{n1} & y_{n2} & \cdots & y_{ns} \end{pmatrix} \quad (2)$$

Бул учурда иш чөйрөсүнө талдап-иликтөөлөрдүн максаты болуп, үлгүдө пайдаланылган ар бир чечим кабыл алуучу объектке салыштыруу жолу менен ар бир чечим кабыл алуучу объекттин салыштырма өндүрүмдүүлүгүн өлчөө болуп саналат. Ар бир чечим кабыл алуучу объекттин кириш жана чыгышы үчүн салмактар аныкталат жана талдап-иликтөөнүн жүрүшүндө кириш жана чыгыш салмактары тандалат, алар эффективдүүлүк көрсөткүчүн максималдаштырат. Бул жерде эффективдүүлүк салмактанып алынган чыгыш сумманын салмактанып алынган кириш суммага болгон катышы катары каралат.

Тиешелүүлүгүнө жараша, эффективдүүлүк көрсөткүчү максималдуу чоңдук болуп саналат жана 0 жана 1 маанилеринин ортосуна жайгашат. Мында, иш чөйрөсүнө талдап-иликтөөлөрдүн эффективдүүлүк коэффициентин ар бир эффективдүү эмес банкты “үлгүлүү” топко салыштыруу аркылуу кошумча эсептөөнү болжолдойт, б.а. салыштырма эффективдүү банктарга кирген тобу менен. Үлгүлүү топ менен салыштыруу рейтинги төмөн банкта эффективдүү эмес жагдайдын табиятын аныктоого мүмкүндүк берет.

Үлгүнү чечүүнүн бул ыкмасы өтө түшүнүктүү, бирок ал үлгүлөргө колдонулбайт, анда кириш жана чыгыш маалыматтардын экиден ашык топтомун пайдаланышат. Ошондуктан, эрежедегидей эле, илимий адабиятта үлгүнүн математикалык жактан берилиши пайдаланылат, ал Чарнес, Куперс жана Родос (1978-ж.) тарабынан иштелип чыккан. Үлгү CCR үлгүсү деп аталган жана төмөнкүчө берилиши мүмкүн:

$$\text{Max} \quad \theta = \frac{u_1 y_{1o} + u_2 y_{2o} + \cdots + u_n y_{no}}{v_1 x_{1o} + v_2 x_{2o} + \cdots + v_m x_{mo}} \quad (3)$$

Төмөнкү шартта,

$$\frac{u_1 y_{1j} + u_2 y_{2j} + \cdots + u_n y_{nj}}{v_1 x_{1j} + v_2 x_{2j} + \cdots + v_m x_{mj}} \leq 1 \quad (j = 1, \dots, s) \quad (4)$$

$$v_1, v_2, \dots, v_m \geq 0$$

$$u_1, u_2, \dots, u_n \geq 0$$

X жана Y маалыматтарына ээ болуу менен ((1) жана (2) карагыла), CCR үлгүсү бөлчөк-линиялык программалоонун (3), маселелерин чечүү аркылуу ар бир чечим

кабыл алуучу объекттин максималдуу эффективдүүлүгүнө баа берет, анда v_1, v_2, \dots, v_m кириш маалыматтар салмагы жана u_1, u_2, \dots, u_n чыгыш маалыматтар салмагы өзгөрүлмө болуп саналат, аларды эсептеп чыгаруу зарыл. 3-туйонтмадагы θ 1 ден ске чейин өзгөрөт, мында s чечим кабыл алуучу объекттин s үчүн оптималдаштырууну түшүндүрөт. Чектөөлөр (4) “мүмкүн болгон салымдарга (output) карата мүмкүн болгон натыйжанын” ($v_1 x_{1o} + v_2 x_{2o} + \dots + v_m x_{mo}$) катышы ар бир чечим кабыл алуучу объект үчүн 1ден ашпай тургандыгын, экономикалык болжолдоого ылайык келе тургандыгын, чыгаруу көлөмү өндүрүшкө кеткен сарптоолордон көп болбой тургандыгын көрсөтөт.

Банк чөйрөсүндө кириш жана чыгыш өзгөрүлмө маалыматтарды аныктоо.

Каралып жаткан фирманын өзгөрүлмө кириш жана чыгыш топтомун аныктоо эффективдүүлүккө баа берүүнүн биринчи кадамы болуп саналат. Бул изилдөөдө маалыматтардын чектелишинен улам банктардын эффективдүүлүгүнө баа берүү банктар тарабынан ортомчулук иштин аткарылышы көз карашынан жүргүзүлгөн. Мында негизги көйгөй бул изилдөөнү кеңейтүүгө жол берген ички маалыматтан пайдалануу мүмкүндүгүнүн жоктугунда, ошондуктан финансылык отчеттон алынган маалымат пайдаланылды.

Бул иште банктар өздүк капиталын, депозиттерди жана аларды кредиттерди жана пайыздык кирешелерди (натыйжаны) түзүүгө (сарптоолор) пайдалануу үчүн пайыздык чыгашаларды пайдаланган институттар катары белгиленет.

Эффективдүүлүк параметрлерин эсептөө үчүн капиталы (X_1), салымдардын жалпы суммасы (X_2) жана пайыздык чыгашалар (X_3) өзгөрүлмө кириш катары тандалып алынган.

Бул изилдөөнүн максаты үчүн даяр продукцияны мүнөздөгөн эки көрсөткүч, атап айтканда, пайыздык кирешелер (Y_1) жана кредиттердин жалпы суммасы (Y_2) каралган.

Маалыматтар. Изилдөөдө алынган маалыматтар пайдаланылган; Кыргызстандын банктарынын иши жана финансылык абалы жөнүндө толук жана ар тараптуу маалымат «Экономика, Банктар, Бизнес» гезитинен жана «Банковский Вестник» журналынан алынган. Айрым банктардын финансылык отчетторунан эффективдүүлүккө талдап-иликтөө жүргүзүү үчүн зарыл болгон маалыматтар алынган. Андан тышкары, акыркы финансылык отчеттор банктардын веб-сайттарынан чогултулган. Маалыматтан пайдалануу мүмкүндүгүнө байланышкан негизги көйгөй талдап-иликтөөнү толуктоочу ички маалыматтардын жоктугунан улам келип чыккан. Кыргызстан 2002-жылы Финансылык отчеттун Эл аралык системасын кабыл алган. Ошондуктан талдап-иликтөө 2002-2009-жылдар аралыгын камтыйт. Бул учурда Кыргызстанда 18 банк жигердүү иштеп турган. 2009-жылы иштеп жаткан 22 банк эсепке алынган.

1-таблица. 2009-жылдагы банктардын тизмеси

Иликтөөлөр алкагында	«Аманбанк» РК ААКсы
	«Казкоммерцбанк Кыргызстан» ААКсы
	«Коммерциялык Банк Кыргызстан» ААКсы
	«АзияУниверсалБанк» ААКсы
	«ЮниКредитБанк» ААКсы
	Инвестбанк «Ысык-көл» ААКсы

	«Толубай» ЖАК
	«РСК Банк» ААКсы
	«БТА Банк» ЖАК
	«Демир Кыргыз Интернейшенл Банк» ЖАК
	«Дос-Кредобанк» ААКсы
	«ЭкоИсламикБанк» ААКсы
	«Азия Банкы» ЖАК
	«КыргызКредитБанк» ААКсы
	«Банк-Бакай» ААКсы
	«Халык Банк Кыргызстан» ААКсы
	Пакистан Улуттук банкынын Бишкектеги филиалы
	Кыргыз Инвестициялык-кредит Банк
Иликтөө алкагынан тышкары	«ФинансКредитБанк КАБ» ААКсы
	«Айыл Банк» ААКсы
	«Манас Банк» ЖАК
	«Акылинвестбанк» ААКсы

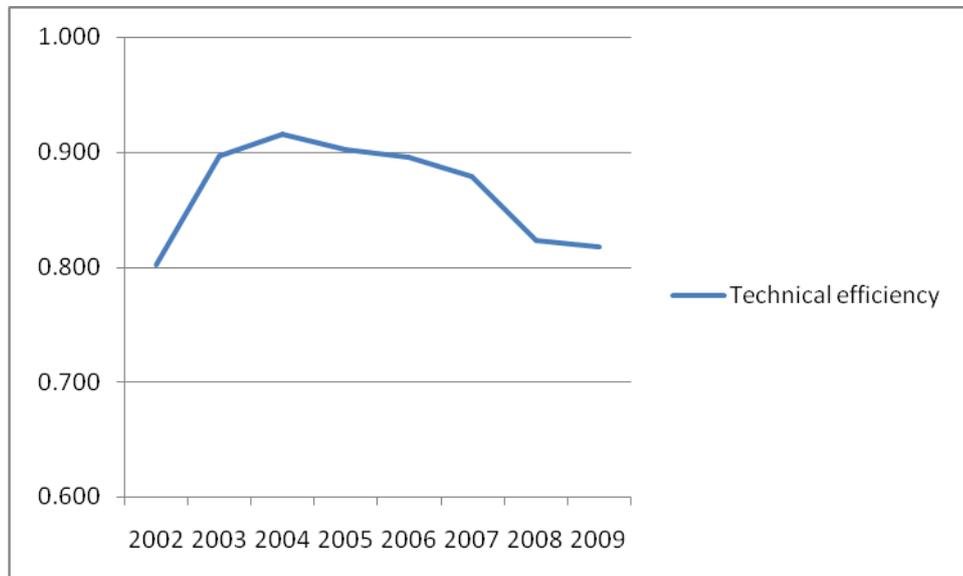
Программалык камсыздоо. Эффективдүүлүккө баа берүү Иш чөйрөсүн талдап-иликтөө программасынын (DEAP 2.1) (Коэлли, 1996г.) маалымат ресурсунун жардамы менен эсептелген; маалыматтарды топтоштуруп иштеп чыгуучу, ыкчам DOS программасы, анын автору Тим Коэлли жана Эффективдүүлүктү жана Өндүрүмдүүлүктү талдап-иликтөө борбору аркылуу жайылтылган. Иш чөйрөсүн талдап- иликтөө программасы баа берүүсү үчүн бир катар программалык инструменттер жана технологиялар бар. Барр (2004) коммерциялык да, коммерциялык эмес да программалык камсыздоолорго салыштыруу жүргүзгөн жана аны коммерциялык эмес топко көбүрөөк сунуш кылынган категорияга киргизген. Бул кымбат эмес платформаларда маалыматтарды ири масштабдуу тандоого баа берүүгө жөндөмдүү инструмент.

DEAP эки тексттик файлды: биринчиси – кириш, чыгыш жана баа көрсөтүлгөн маанилерди (зарылчылыгына жараша), ал эми экинчиси – операциялык нускоолорду: чечим кабыл алуучу объекттин саны, кириш жана чыгыш параметрлерин жана убактылуу мезгил аралыгын; үлгүнү тандоо жана файлдардын аталышын колдонот. Программа отчетту тексттик файлда түзөт.

НАТЫЙЖАЛАР

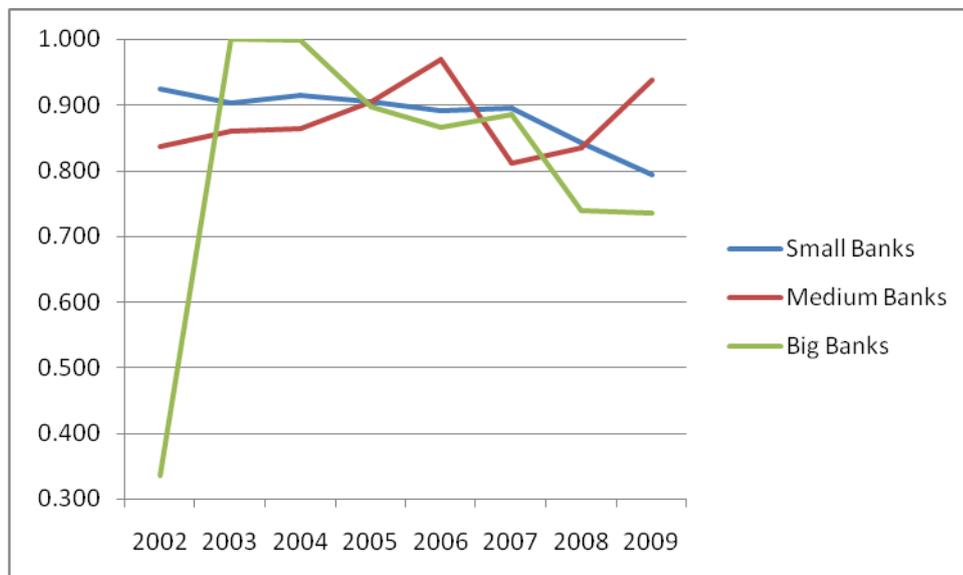
Натыйжалар ар бир жыл үчүн өзүнчө CCR үлгүсүн эсептөө жыйынтыктары боюнча алынган. Андан кийин орточо көрсөткүчтөр эсептелип чыккан. Бүтүндөй алганда, 2002 – 2009-жылдар аралыгы үчүн банк системасынын (Technical efficiency) эффективдүүлүк жалпыланган натыйжалары төмөнкүчө:

жылы	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Техникалык жактан эффективдүүлүгү	0,802	0,897	0,915	0,902	0,896	0,879	0,823	0,817

Экинчиден, банктар үлүшүнүн өлчөмүнө жараша классификацияланган. Эгерде, банктын үлүшү банк системасынын жалпы капиталынын 10 пайызынан жогору болсо, анда ал ири банктар тобуна кирет, үлүшү 5% жана 10% ортосунда болсо, орто өлчөмдөгү банктарга кирет, ал эми калгандары чакан өлчөмдөгү банктарга кирет. 2009-жыл үчүн банктардын классификацияланышы жана эффективдүүлүк натыйжалары тиркемеде берилген.

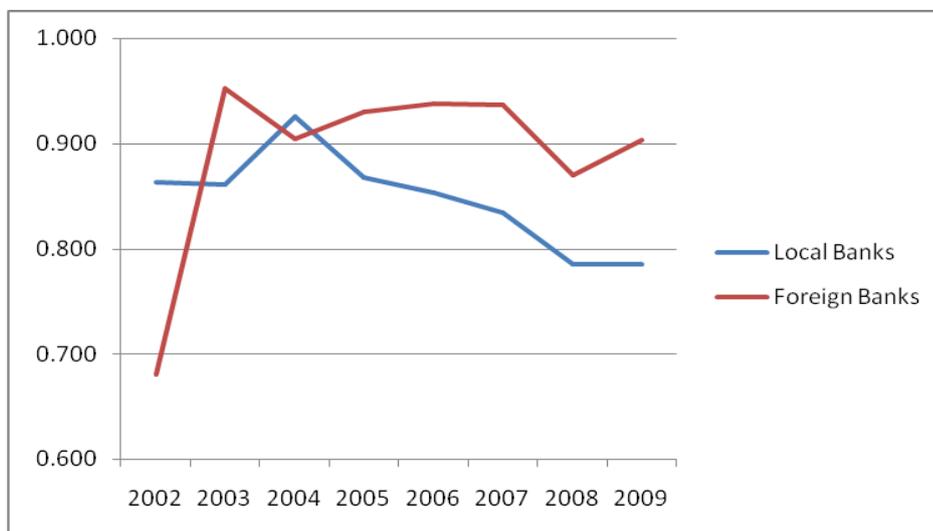
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Чакан банктар (Small banks)	0,924	0,903	0,915	0,904	0,892	0,895	0,842	0,794
Орто банктар (Medium banks)	0,836	0,859	0,864	0,904	0,969	0,812	0,835	0,938
Ири банктар (Big banks)	0,335	1,000	0,998	0,896	0,866	0,885	0,740	0,736

Үчүнчүдөн, банктар менчик белгилери боюнча классификацияланган. Эгерде, банк акционерлеринин 50 пайыздан ашыгы жеке адамдар жана юридикалык жактар болуп саналса, анда банк “жергиликтүү банк” катары классификацияланган, андай болбогон шартта, “чет өлкө банкы” категориясына кирет. 2009-жыл үчүн банктардын классификацияланышы жана эффективдүүлүк натыйжалары тиркемеде берилген.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Жергиликтүү банктар (Local banks)	0,863	0,861	0,926	0,868	0,853	0,834	0,785	0,785
Чет өлкө банктары (Foreign banks)	0,680	0,952	0,904	0,930	0,938	0,937	0,870	0,903

СУНУШТАР

Банк системасынын эффективдүүлүгүнө баа берүү натыйжалары көрсөткөндөй, 2002-жылдан 2004-жылга (үч мезгил аралыгы) чейинки аралыкта, негизинен, өсүүчү тренд байкалган, кийинчерээк төмөндөө тенденциясы башталган. Динамиканын өзгөрүшү 2005-жылда өлкөдөгү саясий туруксуздук менен түшүндүрүлүшү мүмкүн. Бул учурда калыбына келтирүү мезгилин эске алуу зарыл. Андан тышкары, 2007-жылы дүйнөлүк финансылык каатчылык башталган.

Ири банктардын эффективдүүлүк көрсөткүчүнүн динамикасы кыйла волатилдүү, ал эми орто банктардын көрсөткүчтөрү кыйла туруктуу. Ошентип, ири өлчөмдөгү кыргыз банктары локалдык жана глобалдык каатчылыктардан кыйла көз каранды деп айтууга болот.

Бүтүндөй алганда, чет өлкө банктары бир канча эффективдүү, ал эми жергиликтүү банктар 2002- жана 2004-жылдарда гана кыйла эффективдүү болуп калышкан. Менчиктештирүү (Кайрат Банктын Халык Банк Кыргызстан болуп кайра өзгөртүлүп түзүлүшү) жана рынокко жаңы банктардын кириши (Кыргыз Инвестициялык-кредит банкы жана Пакистан Улуттук банкынын Бишкектеги филиалы) көрсөтүлгөн мезгил аралыгында жергиликтүү банктардын эффективдүүлүгү жогорулашын түшүндүрө алат.

2010-жылы саясий окуялардан кийин, айрым банктар улутташтырылган. Алардын бири системанын капиталынын 20 пайызына ээлик кылуучу өлкөнүн ири банкы болгон. Ошентип, Кыргызстандын банк системасы үчүн жаңы мезгил башталды. Андан тышкары, алдын-ала тестирлөө 2009-жылдан кийин эффективдүүлүктүн кыйла төмөн көрсөткүчтөрүн көрсөтүүдө. Бирок, АУБду улутташтыруу бул иликтөөнүн кеңейишин азыркы мезгилге чейин чектейт.

Жыйынтыгында, бул иликтөөнүн натыйжалары тиешелүү мамлекеттик органдарга Кыргызстанда иштөө үчүн орто өлчөмдөгү чет өлкө банктарын тартууну сунуш кылынат.

Адабияттардын тизмеси:

1. А.Чарнес, W.W. Купер, жана Е.Родес, 1978-ж., Айрымдардын чечим кабыл алуу эффективдүүлүгүнө баа берүү, Европалык Операцияларды изилдөө журналы 2, 429-444.

2. Т.Коэлли, 1996-ж. ПАСФ Версия колдонмосу 2.1: Иш чөйрөсүн талдап-иликтөө программасы (Компьютердик), СЕРА 96/08 иш документи, Эффективдүүлүктү жана Өндүрүмдүүлүктү талдап-иликтөө борбору, Жаңы Англия Университети, Армидейл, NSW, Австралия, <http://www.uq.edu.au/economics/sera/>

3. А.Емроузнежад, Б.Паркер жана Г.Таварес (2008-ж.): Эффективдүүлүк жана өндүрүмдүүлүк изилдөөлөрүнө баа берүү: ДЕАда илимий адабияттын биринчи 30 жылына баяндама жана аны талдап-иликтөө, Илимди социалдык –экономикалык пландаштыруу журналы, 42(3) 153

4. А.Хаджимуратов (2004-ж.), «Кыргызстандын финансы системасы», «Башкаруу перспективалары» N 2, <http://www2.umt.edu/cali/KyrgyzstanFinancialSystem.htm>

5. Хуршид Джалилов, жана Дженифер Писс, 2011-ж., Борбордук Азияда банктардын эффективдүүлүк факторлору жана ага баа берүү, Университет Борнмут, Бизнес мектеби, Иш документтери, <http://business.bournemouth.ac.uk/downloads/measurement-and-determinants-of-efficiency.pdf>

6. Асрор Нигмонов (2010-ж.) «Өзбекистанда банк иши жана анын эффективдүүлүгү», Евразия Бизнеса и Экономика журналы, 3-том, 5-чыгарылыш, Эл аралык Ататүрк Алатоо Университети, Бишкек, Кыргызстан.

7. Анатолий Пересетский (2010-ж.) «в Казахстан жана Россияда банк рентабелдүүлүгү» Финляндия Банкы, WOFIT өтмө экономика институту, WOFIT талкуулоо үчүн материалдар, Башкы редактор Аарон Мехротра, Хельсинки, Финляндия.

8. Ричард С.Барр (2004-ж.) Иш чөйрөсүн талдап-иликтөөнүн программалык каражаттары жана технологиялары: Технология денгээлин иликтөө, Уильям В.Купер, Лоренс М. Сейфорд ве Джо Джу (басмакана) Иш чөйрөсүн талдап-иликтөө боюнча колдонмо, Клувер Академиялык басып чыгаруучулары, Бостон, сс:539-566.

ТИРКЕМЕ

Тиркеме А. 2009-жылдагы өлчөмдөрүнө ылайык классификацияланган, банктардын техникалык эффективдүүлүгү

УЛУТТУК АКЧА ЖҮГҮРТҮҮ СИСТЕМАСЫ:
ОРНОО ЖАНА ӨНҮГҮҮ КЕЛЕЧЕГИ
НАЦИОНАЛЬНАЯ СИСТЕМА ДЕНЕЖНОГО ОБРАЩЕНИЯ:
СТАНОВЛЕНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Түрү	Банк	Капитал	Тех. эфф.	Үлүшү	Орточо эффективдүүлүк
Ири	«АзияУниверсалБанк» ААКсы	1422,4	0,572	0,192	0,736
	«БТА Банк» ЖАК	1000	0,664	0,135	
	«РСК Банк» ААКсы	844	0,973	0,114	
орточо	«ЮниКредитБанк» ААКсы	700	1,000	0,095	0,938
	«ХалыкБанк Кыргызстан» ААКсы	534,2	0,887	0,072	
	Кыргыз Инвестициялык-Кредиттик Банк	440,9	1,000	0,060	
	«ЭкоИсламикБанк» ААКсы	372,4	0,866	0,050	
Чакан	«КыргызКредитБанк» ААКсы	300	0,438	0,041	0,794
	Инвестбанк «Ысык-Көл» ААКсы	271	0,443	0,037	
	РК «Аманбанк» ААКсы	263	0,627	0,036	
	«Дос-Кредобанк» ААКсы	242	0,928	0,033	
	«Коммерческий Банк Кыргызстан» ААКсы	160,9	1,000	0,022	
	«Банк-Бакай» ААКсы	200	0,663	0,027	
	«ДемирКыргызИнтернейшнлБанк» ЖАК	132,5	1,000	0,018	
	Пакистан Улуттук банкынын Бишкектеги филиалы	131,1	1,000	0,018	
	«Азия Банк» ЖАК	146	1,000	0,020	
	«Казкоммерцбанк Кыргызстан» ААКсы	120,5	1,000	0,016	
«Толубай» ЖАК	125	0,638	0,017		

Туркеме В. 2009-жылдагы менчигинин белгиси боюнча классификацияланган, банктардын техникалык эффективдүүлүгү

Түрү	Банк	Эффективдүүлүгү	% Чет өлкөлүк катышуусу	Орточо эффективдүүлүк
Чет өлкө банктары	«ДемирКыргызИнтернейшнлБанк» ЖАК	1,000	100	0,903
	Пакистан Улуттук банкынын Бишкектеги филиалы	1,000	100	
	«ХалыкБанк Кыргызстан» ААКсы	0,887	100	
	«ЮниКредитБанк» ААКсы	1,000	97	
	«АзияУниверсал Банк» ААКсы	0,572	97	
	«Казкоммерцбанк Кыргызстан» ААКсы	1,000	95	
	Кыргыз Инвестициялык-Кредиттик Банк	1,000	90	
	«Банк Азии» ЖАК	1,000	75	
«БТА Банк» ЖАК	0,664	71		
Жергиликтүү	АКБ «Толубай» ЖАК	0,638	2	0,785
	«Коммерческий Банк Кыргызстан» ААКсы	1,000	1	
	РК «Аманбанк» ААКсы	0,627	0	
	Инвестбанк «Ысык-Көл» ААКсы	0,443	0	
	«КыргызКредитБанк» ААКсы	0,438	0	
	«ЭкоИсламикБанк» ААКсы	0,866	0	
	«РСК Банк» ААКсы	0,973	0	
	«Дос-Кредобанк» ААКсы	0,928	0	
«Банк-Бакай» ААКсы	0,663	0		

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БАНК ТУТУМУНУН ӨНҮГҮҮСҮ

Абдыжапаров Анарбек Самийбекович,
Кыргыз Республикасынын Президентине
караштуу Мамлекеттик Башкаруу
академиясынын профессору,
техника илиминин кандидаты

Статья

АННОТАЦИЯ

Банк секторунун эффективдүүлүгү жана экономикалык туруктуу өнүгүүсү бүгүнкү күндүн актуалдуу проблемаларынан болуп саналат. Банктардын натыйжалуулуктарына баа берүү аркылуу жүргүзүлгөн бул изилдөөдө банктык финансы ортомчулугунун ролун, ошондой эле бардыгын камтыган өсүшкө жана туруктуу экономикалык өнүгүүгө жетишүү максатында фирмаларды жана калайык-калкты кредиттөө мүмкүнчүлүгүн талдап-иликтенет. Изилдөөнүн тиешелүү статистикалык ыкмаларын пайдалануу менен Кыргызстанда финансы кызматтарынын жеткиликтүүлүгүнө жана туруктуу экономикалык өнүгүүнү камсыз кылууга багытталган күч-аракеттерге баа берилет. Бул үчүн Кыргыз Республикасынын банктарынын 2008-жылдан 2012-жылга чейинки маалыматтары пайдаланылган. Теоретикалык жана эмпирикалык иликтөөлөр кредиттик кызматтардын жеткиликтүүлүгү, өтмө экономикасы менен өлкөлөрдө туруктуу экономикалык өнүгүү үчүн белгилүү бир артыкчылыктарга ээ деген тыянак чыгарууга шарт түзөт.

КИРИШҮҮ

Банктардын жана алардын бөлүмдөрүнүн эффективдүүлүгүнө баа берүүнүн ар кандай ыкмалары бар. Көбүнчө, финансылык уюмдун ишине баа берүү, алынган пайда тууралуу маалыматка негизденет жана сунушталган кызматтардын натыйжалуулугу жана сапаты сыяктуу финансылык эмес көрсөткүчтөр эске алынбайт.

Белгилүү бир түрдөгү операциялардын саны, эсептердин саны, белгилүү бир мезгил ичинде ачылган эсептердин саны, алынган киреше, сарпталган чыгымдар сыяктуу финансылык көрсөткүчтөргө сандык иликтөөлөрдү жүргүзүү, банктардын ишин талдап-иликтөөнүн кыйла кеңири таркаган ыкмасы болуп саналат.

Кыргызстандын банк секторун өнүктүрүү дайыма өздүк, автономдуу (жабык) режимде жүргөн. Негизинен, мамлекет тарабынан банк секторунун натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча жигердүү жана системалуу аракеттер байкалган эмес. Мамлекеттин банктардын ишин өзүнчө жөнгө салуусу жана кийлигишүүсү – Улуттук банктын өкүлдөрү тарабынан сыяктуу эле, мамлекеттик жана фискалдык органдар тарабынан да байкалган. Айрым бийлик өкүлдөрүнүн Кыргызстандын финансы-кредиттик мекемелерин өнүктүрүү жагында ниеттерине карабастан, банктардын атаандаштык чөйрөсүндө андан аркы өсүш жана позицияларды бекемдөө системасыз жана натыйжасыз жүргөн. Банк секторунун эффективдүүлүгүнө иликтөөлөрдү жүргүзүүнү жана баа берүүнү эч ким колго алган эмес, бул олуттуу аналитикалык материалдардын жоктугун тастыктап турат. Чындыгында, мына ушундай стратегияларды түзүү жана Кыргызстандын банк тутумунун заманбап моделин

ыңгайлаштыруу жагында кесипкөй коомчулуктун катышуусу талап кылынмак. Кредиттер боюнча пайыздык чендердин жана кайра каржылоо чендеринин жогору болушу, накталай жүгүртүүнүн өсүшү жана алмашуу курсунун салыштырмалуу туруктуулугунда банктардын кирешелүүлүгүнүн анчалык жогору болбошу – сомдун кымбат болушунун параметрлери.

Атаандаштык күрөштө жана кардарды кармап калуу максатында Кыргызстан банктары кредиттер боюнча пайыздык чендерди төмөндөтүүгө тийиш. Бул маселени бүгүн чечүү керек, анткени ал бүтүндөй банктык рыноктун натыйжалуулугуна позитивдүү таасирин тийгизет. Мында, Кыргызстандын банк секторунун стратегиясына өзгөчө көңүл буруу зарыл, ал учурда натыйжасыз болуп турат. Бул инфляциянын өсүшүн, кредиттердин жеткиликсиздигин жана нак акча жүгүртүү деңгээлинин жогору экендигин тастыктап турат. Кредиттик каражаттарды, кредиттик ресурстардын наркын тескөөнүн так саясаты жок, кредиттик ресурстарды тескөө начар, капиталды жана пайданы тескөө саясаты жок. Банктар ортосундагы атаандаштык бир тараптуу жана алсыз, рынок монополиялаштырылган жана бул Кыргызстан банктарынын Борбордук Азияда болуп жаткан инновациялык процесстерден калып калуусуна алып келет. Кыргызстан банктарынын стратегиясы инновацияга жана маркетингге жараша түзүлүүгө тийиш.

Банктардын милдети кандай?

Бул маселе финансылык ортомчулуктун ролу тууралуу көптөгөн басылмалардын чыгышына себеп болгон. Мертондун жана Бодинин [Merton и Bodie, 1995] изилдөөлөрүн белгилей кетсек болот, бул изилдөөлөргө ылайык, банк тутумун ага кирген институттардын курамы көз карашынан эмес, анын функциялары көз карашынан кароо туураараак болот, анткени атаандаштыктын же финансылык инновациялардын таасири астында өзгөрүп турган институттардан айырмаланып, банктардын функциялары кыйла туруктуураак болот.

Ар башка өлкөлөрдө жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн маалыматтары тастыктап тургандай, каржылоо эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуунун эсебинен экономикалык өсүшкө өбөлгө түзөт [Аягари, Демирчук-Кант, жана Максимович, 2007]. Мындан тышкары, банк ишинин өнүгүүсү өлкө экономикасына тышкы таасирлерди азайтууда маанилүү роль ойнойт [Бек, Лундберг жана Мажнони, 2006]. Экономикалык өнүктүрүүдө финансынын ролун талдап-иликтөөдөн тышкары, экономисттер континенталдык (bank-based financial system) жана англо-америкалык (market-based financial system) финансылык системалардын [Демирчук-Кант жана Левине, 2001] салыштырмалуу маанилүүлүгүн да талкуулашкан. Йозеф Шумпетер тастыктагандай эле, банктар экономикалык өнүгүүдө негизги роль ойнойт. Банк сектору бүтүндөй экономикага алгылыктуу таасирин тийгизиши мүмкүн, натыйжада, олуттуу макроэкономикалык мааниге ээ [Джаффе и Левониан, 2001; Раджан жана Зингалес, 1998]. Өнүккөн банк системалар жана рыноктор кыйла тез экономикалык өсүш менен тыгыз байланышта экендиги белгиленген [Кристопулос и Тсионас, 2004]. Банктардын так иштеши ресурстардын натыйжалуу бөлүштүрүлүшүнө өбөлгө түзөт жана экономикалык өсүштү да тездетет [Левине жана Зервоус, 1998]. Натыйжада, тобокелдик менеджментин өркүндөтүү, активдердин ликвиддүүлүгүн жогорулатуу жана соода чыгымдарын азайтуу менен банктар экономикага потенциалдуу инвестициялардын келип түшүүсүнө өбөлгө түзө алышат [Гринвуд жана Смит, 1997].

Банктар ИДӨнүн өнүгүүсүнө жана өсүшүнө өз салымдарын кошуу менен бирге, өндүрүмдүүлүккө жана экономикалык өсүшкө олуттуу таасирин тийгизишет.

Кардардык базаны түзүү, банк секторунун заманбап стратегиясы болуп саналат, банктар кардарга аяр мамиле кылуу аркылуу аны өзүнө тартууга, “тарбиялоого” жана анын акчасын эмес, өзүн “сүйүүгө” тийиш. Банктар пайданын артынан түшүү менен “кардарды” унутуп калышат. Кыргызстан банктары дүйнө жүзүндө жагдайдын өзгөргөндүгүнө байланыштуу өз ой жүгүртүүлөрүн жана стратегиясын кайра өзгөртүп түзмөйүнчө, Кыргызстан банктары сапаттуу өсүшкө жетишишпейт.

Кыргызстан банктарынын натыйжалуулуктарын изилдөө

Бул изилдөөдө көрсөткүчтөрдүн маалыматтарга көрсөткүчтөрдүн таасирине баа берүүдө көрсөткүчтөрдү алардын активдүү же пассивдүү баланска таандуулугу боюнча бөлүштүргөн ыкма колдонулган. Жыйынтыгында, кириш параметрлер катары банктардын төмөнкүдөй каражат булактары колдонулган:

- 1) банктардын кредиттери;
- 2) банктардагы депозиттердин көлөмү;
- 3) банктардын капиталынын өлчөмү.

Ал эми чыгыш параметрлери катары банктардын төмөнкүдөй көрсөткүчтөрү колдонулган (төмөндөгү 1-таб. карагыла):

- 1) иштеп жаткан активдердин көлөмү;
- 2) банктар тарабынан иш жүзүндө алынган пайда;
- 3) банктардын кирешелери

Кредиттердин жана депозиттердин көлөмдөрүн эске алуу менен жүргүзүлгөн иликтөөлөрдүн негизинде банктардын иштеп жаткандардын (киреше активдеринин) көлөмүн көбөйтүү сыяктуу эле, пайда табуу көз карашынан иш натыйжалуулугун арттыруу боюнча потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрү изилденген.

Чыгыш параметрлеринин потенциалдуу өсүшү банктардын чыгарууну көбөйтүү боюнча мүмкүнчүлүктөрүн чагылдырат жана анын иш натыйжалуулугун мүнөздөйт.

Банк тутумундагы тобокелдиктерди тескөө

Активдер менен операцияларды диверсификациялоону колдонуу менен финансылык ортомчу тобокелдикти чектейт. Учурда, баланстык тобокелдиктер баланстан тышкаркыларга караганда уламдан-улам сан жагынан азаюуда. Бул, финансылык ортомчулар тобокелдиктерди тескөө жагында компетенттүү адистерден экендиктерин тастыктап турат. Аллен жана Сантомеро [Allen и Santomero, 1977] банктардын тобокелдиктерди тескөө жөндөмдүүлүктөрү, транзакциялык чыгымдардын төмөндөөсүнө жана маалыматтардын асимметриясына караганда, банк ортомчулугунун жаңы теориясынын негизин көбүрөөк көрсөтүүгө тийиш деп эсептешет.

Кыргызстан банктарында операциялык тобокелдиктерди "ad hoc" (лат. "ad hoc" – ушул үчүн гана атайы колдонулган) принциби боюнча системага салбастан тескөөгө алуу банктардын тобокелдикти тескөөнүн базалык аспектилерин гана жөнгө салып, ошондой эле банктын айрым бөлүмдөрүнүн тобокелдиктерге баа берүүсүнө аларды басаңдатууга байланыштуу иш-аракеттерине таянуу менен тиешелүү мыйзам талаптарын формалдуу аткарышынан көрүнөт. Тобокелдикти тескөөнүн бирдиктүү ыкмасы жок болгондуктан, ал “тез жардам” принциби боюнча жүзөгө ашырылат, тобокелдиктердин эртерээк алдын алуу боюнча профилактикалык иш-чаралар жүргүзүлбөйт (мисалы, АУБ 2004-жылы Россия Федерациясынан баалуу кагаздарды

сатып алган учурда, алардын кайсы курамда жана кандай сапатта экендиги түшүнүксүз болгон)

Акча рыногу жана алмашуу курсу

2012-жылы Кыргыз Республикасында инфляция өсүүгө ык коюу менен орточо алганда 18 пайызды түзгөн. Анын себептери:

- кургакчылыкка байланыштуу азык-түлүк бааларынын өсүшү;
- эмгек рыногундагы кыйынчылыктар жана кредиттөө арымынын жай өсүшү;
- Улуттук банк жылдын акырына карата белгиленген максаттардан

инфляциянын ашып кетүүсүнөн улам эсептик ченди төмөндөткөн.

Бул инфляциялык күтүүлөрдү турукташтырууга өбөлгө түзөт жана Улуттук банктын инфляциялык таргетирлөөгө өтүү саясаты менен макулдашылат.

Инвестициялык иштин өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен принциптер түзүлгөн, аларга банк тобокелдиктерин: дифференциалдуулук, үзгүлтүксүздүк, комплектүүлүк, ийкемдүүлүк, банк ишинин жаңы ыкмаларына багыт алуу, аутсорсингди (Аутсорсинг – айрым чөйрөлөрдө атайын билимге ээ болгон штаттан тышкаркы адистерге (башка уюмдарга), банк тобокелдиктерин жөнгө салуу иштерин өткөрүп берүү) жөнгө салууда аларга таянуу зарыл.

Коммерциялык банктарды эки багыт боюнча кайра каржылоо тобокелдиктерди жөнгө салуу эффективдүүлүгүн жогорулатууга шарт түзөт. 1) Кыргызстан Банкы тарабынан мамлекеттик мааниге ээ инвестициялык долбоорлорду жүзөгө ашыруу үчүн коммерциялык банктарды узак мөөнөткө кредиттөө; 2) инвестициялык кредиттерди коргоо жана бириктирүүнүн толук механизмин түзүү.

Карыз алуучуларга мониторинг жүргүзүү кийинки багыт болуп саналат:

– Финансылык кызмат көрсөтүүлөргө болгон суроо-талап жана сунуштар катышын жакындаштыруу. Маалыматтарды иштеп чыгуу натыйжасы болгон бул иш багыты банкка баалуу кагаздардын эмиссияланышын монтаждоо же структуризацияланган каржылоо сыяктуу чөйрөлөрдө ортомчунун эффективдүү ролун ойноого мүмкүнчүлүк берет.

– Продукттардын жайгаштырылышын тескөө. Учур талабына жооп берген продукттарды жайгаштыруу каналдарына, айрыкча, өз бөлүмдөрүнүн тармагына чоң маани берет, аларды жүргүзүү маркетинги банк стратегиясында негизги элементтерден болуп эсептелет. Бирок, банктар бир эле учурда технологиялык прогресстин жетишкендиктерин пайдалануу менен маркетинг кызмат көрсөтүүлөрүн сунуштоосу зарыл.

– Төлөм системасын башкаруу. Бул функция мурдатан эле банктар тарабынан аткарылып келет, алар депозиттерди тартуу жана эсептешүүлөрдү жүргүзүү чөйрөсүндө монополиялык ролу менен атаандаштары алдында өз артыкчылыктарын сактап келишет.

Узак мөөнөттүү мамилелерди түзүү банк эффективдүүлүгүнө баа берүү көрсөткүчтөрүнүн бири болуп эсептелет. Кыргызстандын көптөгөн банктары өз ишинин узак мөөнөттүү перспективасын көздөшпөйт жана маржаны максималдаштырууну башкы максат жана биринчи кезектеги милдет катары карашат. Көбүнчө экономикалык жактан төмөнкүлөр пайдалуу болуп эсептелет: кредиттер боюнча туруктуу кардарлар үчүн кредиттөөнүн жеңилдетилген шарттарын түзүү [Германия, 1949, кредиттер боюнча пайыздар -2-4% болгон], алардын чөйрөсү кеңейишине көмөктөшүү, финансы-чарбалык жигердүүлүгүн өнүктүрүүгө жардам

көрсөтүү ж.б. Пайыздык чендерди тескөө чөйрөсүндө келечекке карата иштөө көпчүлүк учурда ликвиддүүлүктү, рентабелдүүлүктү камсыз кылууга жана коммерциялык банктардын ишин кеңейтүүгө шарт түзүүсү зарыл. Банктар ортомчу катары бизнести кыйратуунун ордуна, ага жардам берүүгө тийиш.

Банк секторунун иши эффективдүү эмес болуп саналат, анткени, классификацияланган (алгылыксыз) кредиттер деңгээли 2010-жылдагы 2,06 млрд. сомдон 2012-жылы 4,897 млрд. сомго чейин өскөн, алардын ичинен жоготуулар 1 млрд. сом түзгөн. Иштетилбеген кредиттердин үлүшү 43 пайызга өсүү менен 35,65 млрд. сом - 13,7% агрегирленген ссудалык портфелден 3,515 млрд. сомду түзгөн.

Банк системасын өнүктүрүүнүн негизги тоскоолдуктары сандык эмес, түзүмдүк жана стратегиялык мүнөзгө ээ. Орун алган ресурстук базада да экономиканын кредиттөсү ИДӨнүн 25-35 (учурдагы 11,3 пайызга каршы) пайызына жетиши мүмкүн. Кыргызстандын банк системасынын активдери норма 60-70% болгон шартта, ИДӨнүн 30 пайызын түзөт.

1-таблица. Кыргызстандын банк секторунун негизги көрсөткүчтөрү.¹

Көрсөткүчтөр	2009	2010	2011	2012
Таза пайда	1592,0	737,9	1980,2	2098,4
Ликвиддүүлүк деңгээли, %	86,8	72,9	74,9	80,1
Классификацияланган активдер, млн.сом	1340,7	2061,4	3515,4	4897,5
Капиталдан карата киреше (ROE)	13,6	1,1	17,3	16,9
Активдерден кирешелүүлүк (ROA)	2,5	7,1	4,7	2,7
Пайыздык маржа	10,2	10,5	12,4	11,8
Банктардын активдери, млн. сом	73733,5	61232,6	67673,6	78422,9
Кардарларга берилген кредиттер млн. сом	25214,6	26382,6	31217,1	35657,9
Банктардын депозиттери, млн.сом	39604,4	34065,7	38675,3	48627,5
Кредиттер боюнча салмактанып алынган чен %	30,2	26,3	24,7	24,8

Банк секторунун кредиттери 35,6 млрд. сомду түзөт, бул норма 60-70% болгон шартта ИДӨдөн 11,3 пайызды түзөт. Банктардын пайдасы жогорулаган эмес жана 2011-жылы 1,98 млрд. сомду же 42 млн. АКШ долларын түзгөн.

Бул маалыматтар Кыргызстандын банк секторунун эффективдүүлүгүнүн төмөндүгүнөн кабар берет, каражаттардын ROE капиталга кайтарымдуулугу 2010-жылы 1,1%, 2011-жылы 17,3% түзгөн, ал эми активдерден кирешелүүлүк 2010-жылы 7,1%, 2011-жылы 2,6%га барабар болгон. Мында банктарда кыйла маанилүү

¹ Улуттук банктын бюллетени, № 12, 2012-ж. 98-бет.

ликвиддүүлүк топтолгон, бул да белгисиздикти жаратат жана банк акчаларынын көпчүлүк бөлүгү иштебей тургандыгын билдирет.

Учурда коммерциялык банктар системага “кирүүдө” 6,78% ресурстарга ээ болуп, чыгууда аларды 26% да сатуу менен жеке көйгөйлөрүн чечүү менен алектенишүүдө жана бул банк системасынын парадоксу болуп саналат. Мында банктар аз пайда алышат. Маржанын көлөмү 15% ашыкты түзөт. Бул банктар кардарлардын кызыкчылыктарын толугу менен эске алышпай тургандыгын билдирет. Пайыздык чендердин жогорку деңгээли кредиттик ресурстардын наркынын калыптанышынын бардык кыйынчылыктарын жана эффективдүү эместигин жана кардарларды бөлүү орун алгандыгынан кабар берет – карыз алуучулардын ар башка категориялары ар башка пайыздык чендерге жана насыя шарттарына кабылышат. Кыргыз Республикасынын банк системасы азырынча консервативдүү жана эффективдүү эмес болуп саналат.

2-таблица. Кыргызстандын банк системасынын финансылык ортомчулугунун негизги көрсөткүчтөрү².

Көрсөткүч	2009	2010	2011	2012
ИДӨ, млрд. сом	201,22	220,36	273,18	315,41
Киши башына ИДӨ	860,3	907,8	1069,3	1204,6
Банктардын саны	22	22	22	23
КР банктарынын активдери, млрд. сом	73,73	61,23	67,67	78,42
КР банктарынын капиталы, млрд. сом	14,32	11,81	13,72	14,21
Активдери / ИДӨ	36,6%	31,2%	29,4%	24,5%
Капитал / ИДӨ	7,1%	5,6%	5,9%	4,5%
Кредиттер / ИДӨ	13,1%	11,7%	12,5%	11,3%
Киши башына активдер	13432/ 360 АКШ долл.	11133/ 264 АКШ долл.	14753/ 327 АКШ долл.	14228/ 299 АКШ долл.

2-таблицанын маалыматтарын талдап-иликтөө банктарда кредиттер көлөмү ИДӨгө карата салыштырганда өтө эле аз - 11,3%, ИДӨгө карата банктардын активдеринин үлүшү 24,5%, бардык банктардын капиталы 4,5%дан 7,1%га чейинкини түзөт, киши башына банктардын активдеринин көрсөткүчү да төмөн, 14 228 сом же 299 АКШ долларын түзөт.

3-таблица. Кыргызстандын банк секторунун эффективдүүлүгүнө талдап-иликтөөлөр.

Кыргыз Республикасынын банк секторунун эффективдүүлүгүнүн	Стандарттык мааниси	2009	2010	2011	2012

² Улуттук банктын бюллетенинин маалыматтары негизинде түзүлгөн, 2011-2012 ж.ж.

көрсөткүчү					
Пайда маржасы	8-29%	25%	14%	31%	29%
Активдерди пайдалануу коэффициенттери	14-20%	8.3%	8.1%	9.1%	9.2%
Активдерден пайда	1.5-9.0%	2.5	7.1	4.7	2.7
Капиталдан пайда	15%-40%	13.6	1.1	17.3	16.9
Капитал мультипликатор	8-16 жолу	5.1	5.2	4.9	5.5

Жогорку пайда маржа орун алган шартта активдердин кайтарылып берилишин төмөндөтүүгө умтулуу зарыл жана тескерисинче, тигил же башка себептер менен аныкталган банктардын активдерин пайдалануу эффективдүүлүгүнүн төмөндүгү Кыргыз Республикасынын банк системасындай эле пайда маржасынын жогорулашы менен компенсацияланышы мүмкүн. Ошентип, пайда нормасынын өзгөрүү факторлорунун активдерге таасирин талдап-иликтөөдө, башкысы, пайда маржасынын көрсөткүчүнөн же активдерди пайдалануу коэффициенттери күчтүүрөөк же тезирээк өзгөрүү менен активдерге карата пайданын жалпы деңгээлине олуттуу таасир эте тургандыгын аныктоо зарыл.

2012-2017-жылдарда банк системасына карата Мамлекеттик саясат банк секторунун туруктуулугун камсыз кылууга жана өлкөдө инфляцияны төмөндөтүүгө багытталган:

- 2007 -2010-жылдардагы глобалдык финансылык каатчылыктын кесепеттеринен арылуу;
- Кыргызстандын банк системасынын стратегиясын карап чыгуу;
- Банк мыйзамдарын модернизациялоо үчүн жана аны колдонуу тажрыйбасынын негиздерин түзүү;
- банктардын эффективдүү эмес чыгашаларын азайтуу;
- банк тармагынын кирешелүүлүгүн жана эффективдүүлүгүн жогорулатуу.

Буга байланыштуу өнүктүрүүнүн бул баскычында банк системасынын эффективдүүлүк жана туруктуулук параметрлерин аныктоо жана аны жогорулатуу резервдерин табуунун индикаторлорунун теңдештирилген комплекстүү системасын иштеп чыгуу зарылчылыгы келип чыгат. Коммерциялык банктардын финансылык туруктуулугуна баа берүү моделин иштеп чыгуу – стратегиялык маселе, аны чечүү банк системасын каатчылыкка каршы өнүктүрүүнү жана Кыргызстандын экономикасын туруктуу өнүктүрүүнү камсыз кылууда алгылыктуу роль ойнойт;

– коммерциялык банктардын финансылык туруктуулугун тиешелүү деңгээлге жеткирүү банк системасын мындан ары өнүктүрүүнүн негизи болуп саналат, ал эми банктык институттардын финансылык туруктуулугуна жетекчилер, топ-менеджерлер, өнөктөштөр, Кыргыз Банкынын баа берүүсү коомчулуктун бүтүндөй банк секторуна ишеничинин индикатору болууга тийиш;

– банк ишине сапаттык жана сандык жактан баа берүүнүн теориясын жана аналитикалык инструментарийин иштеп чыгуу банк аналитиктерине индикаторлор системасын орун алып турган банктык маселелерди чечүүгө пайдалануу мүмкүнчүлүгүн берет;

– финансылык туруктуулукка баа берүү социалдык мааниге ээ, ал мындай баа берүүгө, натыйжаларды интерпретациялоо инструментарийи жана ыкмаларын модификациялоо, банк системасынын ишине таасир этүүчү факторлорду өз учурунда эске алууга болгон мамилени туруктуу өнүктүрүүнүн зарылчылыгын аныктайт.

АДАБИЯТТАР:

1. Ayagari, M., Demirgüç-Kunt, A. and Maksimovic, V. (2007). Firm innovation in emerging markets: role of finance, World Bank Mimeo.
2. Beck, T., Lundberg, M. and Majnoni, G. (2006). Financial intermediary development and growth volatility: do intermediaries dampen or magnify shocks? *Journal of International Money and Finance*, 25 (7), pp. 1146-1167.
3. Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. and Levine, R. (2007). Finance, inequality and the poor, *Journal of Economic Growth*, 12 (1), pp. 27-49.
4. Beck, T., R. Levine and N. Loayza (2000). Finance and the Sources of Growth, *Journal of Financial Economics*, 58, pp. 261-300. Christopoulos, D.K. and Tsionas, E.G. (2004). Financial development and economic growth: evidence from panel unit root and cointegration tests, *Journ. Development Economics*, 73, pp. 55-74.
5. Cole, Shawn (2007). Financial development, bank ownership and growth: does quantity imply quality? Harvard Business School, Working Paper.
6. Connolly, C. and K. Hajaj (2001). Financial services and social exclusion, financial services consumer policy centre, University of New South Wales.
7. Conroy J. (2005). APEC and financial exclusion: missed opportunities for collective action? *Asia-Pacific Development Journal*, 12 (1), June.
8. Demirgüç-Kunt, A. and Levine, R. (2001). Financial structure and economic growth: a cross-country comparison of banks, markets, and development, Cambridge, MA: MIT Press.
9. De Mello, Pisu (2009), “The Bank Lending Channel of Monetary Transmission in Brazil: A VECM Approach”, *OECD Economics Department Working Papers* No 711.
10. Hülsewig, O., P. Winker, and A. Worms (2002), “Bank Lending in the Transmission of Monetary Policy: A VECM Analysis for Germany,” *International University in Germany Working Paper*, No. 08.
11. Calza (2006), “Aggregate loans to the Euro Area Private Sector”. *ECB Working Paper* No. 202, January 2003.
14. Hannan, Timothy H., Hanwek, A. Gerald. 1988 “Bank Insolvency Risk and the Market for Large Certificates of Deposit” // *Journal of Money, Credit and Banking*, May. P. 203—211.
15. Berger A., DeYoung R. (1997) Problem Loans and Cost Efficiency in Commercial Banks, *Journal of Banking and Finance*, 21.
16. Berger A., Hancock D., Humphrey D. (1993) Bank Efficiency Derived from the Profit Function, *Journal of Banking and Finance*, 17, 317-347.
17. Berger A., Humphrey D. (1997) Efficiency of Financial Institutions: International Survey and Directions for Further Research, *European Journal of Operational Research*, 98, 175-212.

ӨНҮГҮП ЖАТКАН ЭКОНОМИКАДА ИПОТЕКАНЫН ӨНҮГҮШҮ

Полтерович Виктор Меерович,
Россия Илимдер академиясынын академиги

Презентация

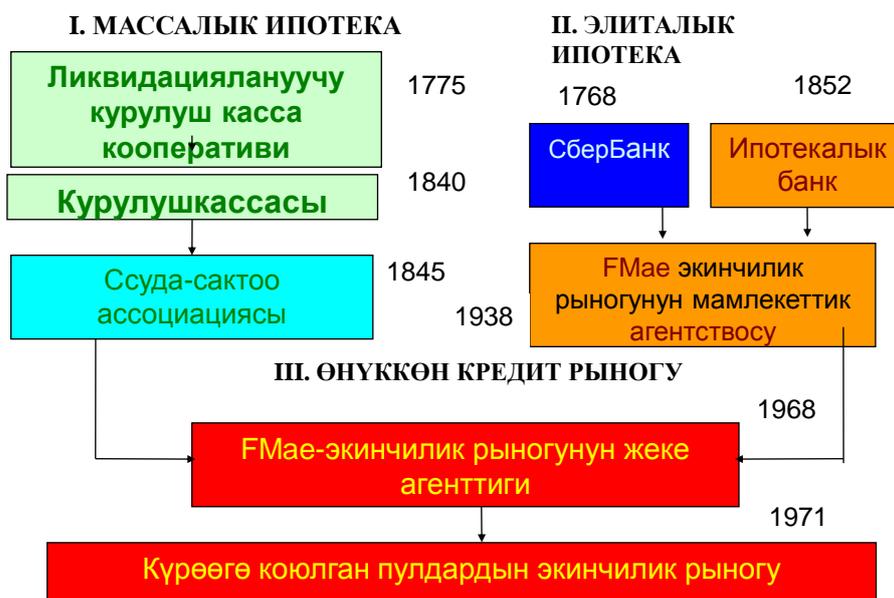
1 слайд

Программа – изилдөө жыйынтыктары

- Курулушсактоокассалары – топтоо жана кредиттөө пландарын бириктирүү – бул, ишке ашырыла элек кредит рыногунда турак жай сатып алууну субсидиялоонун кыйла натыйжалуу ыкмасы.
- Курулушсактоокасса алгоритмин региондордо банктык адистештирилген эсептердин жардамы менен жүзөгө ашыруу.
- Дотациялануучу турак жай курулушу – жердин, инфраструктуранын жана контролдуктун эсебинен баанын төмөндөшү.
- Администрациянын менчигиндеги девелопер Эксперименттин жайылтылышы: регион-өлкө

2 слайд

Ипотекалык институттардын эволюциялык курамы

3 слайд

4 слайд

Кескин таасир этүү стратегиясы (6)
Өнүгүп жаткан өлкөлөрдө эки деңгээлдүү
ипотеканы ишке киргизүү тажрыйбасы.

USAID жана Дүйнөлүк банктын бир катар долбоорлорунун жетекчилери, акыркы 30 жыл аралыгында 18 өлкөнүн 28 банкы арасында эки деңгээлдүү ипотеканы (ипотекалык банктар) ишке киргизүүнүн 2 ийгиликтүү мисалын табышкан (Lea ea al (2004)). Дагы 7 аракеттенүү бар – бардыгы ийгиликсиз аяктады.

2002-жылы USAID Монголиянын ипотеканын экинчилик рыногун сңнуштаган.

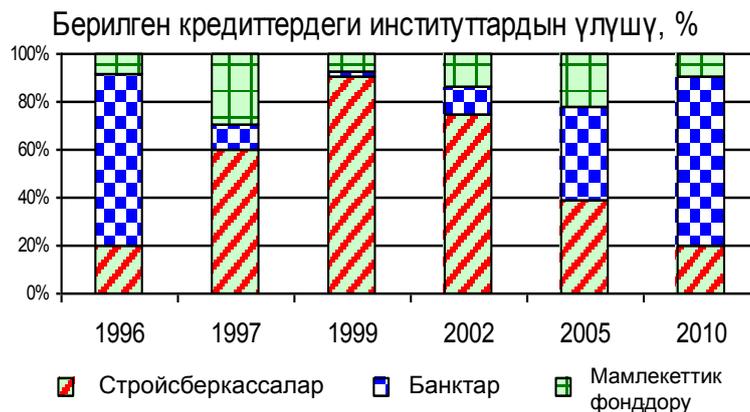
5 слайд

Аралык институттар стратегиясы (1)
Күрүлүшсактоокассалардын жалпы иш баштоосу.

	Словакия	Чехия
Калкы, млн. адам	5,5	10,3
Баштоо жылы	1992	1993
10 жылдан кийин контракттардын саны, калк % менен	20	45
10 жылдан кийин кредиттердин саны, калк % менен	5	6
ИДӨгө карата депозиттердин орточо катышы, 1-жылы / 7-жылы % менен	0,08 / 0,95	0,1 / 4,9
Депозиттердин сыйакыга карата катышы, эсе	8,5 (5тен кийин)	10,8 (6дан кийин)

6 слайд

Аралык институттар стратегиясы (2)
Словакияда заманбап ипотеканын калыптанышы

**Сыйакы: 1992-жылы 40%, 1997-жылы 30%,
2001-жылы 25%, 2003-жылы 20%, 2004-жылы
14,5%.**

7 слайд

Корутунду (1)

1. Курулушсактоокассалары – салыштырмалуу жөнөкөй институт болгондуктан, алардын алдыңкы ипотекалык институттарга караганда маданий жана укуктук чөйрөгө карата талаптары жөнөкөйүрөөк.

2. Курулушсактоого сыйакы, жүзөгө ашырылбаган кредит рыногунда субсидиялоонун кыйла натыйжалуу ыкмасы болуп саналат.

8 слайд

Корутунду (2)

3. Курулушсактоокассаларында ишенбөөчүлүктү жеңүү механизмдери бар жана алар жалпы маданияттын өркүндөшүнө көмөк көрсөтөт.

4. Курулушсактоокассаларын ишке киргизүү калк үчүн гана эмес, коммерциялык банктарга да пайдалуу.

5. 3 жана 4-корутундуну эске алуу менен: курулушсактоокассалары ипотеканын алдыңкы формаларынын институционалдык калыптанышын кыйла жеңилдетет.

9 слайд

Жарыялоолор.

1. Полтерович В.М. (2001). Экономикалык институттарды трансплантациялоо. // *Азыркы Россиянын экономикалык илими*, №3.
2. Старков О.Ю. (2004). Ипотекалык кредит рыногундагы институттар эволюциясы жана аларды трансплантациялоо. // *Экономика жана математикалык ыкмалар*. Т. 40, № 3. – 33-50-б.
3. Полтерович В.М., Старков О.Ю., Черных Е.В. (2005). Курулуш коому: Россия үчүн ипотекалык институт. // *Экономика маселелери*, № 1. - 63-86-б.
4. Полтерович В.М., Старков О.Ю. (2007). Россияда ипотеканы түптөө стратегиясы. // *Экономика жана математикалык ыкмалар*. Т. 43, № 2. (даярдалууда)
5. Полтерович В.М., Старков О.Ю. (2007). Өнүгүп келе жаткан экономикаларда ипотеканы түптөө: институттарды трансплантациялоо проблемасы. М.: Илим. – 196 б.
6. Полтерович В.М., Старков О.Ю. (2009). Жалпы ипотеканын баскыч баскыч боюнча калыптанышы. Россия Илимдер академиясынын ЦЭМИ.

10 слайд

Краснодар эксперименти Даярдык көрүү мөөнөтү: 2010-ж. сентябрь айынан 2011-ж. октябрь айына чейин

1. АРККны түзүү – өнүктүрүү агенттиктери
Келишимдерди түзүү
2. Краснодар боюнча эсептөөлөр
3. Калкты сурамжылоо
4. Мыйзам жана нускоолорду кабыл алуу
5. Үлгүлөрдү иштеп чыгуу
6. Өтмө режим: кыска мөөнөттүү топтоо –
көрсөтүүчү эффект

11 слайд

Алгачкы натыйжалар

- Эксперименталдык долбоор Краснодар крайынын администрациясынын жана Россия Сбербанкынын «Курулуш сактоо кассалары» биргелешкен программасынын алкагында, «Ипотекалык» банктык топтоо турак жай эсептери жана социалдык төлөөлөрдү чегерүү үчүн эсептер түрүндө жүзөгө ашырылган.
- Бул программа калктын кызыкчылыгын бир кыйла арттырган: бир жыл ичинде (2012-жылдын декабрь айына карата) 4000ден жогору эсеп ачылып, программага кирүү жол-жобосу боюнча кеңештерди алуу үчүн 50 миңден ашуун жаран кайрылган.
- Программага киргендердин үчтөн эки бөлүгү 5-6 жыл топтоого макулдугун беришкен.
- Арзан турак жай куруу
- Алгачкы аманатчылар турак жай алышууда.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ФИНАНСЫ СЕКТОРУНУН КАЛЫПТАНЫШЫ ЖАНА ӨНҮГҮШҮҮ

Шамшиева Гульнара Жаманкуловна
«Бай тушум» ЖАК башкармасынын төрагасы

Презентация

1 слайд

Микрокаржылоо

- Микрокаржылоо – бул, аз кирешелүү калк үчүн ар кандай финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү сунуштоо (кредиттер, жыйымдар жана депозиттер, камсыздандыруу жана окутуу).
- Микрокаржылоо – бул жакыр адамдар үчүн жеткиликтүү финансылык кызматтар.
- MIX Market – финансылык кызмат көрсөтүүлөр менен салыштырганда бул жеке адамдардын кирешелерине салыштырмалуу аз өлчөмдөгү чекене финансылык кызматтар. Так айтканда, микрофинансылык продукттун орточо өлчөмү бир адамга эсептелинген ИДӨнүн 250% ашпоого тийиш.

2 слайд

Сектор жөнүндө кыскача

- 1995-1996- Дүйнөлүк Банк- КСФК, FINCA International
 - 1997- ACDI/VOCA- Bai Tushum -2000, MercyCo
 - 2002- “Кыргыз Республикасындагы микрофинансылык уюмдар жөнүндө» мыйзам
- Бүгүнкү күндө :**
- МКА-74
 - МКК-242
 - МФК-4
 - Кредиттик союздар - 183, КСФК
 - Ломбарддар
- Бир адамга эсептелинген ИДӨ 1296 АКШ доллары (2012)
Сектордогу кредиттин орточо өлчөмү - \$ 972 же ИДӨдөн 75%
МФУ КП – Кыргыз Республикасынын банк секторунун 37%

3 слайд

КП, млн сом	Улуттук банктын маалыматтары	МФУлардын маалыматтары
	31.12.2012-ж.	01.01.2013-ж.
Микрофинансылык уюмдар	14060,9	11 597
кредиттик союздар	1344,5	
ломбарддар	124,7	
МФУлардын активдүү кардарларынын саны	412 812	375 506

4 слайд

Микрофинансылоо

Кыргыз Республикасынын 2002-жылдагы мыйзамы 2-берене. Микрофинансылык уюмдун максаты

Микрофинансылык уюмдун максатынан болуп, Кыргыз Республикасында жакырчылыкты кыскартуу, жумуш менен камсыз болуу деңгээлин жогорулатуу, ишкердикти өнүктүрүүгө көмөк көрсөтүү жана калкты социалдык мобилизациялоо үчүн микрокаржылоо боюнча жеткиликтүү кызматтарды ишке ашыруу саналат.

5 слайд

ӨНҮГҮШҮҮНҮН ЖЫЙЫНТЫГЫ

- Кыргыз Республикасында микроаржылоо = Микрокредиттөө (кредиттөө кызматтары гана сунушталат)
 - 4 МФК, жыйымдар жана депозиттер, камсыздандыруу боюнча кызматтар сунушталбайт.
- Коммерциялаштыруу**
- Либералдык жөнгө салуу:
 - МФУлардын кирүү жана каттоо чеги эң төмөн
 - МФУ акционерлерине-менчик ээлерине карата өзгөчө талаптар коюлбайт
 - Жогорку атаандаштык жана чектен тышкары кредиттөө

6 слайд

7 слайд

Кыргыз Республикасында МФУлардын ээлери ким?

- МКА - коммерциялык эмес, бейөкмөт уюмдар болуп саналат, алардын ээлери жок жана аз өлчөмдө болуп, өсүш мүмкүнчүлүгү жок болгондуктан, өзгөчө таасирин тийгизбейт.
- МКК – малыматтар жок, бирок мындай МФУлар арасында 90% - жеке адамдар деп болжолдоого болот. Мында үй-бүлөлүк бизнес, жөнгө салуу – эң ыңгайлуу.
- МФК - 4 . Бир гана МФКнын институционалдык менчик ээлери болушу мүмкүн.
- Ири МФО – сектордун 80% институционалдык менчик ээлери. Корпоративдик тескөө.

8 слайд

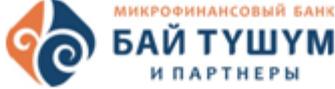
Бирок.....

- Микрокаржылоо – жакырчылыкты кыскартууда жалгыз инструмент эмес аныктымасы боюнча
- Саясий алып сатарлык
- Социалдык жана экономикалык жагдай
- Өтө жеңил кирүү мүмкүнчүлүгү түзүлүп, жогору пайда көрүү максатында жагдайды пайдалануу

9 слайд

1. • Жөнгө салуу - Микрофинансылык уюмдар жөнүндө мыйзам жана Улуттук банктын ченемдик укуктук актылары
2. • Кредиттик бюро жөнүндө мыйзам
3. • **Жоопкерчиликтүү каржылоо жана финансылык сабаттуулук**
4. • **Экономикалык жөнгө салууну жакшыртуу**

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА КРЕДИТТИК СОЮЗДАРДЫ ӨНҮКТҮРҮҮ ПРОБЛЕМАЛАРЫ ЖАНА АЛАРДЫН КЕЛЕЧЕГИ

Мамбетмусаева Райзат Азизовна,
Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу
Мамлекеттик башкаруу академиясынын улук окутуучусу

Презентация

1 слайд

Кредиттик союз - кооператив түрүндөгү финанс-кредиттик уюштуруу, кредиттик союз катышуучулардын өз жыйнаган акчаларды кошулуу аркылуу өзүнүн катышуучуларына (мүчөлөрүнө) жардам берүүгө жана жыйнаган акчаны өз ара кредит берүү, андан дагы башка финансылык кызматтарды берүү максаты менен түзүлгөн.

2 слайд

Байыркы убактан бери кыргыз эли, зарыл учурда өз жыйымдарын топтоп, мындайча айтканда буга чейинки «ашар» системасы боюнча бири-бирине жардам берүү мүнөзүнө ээ.

3 слайд

Кредиттик союздардын алгылыктуу иш алып баруусу

- Кредиттик союздун ыңгайлуу жерде жайгашуусу (керектөөчүгө жакын жерде жайгашуу);
- Кредиттик союздун ар бир катышуучусунун киреше алууга кызыкчылыгынын болушу;
- Кредиттик союздун ар бир мүчөсүнө жогорку деңгээлде ишенүү;
- Жаматтык жоопкерчилик;
- Кредит берүүнүн жөнөкөйлөтүлгөн схемасы.

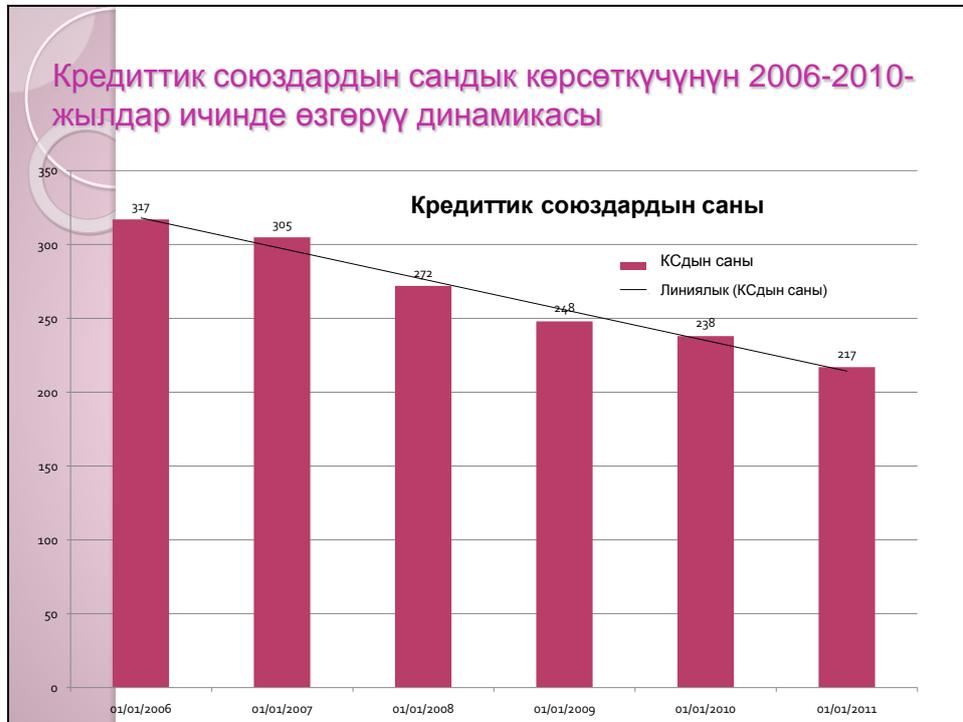
4 слайд

Кыскача таржымал:

- 1996-жылы Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы Азия өнүктүрүү банкынын финансылык колдоосу астында алгачкы кредиттик союздар уюштурулган.
- 1997-жылы пилоттук долбоорлорду апробациялоодон кийин ФКПРКС ЖЧКсы түзүлгөн.
- 1999-жылдын 30-сентябрында Кыргыз Республикасынын "Кредиттик союздар жөнүндө" мыйзам кабыл алынган (Кыргыз Республикасынын 2009-жылдын 23-январындагы №23, 2012-жылдын 6-октябрындагы №169 мыйзамдарынын редакциясында)

5 слайд

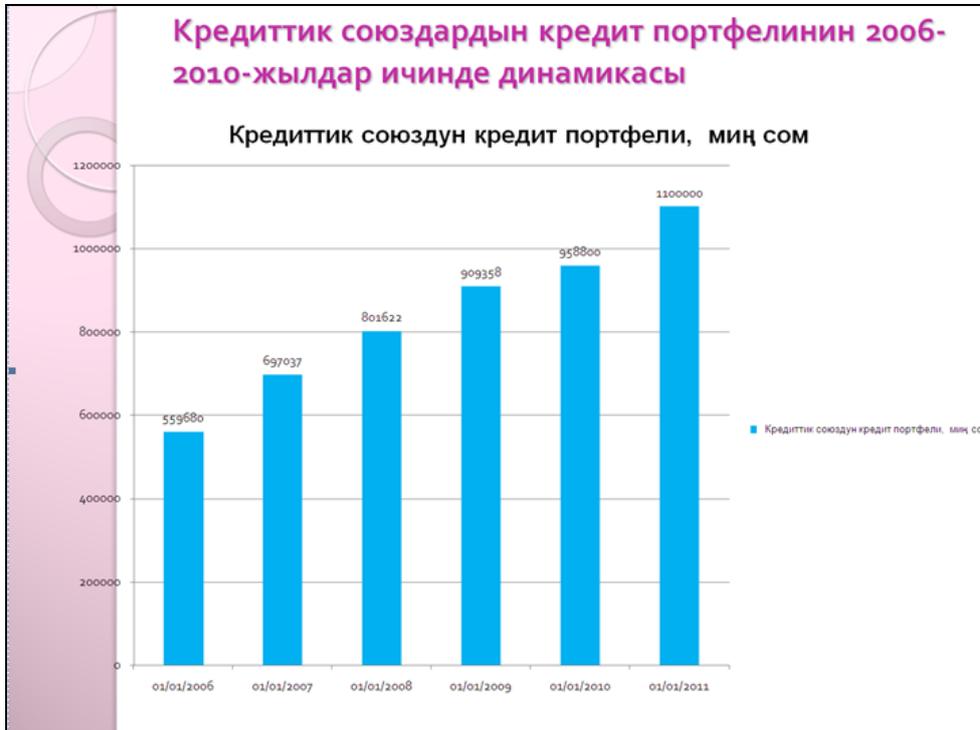

6 слайд

7 слайд

8 слайд

9 слайд

10 слайд

11 слайд

Кредиттик союздун өнүгүү жолунда орун алуучу проблемалар

- Финансылык операциялар тизмегинин чектелүүлүгү
- Финансылык ресурстардын тартыштыгы
- Капиталдын аз өлчөмү
- Региондордо башкаруу жана финансылык кадрлардын жетишсиздиги

12 слайд

Кредиттик союздун башка агенттер менен иш алып баруу схемасы

13 слайд

ИКнын өнүгүшүндө кредиттик союздардын артыкчылыктары:

- потенциалдуу туракжай сатып алуучулар үчүн топтоо мөөнөтүн азайтуу, демек, кыймылсыз мүлк рыногунда төлөөгө жөндөмдүүлүк талабын жогорулатуу;
- кредиттик союздун мүчөлөрүнө жыйымдардын пайдаланылышына контролдук кылуу мүмкүнчүлүгү берилет;
- союздун мүчөлөрү үчүн арзаныраак кредиттерди алуу мүмкүнчүлүгү;
- кредиттик союздардын ишкердиги, туракжай инвестициялар рыногуна кошумча каражаттардын агылып киришине өбөлгө түзөт.

14 слайд

Кредиттик союздардын өнүгүү келечеги

Келечекте кредиттик союздар өлкө калкына финансылык кызматтардын кеңири чөйрөсүн сунуштаган Кыргызстан экономикасынын кооперативдик секторунун финансылык институттарынан болуп калышат.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ТӨЛӨМ СИСТЕМАСЫ: КАЛЫПТАНУУ ТАРЫХЫ ЖАНА ӨНҮГҮҮ КЕЛЕЧЕГИ

Султаналиев Айбек Зарлыкович,
Улуттук банктын төлөм системасы башкармалыгынын төлөм
системасын ишин анализдөө жана өнүктүрүү бөлүмүнүн начальниги

Презентация

1 слайд

Төлөм системасы -

технологиялардын, жол-жоболордун,
эрежелердин, төлөм инструменттеринин
жана акча жүгүртүүнү камсыз кылган акча
каражаттарды которуу системаларынын өз
ара катышы.

2 слайд

**Кыргыз Республикасынын төлөм
системасы**

КР закондоруна ылайык акча
каражаттардын которууларды жүзүгө
ашырган КР территориясында иштеген
төлөм системаларынын жыйындыгы,
операторлору КР резиденттер же
резиденттер эмес болгон.

3 слайд

Кыргыз Республикасынын төлөм системасынын калыптануу жолу (1996-2001)

- 1996-жылдын июль айы – бирдиктүү жалпы мамлекеттик клирингдик системаны түзүү иши аяктаган, бул банктар аралык акча, валюталык жана фондулук рыноктордун өнүгүшүнө түрткү берген;
- 1997-жыл – кагаз түрүндө төлөм документтеринин негизинде банктар аралык эсептешүүлөрдүн grosстук системасын ишке киргизүү жана Улуттук Автоматташтырылган Клирингдик палатаны түзүү;
- 1999 – 2001-жылдары төлөм системасынын ченемдик укуктук базасын жана электрондук төлөм системасына өтүү үчүн техникалык камсыздоосун өркүндөтүү («Электрондук төлөмдөр жөнүндө» мыйзамды жана төлөм системасы боюнча башка ченемдик укуктук актыларды кабыл алуу)

4 слайд

Кыргыз Республикасынын төлөм системасынын калыптануу жолу (2002-2008)

- 2002-жыл – 2003-2008-жылдарга накмес төлөмдөр системасын ишке киргизүү боюнча мамлекеттик программанын 1-баскычы
- 2003-2008-жылдар – Кыргыз Республикасынын төлөм системасын реформалоо:
 - Пакеттик клиринг системасы;
 - Төлөм карттары (Элкарт) менен эсептешүүлөрдү жүргүзүүнүн улуттук системасы жана бирдиктүү банктар аралык процессинг борбору; ЭЛКАРТ
 - SWIFT жамааттык пайдалануу түйүнү;
 - Айкын убакыт ыргагында эсептешүүлөрдүн grosстук системасы.
- 2012-жыл – Кыргыз Республикасында накмес төлөмдөр жана эсептешүүлөр үлүшүн көбөйтүү боюнча 2012-2017-жылдарга каралган мамлекеттик программанын 2-баскычы.

5 слайд

Кыргыз Республикасында нак эмес төлөмдөр жана эсептешүүлөр үлүшүн көбөйтүү боюнча 2012-2017-жылдарга каралган мамлекеттик программа (Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн жана Улуттук банктын 2012-жылдын 14-майындагы №289/5/1 токтому менен бекитилген)

6 слайд

Мамлекеттик программанын максаты

- Нак жана нак эмес акча жүгүртүүнүн оптималдуу катышына жетишүү, нак эмес төлөмдөрдүн жана эсептешүүлөрдүн үлүшүн көбөйтүү үчүн чекене төлөмдөр рыногун өнүктүрүү аркылуу банктык жана төлөм кызматтарынын аралашуу деңгээлин жогорулатуу, ошондой эле Кыргыз Республикасында чекене жана утурумдук төлөмдөрдү кабыл алууну жана тейлөөнү камсыз кыла алган инфраструктураны кеңейтүү.

7 слайд

Мамлекеттик программанын негизги милдеттери

- Республика бюджетинин киреше жана чыгаша бөлүктөрүн натыйжалуу пландаштыруу үчүн шарттарды камсыз кылуу. Акча каражаттарынын жүгүртүлүшүнө контролдукту күчөтүү, нак акчанын көмүскө жүгүртүлүшүн азайтуу.
- Төлөөчү-ишканалар жана чарбалык субъекттер тарабынан камсыздандыруу суммаларын өз убагында жана толугу менен төлөнүшүн камсыз кылган механизмдерди түзүү. Социалдык камсыздоо боюнча пенсияларды жана жөлөк пулдарды төлөөгө чыгашаларды кыскартуу.
- Механизмдерди түзүү жана борбордо жана региондордо эмгек акыны, пенсияларды, стипендияларды, мамлекеттик жөлөк пулдарды ж.б. өз учурунда төлөө үчүн шарттарды камсыздоо.

8 слайд

Мамлекеттик программанын негизги милдеттери

- Кыргыз Республикасында нак эсептешүүлөр үлүшүн сервистик түйүндөрдө, турак жай-коммуналдык чарбада, тиричилик тейлөө чөйрөсүндө жана калктын социалдык корголушун камсыз кылуу системасында нак эмес эсептешүүлөргө өтүү үчүн шарттарды/механизмдерди түзүү жолу менен төмөндөтүү.
- Реалдуу сектордо ишкердикти өнүктүрүү үчүн шарттарды нак эмес эсептешүүлөр боюнча инфраструктураны жана бюджеттик, чекене жана утурумдук төлөмдөрдү жүргүзүүдө улуттук валютада төлөм карттарын пайдалануу жолу менен түзүү. Банк системасында калкты, соода-сервис ишканаларын тейлөө боюнча бирдей «төлөм» мейкиндигин түзүү.

9 слайд

Мамлекеттик программанын негизги милдеттери

- **Коммерциялык банктар тарабынан сунуш кылынган төлөмдөр жана эсептешүүлөрдү жүргүзүү боюнча кызмат көрсөтүүлөр спектрин кеңейтүү жана атаандаштык чөйрөнүн шарттарында филиалдык тармакты өнүктүрүү. Экономиканын реалдуу секторун инвестициялоо үчүн депозиттик базаны көбөйтүү.**
- **Баалуу кагаздар боюнча нак эмес эсептешүүлөрдү жүргүзүү шарттарын өнүктүрүү жана экономикага жергиликтүү жана чет элдик инвестицияларды тартуу үчүн соода аянтчаларын уюштуруу.**
- **Кыргызстандын аймактарында Кыргызстандын бардык жарандарынын банк кызмат көрсөтүүлөрүнөн пайдалануу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу үчүн маалымат-телекоммуникациялык инфраструктураны өнүктүрүү**

10 слайд

Мамлекеттик программа төмөнкү иш-чаралар комплексин камтыйт :

- Бардык мекемелерди жана уюмдарды кызматкерлерге эмгек акыны коммерциялык банктардагы эсептер аркылуу төлөөгө өткөрүү;
- Пенсияларды, жөлөк пулдарды, акчалай компенсацияларды жана башка социалдык төлөөлөрдү Кыргыз Республикасынын Социалдык фондунан коммерциялык банктардагы эсептерине төлөөлөр;
- Жогорку жана атайын орто окуу жайларынын студенттерине коммерциялык банктардагы эсептер аркылуу стипендияларды төлөөлөр;
- Бажы жана салык төлөмдөрүн, алымдарды, айыптарды, транспорттук кызмат көрсөтүүлөрдү ж.б. төлөмдөрдү нак эмес формада мамлекеттин кирешесине төлөө;
- Чекене товарларга жана кызмат көрсөтүүлөргө нак эмес формада төлөөлөр;
- Аймактардагы калктан коммерциялык банктардагы эсептер аркылуу утурумдук төлөмдөрдү кабыл алуу.

11 слайд

Мамлекеттик программанын негизги катышуучулары

- Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Аппараты
- Кыргыз Республикасында нак эмес төлөмдөр жана эсептешүүлөр үлүшүн көбөйтүү боюнча Ведомство аралык комиссия
- Финансы министрлиги жана анын бөлүмдөрү (Борбордук Казыналык, Борбордук Депозитарий)
- Кыргыз Республикасынын Улуттук Банку
- Министрликтер жана башка мамлекеттик мекемелер (салык органдары, бажы ж.б.)
- Кыргыз Республикасынын Социалдык Фонду
- Коммерциялык банктар, «Банктар аралык Процессинг Борбору»
- Кыргыз Республикасынын турак-жай коммуналдык ишканалары

12 слайд

МАМЛЕКЕТТИК ПРОГРАММА

- Ийгилик индикатору:
Өнүккөн өлкөлөрдө 20% нак акча жүгүртүүгө карата 80% нак эмес жүгүртүү кыйла эффективдүү катыш болуп саналат. Ал эми негизинен, нак акча жүгүртүү менен иш алып барган Кыргызстан үчүн 60% нак эмес акча жүгүртүүгө карата 40% нак акча жүгүртүү катышы реалдуу болуп саналат.
- Мамлекеттик программа баскыч менен жана пландуу негизде ишке ашырылууга тийиш:
 - 2012-2013: нак эмес төлөмдөрдүн үлүшүн көбөйтүү боюнча иш-чаралар планы **Бишкек и Ош шаарларында** ишке ашырылуусу талап кылынат;
 - 2014-2015: нак эмес төлөмдөрдүн үлүшүн көбөйтүү боюнча иш-чаралар планы **шаарларда жана райондук борборлордо** ишке ашырылууга тийиш;
 - 2015-2017: нак эмес төлөмдөрдүн үлүшүн көбөйтүү боюнча иш-чаралар планы **алыскы райондордо** ишке ашырылууга тийиш.

13 слайд

Мамлекеттик иш-чаралардын жүзөгө ашырылышын координациялоо жана контролдукка алуу

Кыргыз Республикасында нак эмес төлөмдөр жана эсептешүүлөр үлүшүн көбөйтүү боюнча Ведомство аралык комиссия:

- Мамлекеттик программанын жана негизги кызыкдар тараптардын иш-чаралар планынын ишке ашырылышы координацияланышын жана контролдукка алынышын камсыз кылат.

Кыргыз Республикасынын Өкмөттүк Аппаратынын Финансылык жана кредиттик саясаты бөлүмү :

- Өкмөттүн Мамлекеттик программанын аткарылышы жөнүндө токтомунун аткарылышы боюнча контролдукту камсыз кылат

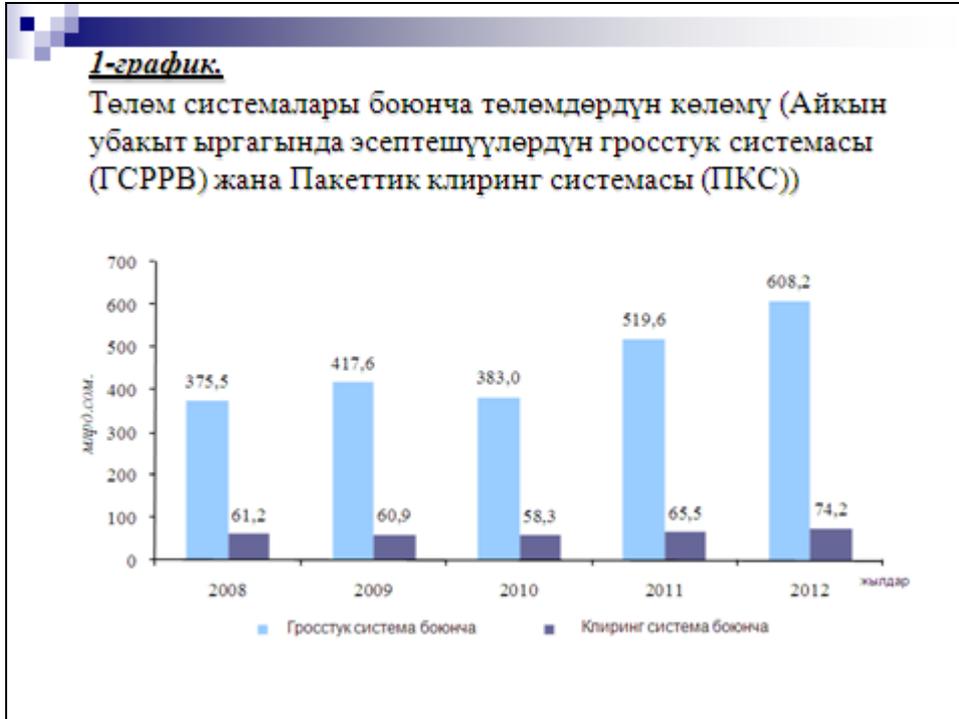
14 слайд

Кыргыз Республикасындагы күндөлүк абал

1. Калкынын саны: 5,6 млн. киши; 2013-жылдын 1-январына карата (жана салыштыруу үчүн 2002-жыл үчүн маалыматтар алынган)
2. Жүгүртүүдөгү нак акчалар: 58,2 млрд. сом;
3. Банктардан тышкаркы акчалар: 54,5 млрд. сом;
4. Коммерциялык банктардагы акчалар: 3,7 млрд. сом же 6,3% жүгүртүүдөгү нак акчалар;
5. Банк эсептеринин жалпы саны: 1,04 млн. (134,8 миң)
6. Банктар аралык төлөм системалары аркылуу жүргүзүлгөн төлөмдөрдүн жалпы көлөмү: 682,7 млрд. сом (75,9 млрд. сом);
7. Банктык төлөм карттарынын жалпы саны: 408 906 карттар (3 069 карттар);
8. Карттар боюнча жүргүзүлгөн транзакциялардын саны - 7,2 млн (115,8 миң);
9. Транзакциялардын көлөмү - 35,3 млрд. сом (386,7 млн. сом);
10. Банкоматтардын жалпы саны: 610 (20);
11. Терминалдардын жалпы саны: 2 487 (167).

15 слайд

16 слайд

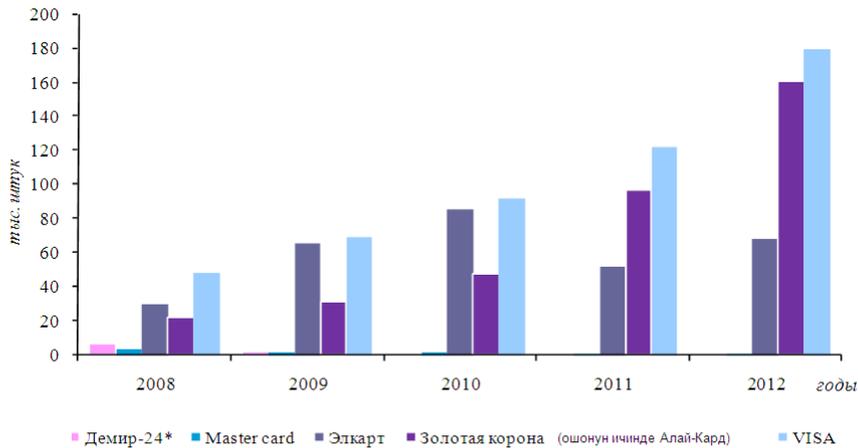

17 слайд

3-график.

Банктык төлөм карттарынын санынын динамикасы
(бир мезгилдин акырына карата)

18 слайд

4-график.

Банкоматтардын жана терминалдардын санынын
динамикасы (бир мезгилдин акырына карата)

19 слайд

Чек ара аркылуу жүргүзүлүүчү төлөмдөр жана акча которуулар

Акча которуулар 23 акча которуу системалары (эл аралык жана локалдык) боюнча жүзөгө ашырылган.

- Кириш акча которуулар:
 - Жалпы саны - 5,2 млн.
 - Жалпы суммасы - 97,2 млрд. сом;
- Чыгыш акча которуулар:
 - Жалпы саны - 0,3 млн.
 - Жалпы суммасы – 17,4 млрд. сом.

20 слайд

Кыргыз Республикасынын төлөм системасын 2012-2014-жылдары өнүктүрүүнүн негизги багыттары

Орто мөөнөттүк мезгил ичинде Улуттук Банк төлөм системасын төмөнкү багыттар боюнча өнүктүрүүнү жүзөгө ашырат:

- чекене төлөмдөр рыногун өнүктүрүү;
- соода аянтчаларынын эсептешүүлөр системалары менен интеграцияланышы;
- төлөм системасына кеземелдүү (оверсайтты) күчөтүү;
- төлөм кызмат көрсөтүүлөрү рыногун укуктук жактан жөнгө салууну өнүктүрүү.

21 слайд

Чекене төлөмдөр рыногун өнүктүрүү

- аралыктан тейлөөнү кеңири жайылтуу максатында операциялык инфраструктура субъектеринин ишине өбөлгө түзүү (компьютердик технологиялар, мобилдик төлөмдөр, төлөм жана алдын-ала төлөнгөн карттар);
- эсептөөнүн бүт катышуучулардын эффективдүү жана ишенимдүү тейлөө;
- өлкөнүн бүткүл территориясында банктык продуктыларына жол ачыктык максатында аралыктан тейлөөнү каналдарды кеңейтүү;
- Чекене төлөм кызматтардын керектөөчүлөрдүн финансы сабаттуулугун жогорулатуу.

22 слайд

Соода аянтчаларынын банктар аралык эсептешүүлөр системалары менен интеграцияланышы

- «төлөмгө каршы берүү» принциби боюнча финансы рынокторунун катышуучуларынын эсептешүүлөрүн жүргүзүү үчүн соода аянтчаларын уюштуруу.
- финансы рынокторундагы бүтүмдөр боюнча акыркы эсептешүүлөрдүн өз убагында жүргүзүлүшүн камсыз кылуу үчүн автоматташтырылган тоорук системаларынын операторлорун (КФБ) Айкын убакыт ыргагында эсептешүүлөрдүн grosстук системасы менен интеграцияланышы боюнча иш-чараларды жүргүзүү (ГСРРВ)

23 слайд

Кыргыз Республикасынын төлөм системасына көзөмөл (оверсайт) жүргүзүү

- пакеттик клиринг системасынын жана Айкын убакыт ыргагында эсептешүүлөрдүн grosстук системасынын ишине системалардын иш үзгүлтүксүздүгүн камсыз кылуу, иш регламентин сактоо, төлөм системасынын иш жөндөмдүүлүгүнө таасир этүүчү тобокелдиктерди аныктоо максатында мониторинг жүргүзүү жана аны талдап-иликтөө;
- финансылык операциялык тобокелдиктерди аныктоо максатында төлөм карттарын жана акча которуулар системаларын пайдалануу менен эсептешүүлөр системаларынын ишин талдап-иликтөө;
- SWIFT жамааттык пайдалануу түйүнүнүн ишине контролдук жүргүзүү.

24 слайд

Төлөм кызмат көрсөтүүлөрү рыногун
укуктук жактан жөнгө салууну өркүндөтүү.

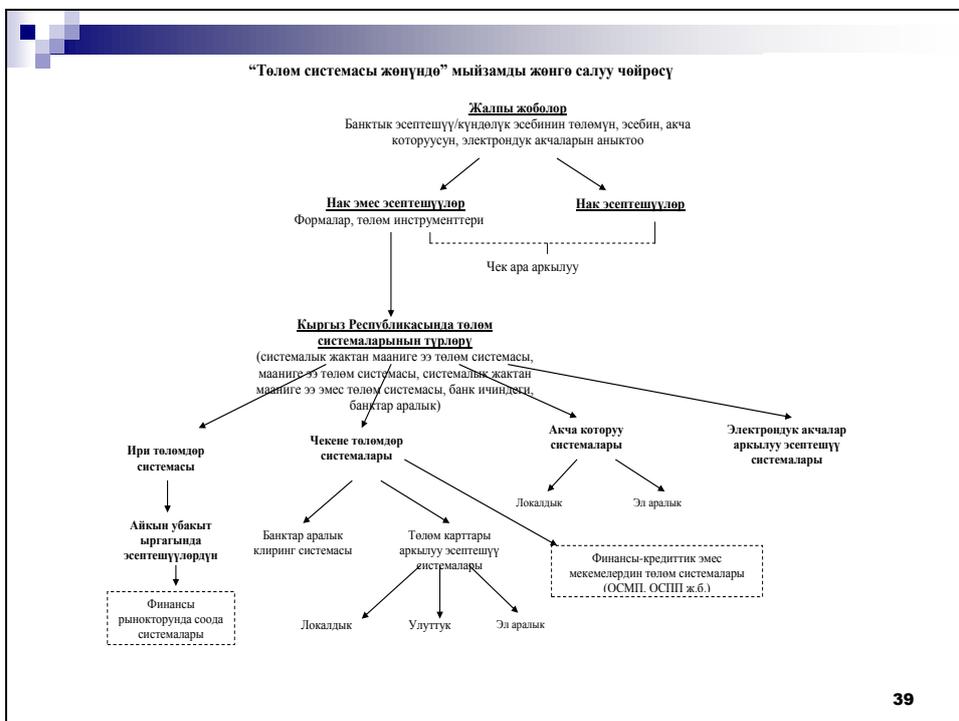
1. Жогорку Кеңеш тарабынан Кыргыз Республикасынын “КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ТӨЛӨМ СИСТЕМАСЫ ЖӨНҮНДӨ” мыйзамынын бекитилиши.
2. Мыйзам алдындагы ченемдик укуктук актыларды иштеп чыгуу жана аларды “Төлөм системасы жөнүндө” мыйзамга ылайык келтирүү.

25 слайд

26 слайд

27 слайд

«КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН төлөм системасы жөнүндө» мыйзамдын пайдалуу жактары

- Улуттук төлөм системасы түшүнүгүн жана мамлекеттик ички рынокту эл аралык системаларынын ички рынокко кирүү жана эл аралык төлөм системаларына интеграцияланышы шарттарында коргоо ыкмаларын аныктоо.
- Финансылык жоготуулар тобокелдиктерин минималдаштыруу жана улуттук валютада төлөм системасындагы тобокелдиктерди тескөө ыкмалары.
- Инновациялык электрондук каражаттар жана төлөмдөрдү жана эсептешүүлөрдү жүргүзүү ыкмалары боюнча негизги түшүнүктөрдү жана талаптарды аныктоо, бул системаларда катышуучулардын өз ара иш алып баруу принциптери.

28 слайд

«КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН төлөм системасы жөнүндө» мыйзамдын пайдалуу жактары

- Компаниялардын – өзүн-өзү тейлөө терминалдары аркылуу үчүнчү жактардын пайдасына төлөмдөрдү өткөрүп берүүнү жүзөгө ашыруучу финансы ортомчуларынын ишин жөнгө салуу;
- Улуттук төлөм системасынын бардык катышуучулары үчүн атаандаштык шарттарын түзүү.

29 слайд

“Кыргыз Республикасынын төлөм системасы жөнүндө” мыйзам долбоорунун өзгөчөлүктөрү

Мобилдик-банкинг – уюлдук оператор тармагын пайдаланууда түздөн-түз мобилдик телефондун жардамы менен банк кызмат көрсөтүүлөрүнөн пайдалануу.

Интернет-банкинг – Интернет тармагы аркылуу банк кызмат көрсөтүүлөрүн сунуштоо. Бул кардарга күнү-түнү, ага ыйгайлуу учурда Интернет тармагы аркылуу өзүнүн банктык эсебин тескөө, ар кандай төлөмдөрдү жүзөгө ашыруу, акча каражаттарынын эсеп боюнча жылышы жөнүндө маалымат алуу, эсептен көчүрмөлөрдү алуу, эсептердеги калдыктарды көзөмөлдөө, валютаны сатып алуу, сатуу жана конвертирлөө ж.б. мүмкүнчүлүгүн берген электрондук банктык кызмат көрсөтүүлөрүнүн бир түрү.

Үй-банкинг – бул банктык «үйлө» тейлөө болуп саналат. Мында кардарлар аралыктан көрсөтүлгөн банктык кызматтарды кенсе же үй жабдууларынын персоналдык компьютерлер жана банктын компьютердик тармагына туташтырылган стационардык телефондордун жардамы менен алышат. Негизинен, бул Интернет-банкингдин түрлөрүнүн бири болуп саналат.

30 слайд

«Кыргыз Республикасынын төлөм системасы жөнүндө» мыйзам долбоорун өз учурунда кабыл алуу төмөнкүлөргө жетишүүгө мүмкүндүк берет:

- мамлекеттин фискалдык саясатын жүргүзүүнүн ачык-айкындуулугу;
- көмүскө акча каражаттарын азайтуу;
- ички инвестициялык потенциалды өнүктүрүү.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АЙМАГЫНДА «ЭЛКАРТ» ТӨЛӨМ КАРТЫН ӨНҮКТҮРҮҮ (АЙЫЛ БАНКТЫН МИСАЛЫНДА)

Жоробеков Азамат Жолборсович,
«Айыл Банк» ААКсынын Төрагасынын орун басары

Презентация

1 слайд

«Айыл Банк» ААКсы жөнүндө кыскача маалымат

Миссиясы: агроөнөр жай секторун айыл чарба товар өндүрүүчүлөрү жана Кыргыз Республикасынын калкынын жеткиликтүү жана сапаттуу банктык кызмат көрсөтүүлөргө жана продукттарга болгон керектөөлөрүн камсыз кылуу жолу менен өнүгүшүнө көмөк көрсөтүү.

2 слайд

Айыл Банктын тарыхы

«Айыл Банк» ААКсы – ири мамлекеттик банк, анын акцияларынын 100% Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө таандык.

1997-жылы «Айыл жерин каржылоо» МАР долбоору боюнча Дүйнөлүк Банктын колдоосу менен ФККС түзүлгөн.

Айыл чарба өндүрүүчүлөрүн кредиттөө ФККСтин негизги операциясы болуп саналат.

2006-жылдын декабрь айында ФККС Айыл Банк коммерциялык банкы болуп кайра түзүлгөн.

Банк кадимки банктык кызмат көрсөтүүлөрдүн бардыгын сунуш кылат. Мында мурдагыдай эле айыл чарба өндүрүүчүлөрүн кредиттөө ФККСтин негизги операциясы болуп саналат.

3 слайд

4 слайд

5 слайд

Айыл Банктын кызмат көрсөтүүлөрү

- Кредиттик портфель 3 324,7 сом, 2013-жылдын 1-январьна карата 28 289 кредиттер берилген, айыл чарбасына - 74%, башка тармактар – 26%
- Депозиттер: 7 түрү – мөөнөттүү, топтолмо, чыгаша, топтолмо-чыгаша
- Эсептешүү-кассалык тейлөө жана интернет-банкинг
- Эсеп ачуусуз эл аралык акча которуулар (14 система)
- Кыргызстан боюнча эсеп ачуусуз которуулар ("Береке" системасы)
- Валюталык жана банкноттук операциялар
- "Элкарт" улуттук төлөм карттары 2009-жылдан колдонула баштаган. 2008-жылдан тартып БПБнын акционерери

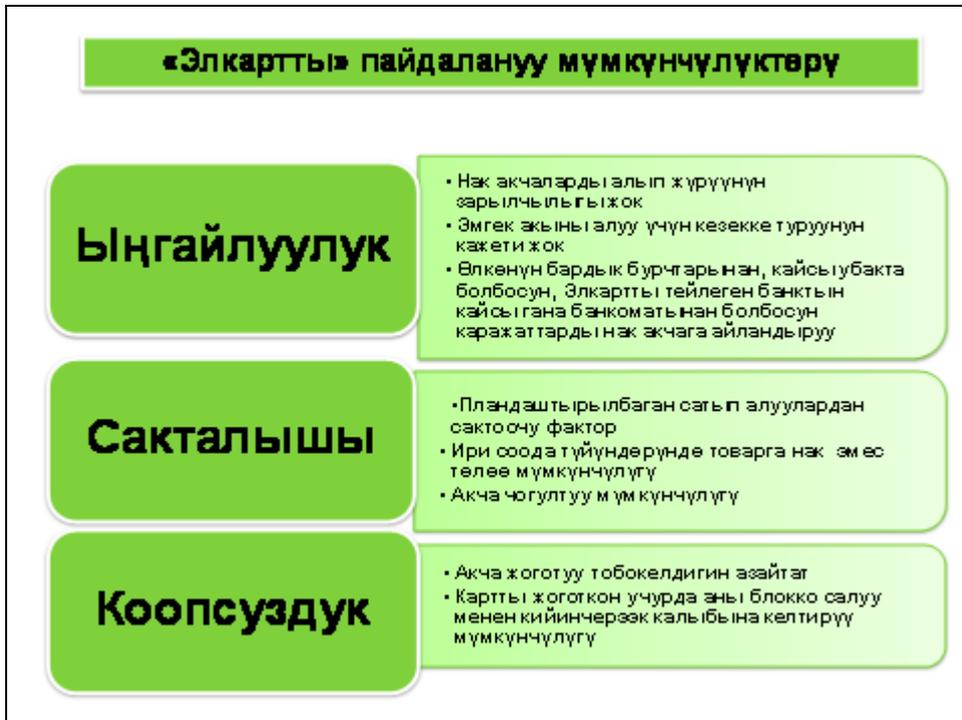
6 слайд

ЭЛКАРТ – бул:

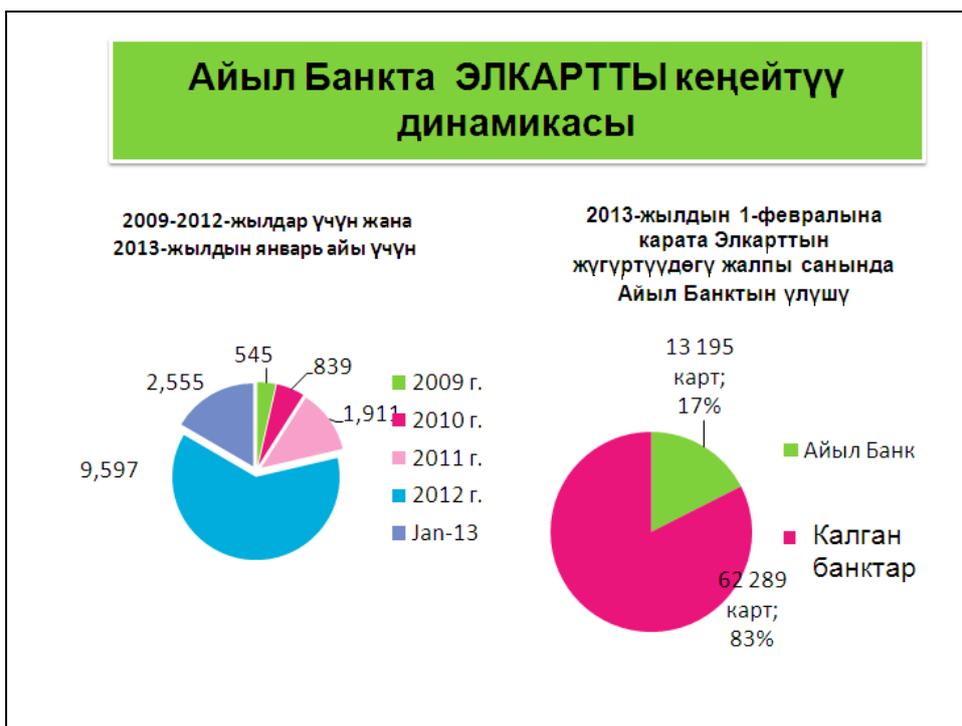
- Магнит тилкеси менен пластик картты
- Банктагы эсепти тескөө
- Товарларга жана кызмат көрсөтүүлөргө нак эмес төлөө
- Акча каражаттарын нак эмес которуу
- Нак акча каражаттарын алуу

7 слайд

8 слайд

9 слайд

Айыл Банктын банкоматтар жана пос-терминалдар тармагы

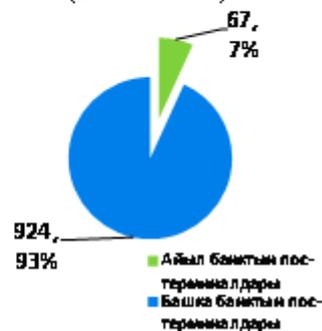
10 слайд

Элкартты тейлеген банкоматтар жана пос-терминалдардын жалпы санында Айыл Банктын банкоматтары жана пос-терминалдарынын үлүшү

Элкартты тейлеген банкоматтардын жалпы санында Айыл Банктын банкоматтарынын үлүшү (2013-ж.01.01.)

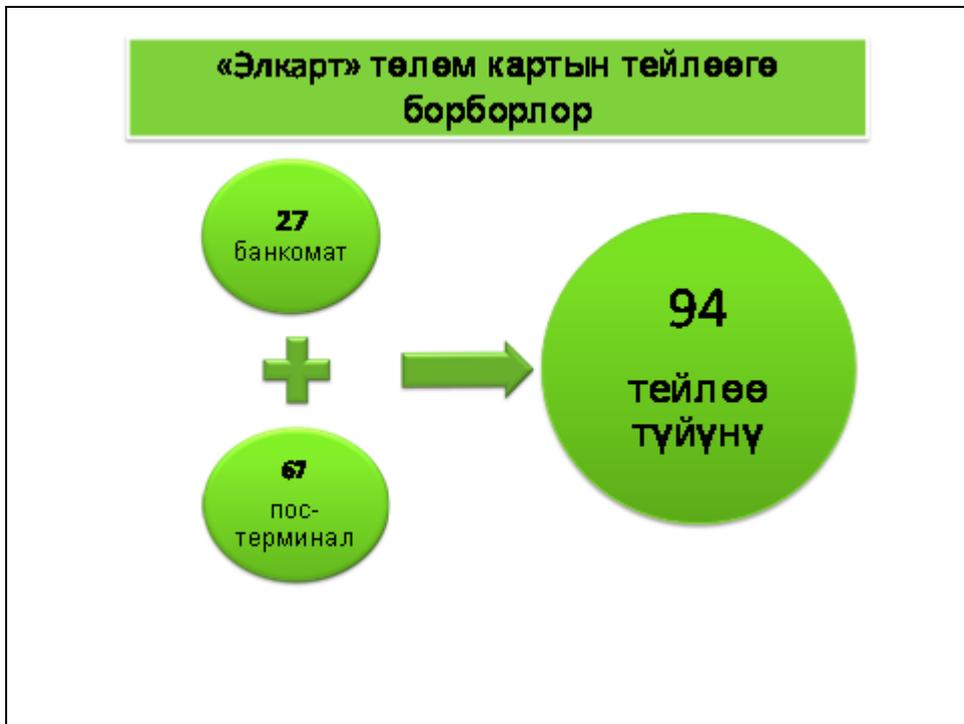

Элкартты тейлеген пос-терминалдардын жалпы санында Айыл Банктын пос-терминалдарынын үлүшү (2013-ж.01.01.)

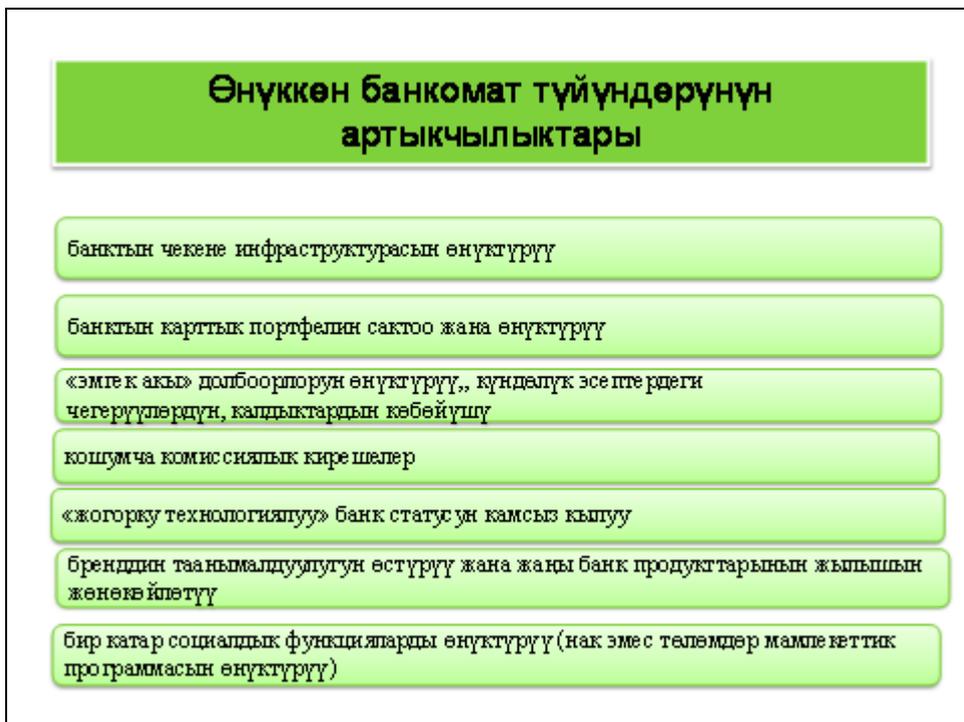

11 слайд

12 слайд

13 слайд

ЭЛКАРТ продуктары

 Пенсионердин карты -2012-жылдын июнь айында Социалдык фонд жана Социалдык өнүктүрүү министрлигинин ортосунда ЭЛКАРТ тын жардамы менен пенсияларды жана социалдык жөлөк пулдарды берүү жөнүндө келишим түзүлгөн. Пенсиялык карттан акча алууда жана социалдык жөлөк пулдарды алууда нак акчага айландыргандыгы үчүн комиссиялык төлөм алынбайт. Пенсиялык карттагы каражаттардын калдыгына жылдык 5% чегерилет.

 Эмгек акы долбоорлорунун чегинде жеке адамдар үчүн берилген карттар. 2013-жылдын 1-январына карата 70 эмгек акы долбоорлору жүзөгө ашырылган.

 Студенттин карттары

 «Бизнес Азамат» бизнес чөйрөсү үчүн карттар

14 слайд

Уюмдар үчүн эмгек акы долбоорлорунун артыкчылыктары

Уюмдарда нак акча жүгүртүүнү минималдаштыруу:

- Нак акчаларды сактоого жана ташып келүүгө кеткен каражаттарды кыскартуу
- Кассада нак акчаларды сактоого байланышкан тобокелдиктерди минималдаштыруу
- Эмгек акыны берүүдө анын өлчөмүн купуя сактоо

Эмгек акы берүү процессин автоматташтыруу

- Эмгек акы бир төлөм тапшырмасы менен чегерилет.

Уюмдун имиджин прогрессивдүү катары калыптандыруу

- Карточка имиджин бир бөлүгү катары уюмдун имиджин калыптандырат.

15 слайд

16 слайд

ЭЛКАРТ боюнча кошумча кызмат көрсөтүүлөр

- **24/7 CARDEX** режиминде карттан картка тез акча которуулар (карттан картка каражаттарды которуу үчүн 15 сом)
- **Айыл Банк 5** банктан (Айыл Банк, Азия Банки, КИКБ, Бакай Банк, Доскредобанк) т урган ынтымакташ тармактын демилгечиси жана катышуучусу болуп саналат. Бул тармактын алкагында ар бир банктын ички тарифтерине ылайык каражаттарды нак акчага айландыруу үчүн комиссиялык төлөм алынат.
- Айыл Банк 2012-жылдын 3-чeyрегинен тартып эмгек акы долбоорлору үчүн овердрафт (24% жылдык пайыздык чен) кредитин берет.
- Коммуналдык кызмат көрсөтүүлөр үчүн ЭЛКАРТ аркылуу банкоматтардын жана пос-терминалдардын жардамы менен нак эмес төлөмдөрдү жүргүзүү (**QIWI системасы** аркылуу).

17 слайд

Айыл Банктын ЭЛКАРТ боюнча тарифтери

<p>Картты чыгаруу</p> <ul style="list-style-type: none"> • Юридикалык максат - акчага • Жеке адамдар - 100 сом 	<p>Жыпдык тейлөө</p> <ul style="list-style-type: none"> • Юридикалык максат - 100 сом • Жеке адамдар - 100 сом 	<p>Айыл Банкта каражаттарды нак акчага айландыруу</p> <ul style="list-style-type: none"> • Юридикалык максат - 0,3% • Жеке адамдар - 0,5%
<p>Пост-терминалдар аркылуу товарларга жана кызмат көрсөтүүлөргө төлөө</p> <ul style="list-style-type: none"> • акысыз 	<p>Эсепте калган минималдуу калдык</p> <ul style="list-style-type: none"> • Талап кылынбайт 	<p>Кариза каражат чегерүү үчүн комиссиялык төлөм</p> <ul style="list-style-type: none"> • акысыз

18 слайд

2013-2015-жылдарга карата өнүктүрүү стратегиясы

Чет өлкө валютасында төлөм карттары менен иштөө лицензиясындагы чектөөлөрдү алып салуу жана VISA, ChinaUnion ру системаларына кошулуу

2012-ж.	2013-ж.	2014-ж.	2015-ж.
<ul style="list-style-type: none"> • Чыгарылган карттардын саны 9 597 • Сатып алынган банкоматтардын саны 22 	<ul style="list-style-type: none"> • Чыгарылган турган карттардын саны 35 000 • Сатып алынган банкоматтардын саны 22 • Пост-терминалдардын саны 100 • Депозиттердин айрым түрлөрүн картточкага салуу • Депозиттер боюнча бардык төлөөлөрдү картточкага чегерүү 	<ul style="list-style-type: none"> • Чыгарылган турган карттардын саны 10 000 • Сатып алынган турган банкоматтардын саны - 5 • Сатып алынган турган пост-терминалдардын саны 50 • SMS – АТМ 	<ul style="list-style-type: none"> • Чыгарылган турган карттардын саны 15 000 • Сатып алынган турган банкоматтардын саны 5 • Сатып алынган турган пост-терминалдардын саны 50 • Карттар аркылуу өрдөгү төлөө

КЫРГЫЗСТАНДА МОБИЛДИК БАНКИНГДИ ӨНҮКТҮРҮҮ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Омуралиев Талант Эсенгулович,
«КИКБ» ЖАКтын Төрагасынын орун басары

Презентация

1 слайд

Кыргыз Республикасында финансы кызмат көрсөтүүлөрүнүн жайылтылыш деңгээли

Кыргыз Республикасы: негизги индикаторлор	
Калкынын саны:	5,4 млн.
Айыл жеринде жашаган калктын саны:	66% (3,6 млн.)
1 кишиге ИДӨ:	USD 940
Жакырчылык чегинен төмөн жашаган калк (%):	43% (2,3 млн.)
Күнүнө 2 АКШ долларына жашаган калк (%):	51% (2,8 млн.)
Кыргыз Республикасынан тышкары акча которуулар	1,4 млрд.USD

Булагы: Улуттук Статистикалык Комитет

2 слайд

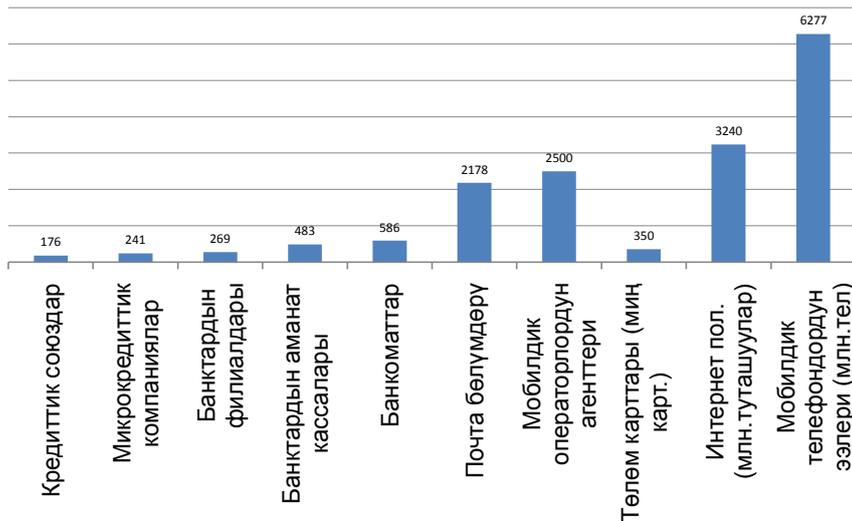
Кыргыз Республикасында финансы кызмат көрсөтүүлөрүнүн жайылтылыш деңгээли

Коммерциялык банктардын саны	23
Банктардын филиалдарынын саны	269
Микрофинансылык уюмдардын саны	3
Микрокредиттик компаниялардын саны	241
Кредиттик союздардын саны	176
Калктын банктык эсептеринин саны (%)	12.7%
Калктын банктык карттарынын саны (%)	6.5%

3 слайд

Калкка финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү жеткирүүнүн альтернативдик каналдары

4 слайд

Төлөм системасынын келечеги өбөлгөлөр

- Жаңы маалымат технологияларын жайылтуу;
- Банк чөйрөсүндөгү түзүмдүк өзгөртүүлөр;
- Баалуу кагаздардын ролун жогорулатуу жана анын төлөм системасына тийгизген таасири;

5 слайд

Төлөм системасынын классификациясы

- **Чекене төлөм системалары**
 - Төлөм карттары, акча которуулар системалары, электрондук акчалар, чекене төлөм системалары.
- **Ири суммалар үчүн төлөм системалары**
 - Гросстук эсептешүүлөр системасы, SWIFT акча которуулар системасы
- **Дүң төлөм системалары**
 - Клиринг системалары.

6 слайд

Төлөм системасынын келечеги. Дүйнөлүк тенденциялар

- Мобилдүү төлөмдөр: 2012-жылы 171,5 млрд. АКШ долларына төлөмдөр жүргүзүлгөн, 2011-жылга салыштырганда, 63% өсүү болгон. Пайдалануучулардын саны 212 млн. кишиге жеткен.
- 2016-жылга карата төлөмдөрдүн көлөмү 617 млрд. АКШ долларына, ал эми пайдалануучулардын саны 448 млн. кишиге жетет.
- Ийгиликтүү мобилдүү банкингге [M-PESA төлөм системасы](#) (Кения) мисал боло алат, андан 16 млн. киши пайдаланып (39%), аларды 30,000 миң агент тейлеген.

7 слайд

Эмне үчүн мобилдүү банкинг?

Мобилдүү банкинг:

- Күндүн кайсы учурунда болбосун мобилдик байланыш менен камсыз болгон жерде финансы кызмат көрсөтүүлөрүнөн пайдалануу мүмкүндүгүн берет;
- Агенттер аркылуу кеңседен тышкаркы финансы кызмат көрсөтүүлөрүн сунуш кылууга мүмкүндүк берет;
- Чыгымдарды азайтат жана убакытты үнөмдөйт (19% арзан)*;
- Кошумча коопсуздук деңгээлин алууга мүмкүндүк берет.
- Депозиттик базаны көбөйтөт.

* www.Cgap.org маалыматтары боюнча

8 слайд

Мобилдүү банкингдин түрлөрү

Кадимки банкинг

Банктык эсептен аралыктан пайдалануу мүмкүндүгүн берүү:

- СМС банкинг
- WAP банкинг
- Интернет банкинг
- Java applet

Мобилдүү капчык

Мобилдүү капчык (электрондук капчык):

- Java applet
- СМС
- USSD
- Интернет

9 слайд

Кадимки мобилдүү банкингде кайсы кызмат көрсөтүүлөрдөн пайдалануу мүмкүн?

- Эсептешүү эсептери боюнча мини-көчүрмөлөр
- Эсептер менен жүргүзүлгөн операциялар жөнүндө билдирүү
- Депозиттер баяндамасы
- Балансты текшерүү
- Утурумдук төлөмдөрдү төлөө жөнүндө билдирүү
- ПИН кодду алмаштыруу

10 слайд

Мобилдүү банкингдин үлгүсү

Банк эмитент болуп саналган үлгү

- Банк эмитент болуп саналат жана электрондук акчалардын эмиссияланышын контролдойт.
- Байланыш оператору байланыш провайдери болуп эсептелет.
- Банктын бөлүмдөрү, соода жана тейлөө ишканалары агент болуп саналышат.

Банктык эмес уюм эмитент болуп саналган үлгү

- Банктык эмес уюм эмитент болуп эсептелет.
- Банктар эмитент уюмдун агенти болуп саналат жана эмиссиялоону контролдукка албайт.
- Байланыш оператору байланыш провайдери жана эмитент же бизнеске ээлик кылуучу болуп саналат.

11 слайд

Кыргыз Республикасында электрондук акчалардын эмитенттери

- Qiwi капчык – кызмат көрсөтүүлөргө төлөөлөр, которуулар
- Мобильник – интернет дүкөндөрдө төлөөлөр
- Namba интернет порталы – портал аркылуу сатып алуу
- Ак-бата – агенттин эсебин толтуруу
- Неотек – агенттин эсебин толтуруу
- МТС – агенттин эсебин толтуруу
- Торрент.кг - портал аркылуу сатып алуу
- Хостер.кг - портал аркылуу сатып алуу
- Be Smart – портал аркылуу сатып алуу

12 слайд

Кыргыз Республикасында мобилдүү акчалардын эмитенттери

Георау.кг – мобилдүү акчалардын эмитенттери

- Телефон аркылуу идентификациялоосуз жеңилдетилген каттоо
- Аманбанктын бөлүмдөрү, Qickraу кешин терминалдары аркылуу эсепти толтуруу/эсептен алуу мүмкүндүгү
- Мобилдүү акчаларды эсептен эсепке которуу мүмкүнчүлүгү
- Эмиссиялоону контролдукка алуу мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу
- Болжол менен эсептерге 25 миң ээлик кылуучулар

13 слайд

Мобилдүү банкингди өнүктүрүү баскычтары

- 1-баскыч:** банктын күндөлүк кардарларына кызмат көрсөтүүлөрдөн пайдалануу мүмкүндүгүнүн жаңы каналын сунуштоо
- 2-баскыч:** Финансылык кызмат көрсөтүүлөрдөн пайдалануу мүмкүндүгүн агенттер аркылуу кеңейтүү (кеңседен тышкаркы тейлөө)
- 3-баскыч:** Электрондук капчыктар аркылуу төлөмдөрдү кабыл алуу түйүндөрүн кеңейтүү. Өлкө ичинде дарексиз которуулар системасынан баш тартуу.
- 4-баскыч:** Нак акчалардын жүгүртүлүшүн азайтуу жана финансылык институттардын депозиттик базасын көбөйтүү

14 слайд

Системанын ийгиликке жетишүү факторлору

1. Кеңседен тышкаркы банкингдин ийгилиги кеңири жайылтылган агенттер тармагынан жана төлөмдөрдү кабыл алуу түйүндөрүнөн – ишенимден көз каранды.
2. Продукт тилкесин өнүктүрүү - өзүн-өзү актоосу.
3. Системанын туруктуулугу – мамлекеттик төлөмдөр (пенсиялар, эмгек акылар, социалдык төлөөлөр).

15 слайд

Мобилдүү капчык аркылуу сунушталган негизги кызмат көрсөтүүлөр

1. Мамлекеттик төлөмдөр (пенсиялар, эмгек акылар, социалдык төлөөлөр)
2. Мамлекеттин пайдасына төлөмдөр (мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөр, салыктар)
3. Микрокредиттер
4. Микроамсыздандыруу полистери
5. Микродепозиттер
6. Акча которуулар
7. Коммуналдык төлөмдөрдү сатып алуулар жана төлөөлөр

16 слайд

Мобилдүү капчыктарга байланышкан тобокелдиктер

- Идентификациялоо, агенттерге акча киргизүү жана чыгаруу функцияларын өткөрүп берүүгө байланыштуу келип чыккан **агенттерге байланышкан тобокелдиктер**
- **Е-акчалардын эмиссияланышына байланышкан тобокелдиктер** е-акчалардын банктык эмес уюмдар тарабынан эмиссияланышы үчүн регулятивдүү нормалардын жоктугу

17 слайд

Ченемдик – укуктук документтер түзүмү

- Кыргыз Республикасынын Төлөм системасы жөнүндө мыйзамын кабыл алуу болжолдонууда
- Мыйзамсыз төмөнкүдөй көйгөйлөр орун алган:
 - Программалык камсыздоого жана технологияларга карата коопсуздук стандарттары боюнча талаптар жок.
 - “өз кардарларыңды бил” саясатынын талаптарын сактоо, акча каражаттарын адалдоого каршы каршы күрөшүү боюнча талаптардын жоктугу.
 - Кардарлардын акча каражаттарынын сакталышына гарантиялардын жоктугу

18 слайд

Корутундулар:

- Төлөм картынын функционалын жана мобилдик телефонду бириктирүү зарыл
- Өнүгүп келе жаткан өлкөлөр мобилдик банкингди өнүктүрүүнүн жекече үлгүсүн пайдаланышат.
- Мобилдүү банкинг төмөнкүдөй артыкчылыктарды берет:
 - Банктарда акча каражаттарын көбөйтүү,
 - Аймактарда экономикалык активдүүлүктү өнүктүрүү,
 - Нак акча жүгүртүүгө кеткен чыгымдарды азайтуу,
 - Финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү жайылтуу деңгээлин жогорулатуу
 - Эмитенттерди жөнгө салуу жана көзөмөлгө алуу зарылчылыгы келип чыгат

Конференциянын модератору, Улуттук банктын Төрагасынын орун басары Абдыбалы тегин Суеркулдун жыйынтык сөзү

Урматтуу конференциянын катышуучулары!!!

Үчүнчү илимий-практикалык конференцияны жыйынтыктап жатып, биринчи кезекте, бардык катышуучуларга аткарган иштери үчүн ыраазычылык билдиргим келет. Бүгүнкү конференция пикир алмашуулар үчүн жемиштүү иш-чара болду десем жаңылышпайм деп ойлойм. Бул Улуттук банк үчүн бизнес-коомчулуктан кандай болсо, академиялык чөйрөдөн да ошондой эле конструктивдүү сунуштарды алуу мүмкүнчүлүгүн түздү.

Конференциянын жүрүшүндө Улуттук банктын ишинин көптөгөн аспектери кароого алынды. Биз пикирлерди жана сунуштарды, акча-кредит саясаты, банк секторун жана микроаржылоо секторун өнүктүрүү сыяктуу иш багыттары, төлөм системасын өнүктүрүүнүн жаңы багыттары боюнча сын-пикирлерди да угууга жетиштик.

Улуттук банк сунушталган иштер менен толук таанышып чыгып, изилдөөчүлөр менен байланышат. Бирок, Кыргыз Республикасында кредиттөөнүн өсүшүнүн ИДӨнүн өсүшүнө жана алмашуу курсунун инфляцияга тийгизген таасири боюнча сунуш кылынган үлгүлөр Улуттук банктын Илимий-эксперттик кеңешинде караоого алынат, анда жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн натыйжалары толук талкууга алынат деп айтууга болот.

Конференциянын жүрүшүндө финансы-кредиттик мекемелердин, анын ичинде кредиттик билдирмени карап көрүү процессинин ачык-айкындуулугун жогорулатуу жана аны тездетүү, ошондой эле номиналдык да, реалдуу да пайыздык чендин толук түзүмүн чагылдыруу зарылчылыгын чагылдырган коммерциялык банктардын иши жагында сунуш-көрсөтмөлөр айтылды. Бул маселени чечүү үчүн Улуттук банк 2012-жылдан тартып, номиналдык да, эффективдүү да пайыздык чендердин калыптандыруу жана эсептөөнүн ачык-айкындуулугун камсыз кылуучу эрежелерди ишке киргизет.

Бир гана Кыргызстан үчүн гана эмес, өтмө экономикага ээ көптөгөн өлкөлөр үчүн да Россия илимдер академиясынын академиги В.М.Полтеровичтин баяндамасы кыйла актуалдуу болуп саналат. Курулуш аманат кассасына тиешелүү сунуш экономиканы кредиттөөнүн жаңы инструментин түзүүгө негиз болуп калышы жана жыйымдардын өсүшүнө алып келиши мүмкүн, бул Өкмөттүн да, Улуттук банктын да кызыкчылыктарына туура келет. Чехия жана Словакия өлкөлөрүнүн мисалында аманат кассалары аркылуу жыйымдарды канчалык тез көбөйтүүгө боло тургандыгы байкоого алынууда.

Улуттук банкта бардык ченемдик база бар экендигин белгилей кетким келет, бирок анда Өкмөттүн ресурстук базанын калыптанышына 50% катышуу мүмкүнчүлүгү каралган эмес. Бул маселени кайрадан талдап-иликтеп чыгуу талап кылынат.

Заманбап технологияларды өнүктүрүү банктык төлөм кызматтарын кеңейтүүгө, финансылык кызмат көрсөтүүлөрдөн пайдалануу мүмкүндүгүн жогорулатуу жана алардын наркын төмөндөтүү үчүн ыңгайлуу шарттарды түзөт. Жаңы технологияларды жайылтуу алкагында мыйзам базасына өзгөртүүлөрдү киргизүү зарыл.

Сөзүмдүн жыйынтыктап жатып, Улуттук банк айтылган комментарийлерди иликтеп чыгып жана бардык сунуштарды аткарууга кабыл ала тургандыгын, андан тышкары, материалдар Улуттук банктын веб-сайтына (www.nbkr.kg) жарыялана тургандыгын белгилеп кетким келет.

УЛУТТУК АКЧА ЖҮГҮРТҮҮ СИСТЕМАСЫ:
ОРНОО ЖАНА ӨНҮГҮҮ КЕЛЕЧЕГИ
НАЦИОНАЛЬНАЯ СИСТЕМА ДЕНЕЖНОГО ОБРАЩЕНИЯ:
СТАНОВЛЕНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Урматтуу кесиптештер! Улуттук валютанын 20 жылдыгына арналган үчүнчү илимий-практикалык конференциясын жабык деп жарыялоого жана бардык катышуучуларга ийгилик калап кетүүгө уруксат этиңиздер!

